

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLÉ

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2018
© A kötetben publikáló szerzők, 2018

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Tördelő: Csernák Krisztina

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.mta.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg.

TARTALOM

ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS

- *Dobos Gábor – Gyulai Attila – Pócsa Kálmán*: Politikai pozíciók és bírói hálózatok. Alkotmánybírói különvélemények politikailag releváns ügyekben, 1990–2015 7

INTÉZMÉNYEK ÉS NEMZEDÉKEK

- *Bartha Attila*: Előszó: Intézményi reformok az öregedő jóléti társadalmakban 39
- *Könczöl Miklós*: A „családi választójog” és a választójogi képviselő két lehetséges értelme 42
- *Janky Béla*: A társadalombiztosítás politikai gazdaságtana. A racionális magyarázatkísérletek rövid története 60
- *Gál Róbert Iván – Medgyesi Márton*: Jóléti állam: korcsoportok közötti újraelosztás? 77

TÖMEGKULTÚRA ÉS POLITIKAI ATTITÚDOK

- *Dessewffy Tibor – Mezei Mikes – Naszályi Natália*: Harry Potter, avagy a politikai bölcsek köve? Populáris kultúra és politikai aktivizmus 105

KITEKINTŐ

- *Kacziba Péter*: A nemzetközi kapcsolatok hálózattudományi megközelítései 133

RECENZÍÓ

- *Bartha Eszter*: „Semmit rólunk nélkülünk”. Újbaloldali társadalmi mozgalmak Magyarországon és a világban 159
- *Papp Zsófia*: Vissza a politikatudományba 166

KÖNYVFIGYELŐ 175

ABSTRACTS 181

Szerkesztők

Boda Zsolt, (2008–, főszerkesztő 2014 –)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–)

Szabó Andrea (2014–)

Szerkesztőbizottság

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS

Dobos Gábor – Gyulai Attila – Pócza Kálmán
Politikai pozíciók és bírói hálózatok
Alkotmánybírói különvélemények
politikailag releváns ügyekben, 1990–2015

POLITIKAI POZÍCIÓK ÉS BÍRÓI HÁLÓZATOK

Alkotmánybírói különvélemények
politikailag releváns ügyekben, 1990–2015

Dobos Gábor¹ – Gyulai Attila² – Pócza Kálmán³

¹MTA TK Politikatudományi Intézet

²MTA TK Politikatudományi Intézet

³MTA TK Politikatudományi Intézet, PPKE BTK

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a magyar Alkotmánybíróság működését három időszakra bontva vizsgálja, a testület politikailag releváns ügyekben hozott döntéseihez fűzött bírói különvéleményeken keresztül. A különvélemények elemzése alkalmas az egyéni bírói viselkedés feltárására, amelyet az elméleti kiindulópontként használt attitűdmodell értelmében összeköthetünk a bírókat jelölő politikai oldalakkal. Az egyéni viselkedés vizsgálata mellett a tanulmány – a hálózatelemzés módszerét alkalmazva – mintázatokot azonosít a bírói különvéleményekben, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a bírói különvélemények hálózatai politikai oldalak alapján tagolódnak-e. A kutatás eredménye szerint az Alkotmánybíróság tevékenységében nem 2010 után vált dominánssá a pártpolitikai alapú tagolódás, a bíróság második időszakában (1999–2010) a bírók egyértelműen elkülönülnek egymástól politikai oldalak alapján. A testület harmadik időszakában (2010–2015) a bírói különvélemények kevésbé polarizált hálózatot alkotnak, a jobboldali–baloldali szembenállás mellett megjelenik a régi és új (2010 után bekerülő) bírók csoportjainak elkülönülése is.

Kulcsszavak: Alkotmánybíróság ■ különvélemény ■ hálózat ■ attitűdmodell

BEVEZETÉS

Az alkotmánybírói felülvizsgálat elterjedése és szerepének megerősödése a hatalommegosztás egyik meghatározó problémája a közép-európai országokban, csakúgy, mint az erre az adott reakció: a többségi döntéshozatal mozgásterét szűkítő alkotmányossági felülvizsgálat korlátozása. Az alkotmánybíráskodás politikai tétje a politikai rendszerek szintjén az, hogy a választásokon megnyilvánuló demokratikus akarat törvényhozási és végrehajtási érvényesítése szembekerül-e egy olyan alkotmányossági kontrollal, amelynek eredete – a hatáskörök megállapítása, alkotmánybírók megválasztása – ugyan nem független a demokratikus politikai folyamattól, ám ahhoz képest elkülönült intézményi logikával, sajátos döntéshozatali eljárással és standardokkal ren-

delkezik. Az így felfogott alkotmánybíráskodás célja ennek a helyzetnek a fenntartása és megerősítése, az alkotmánybíróági felülvizsgálat által korlátozott politikai szereplőknek (törvényhozás, végrehajtás, pártok) pedig igen gyakran az, hogy saját mozgásterüket az alkotmánybíróóságok hatáskörének szűkítésével és a bírói testületek pártpolitikai logikájának erősítésével védjék.

Ebben a keretben értelmezhető Magyarországon 2010-től kezdődően az Alkotmánybíróság (AB) jogkörének és a törvényhozást korlátozó eszközeinek több lépésben történő szűkítése (lásd pl. Gárdos-Orosz, 2016), illetve a testület összetételének megváltoztatása. Magyarországon például 2010-től 2015-ig (az általunk vizsgált időszak végéig) az Alkotmánybíróságba kizárólagosan a jobboldali parlamenti többség által jelölt bírók kerültek be, míg 2010 előtt a politikai oldalak vagy közösen jelöltek alkotmánybírókat, vagy úgy választották meg az AB új tagjait, hogy a megnyíló pozíciókat felosztották maguk között.

Kutatásunk középpontjában az Alkotmánybíróság belső működésének vizsgálata áll; arra a kérdésre keressük a választ, hogy létezik-e politikai szempontból is értelmezhető kooperáció az Alkotmánybíróság tagjai között, és azonosíthatóak-e ennek mintázatai.¹ A politikatudomány erre a kérdésre mind eddig nem fordított különösebb figyelmet, a jogtudományi vizsgálódások pedig kevés kivételtől eltekintve (Halmai, 2014; Szente, 2015; EKINT, 2015) nélkülözték a módszertani pontosságot és az empirikus megalapozottságot. Tanulmányunk ezt a hiányosságot igyekszik pótolni egy, az Alkotmánybíróság működésére vonatkozó magyarázat (attitúdmodell) empirikus tesztelésével.

Az alábbiakban röviden bemutatjuk azt az elméleti keretet, amelyben a bírói viselkedést az AB tagjai pártháttérének összefüggésében vizsgáljuk. Ezt követően ismertetjük a kutatás módszertanát, vagyis azt, hogy a testület milyen döntéseivel foglalkozunk, miként mérjük ezeknek a döntéseknek (és különvéleményeknek) az erősségét, hogyan azonosítjuk az AB tagjainak pártháttérét, végül pedig hogy milyen eljárással vizsgáljuk a bírók között kialakuló hálózatok működését. Ezt követően elemezzük a bírók tevékenységét, a bírói párthovatartás alapján három időszakra bontva az AB 1990–2015 közötti működését.

ELMÉLETI KERETEK ÉS MÓDSZERTAN

Az attitúdmodell

Az alkotmánybíróóságok működésének elemzésére a szakirodalom többféle megközelítést kínál. Az alkotmánybíróági döntések jogászi-jogtudományi szemléletű vizsgálatával foglalkozó *jogi modell* szerint például a döntések értelmezésének keretét az alkotmány szövegének interpretációs eljárásai határozzák meg, az alkotmánybírók pedig elsősorban szabálykövető és szabályértelmező tevékenységet folytatnak (Kovács 2013; Hönnige 2007; Dyevre, 2010).

A *stratégiai modell* magára a bírói döntéshozatalra fókuszál. Egyrésztől azt feltételezi, hogy az alkotmánybírói felülvizsgálat a testület tagjai közötti alkufolyamat eredménye, másrésztől pedig a politikai rendszer további szereplőinek a lehetséges reakcióit kezeli a bírói döntéshozatalt meghatározó tényezőként (Dyevre, 2010: 302–304.; Brouard, 2009; Hönnige 2007). A bírói döntés ebben a megközelítésben alkufolyamat, amely vagy a bírók között zajlik le, vagy pedig intézmények között, amelyek viselkedését az alkotmányos szabályok rigiditása, a kormány és ellenzék közötti együttműködés lehetőségei, illetve például az esetleges alkotmányozó többség megléte befolyásolja.

Kutatásunk az alkotmánybírók viselkedését elemezve azt vizsgálja, hogy az adott intézményi keretek között a testület elé kerülő ügyekben milyen döntést hoznak az AB tagjai. Olyan elméleti keretre van tehát szükség, amely képes kezelni azt a problémát, hogy az alkotmánybíróknak lehetnek politikai preferenciáik (vagy legalábbis politikai háttérük), amely érvényesül az általuk meghozott döntésekben (adott esetben pedig különvéleményeikben), és ezeken a döntéseken keresztül a bírói viselkedés visszakapcsolható a politikai rendszer más tényezőihez, mindenekelőtt a törvényhozáshoz. Ezeket a problémákat, a hazai kontextust és az intézményi környezetet az *attitűdmodellből* kiindulva lehetséges megmagyarázni. Az attitűdmodell a bírói viselkedést meghatározó preferenciákra fókuszál, és azt feltételezi, hogy az alkotmánybírók döntései mögött egyéni bírói értékvalasztások állnak (lásd például Sunstein, 1999), amelyeket a döntéshozók az alkalmazott interpretációs eljárások mögé rejtenek. Az értékvalasztások persze nem mindig esnek egybe a bírói pártpreferenciákkal, sőt a jogi modell kifejezetten tagadja azt, hogy bírónak párt- vagy akár csak értékpreferenciáik lennének. A bírói viselkedés stratégiai magyarázómodellje azonban számol azzal, hogy a bírónak érték-, sőt akár pártpreferenciák is lehetnek. Hogy a magyar esetben valóban léteztek-e ilyen preferenciák, arra az alábbiakban fogjuk megadni a választ.

A bírói preferenciák azonosításának egyik – a hazai esetre is alkalmazható – módja a bíró és a bírót posztjára jelölő szervezet közötti kongruencia felmérése. Leegyszerűsítve tehát arról van szó, hogy a bíró úgy dönt, ahogyan az őt jelölő szervezet döntene egy adott kérdésben. Az attitűdmodell tesztelésére a magyar eset alkalmasnak tűnik. Egyrészt egyes kutatások (Szente, 2015; Halmai, 2014) szerint az attitűdmodell pártpolitikai alapú alkalmazása Magyarországon képes magyarázatot adni a bírók döntéseire, legalábbis a 2010-es országgyűlési választást követő időszakra vonatkozóan. Másrészt a magyar pártrendszer működése, a 2010-ig megfigyelhető blokkosodás (Horváth–Soós, 2015) lehetőséget ad arra, hogy a megelőző időszakra vonatkozóan is összekapcsolhassuk a bírók döntési viselkedését a jelölő szervezeteken keresztül a politikai oldalakkal.

Az attitűdmodellből kétféle elemzési keret következhet. Az első irány szerint az AB döntései, az azokban érintett ügyek összevethetők a vonatkozó tör-

vényhozási aktusokkal, így a bírók viselkedése, a többségi és különvélemények megfeleltethetők az egyes pártok törvényhozási magatartásának (lásd Pócza et al., 2017). A másik – jelen kutatásban követett – irány azt vizsgálja, hogy amikor egy bíró nem a többséggel tart, hanem különvéleményt fogalmaz meg, akkor ebből (a) megismerhető az egyéni viselkedése, valamint (b) esetleges csoporthoz tartozása, azaz más bírókkal való együttműködése és így különvélemények és azonos preferenciákkal rendelkező AB-tagok hálózata.²

Politikailag releváns ügyek

Bár tágabb megközelítésben az Alkotmánybíróság döntései minden esetben politikai jelentőségűek, hiszen ha mást nem is, az állam szervei közötti hatalommegosztási szempontokat érintenek, jelen kutatás során a politikai relevanciát ennél szűkebben határoztuk meg.³ Politikai relevancia alatt azt értjük, hogy az AB egy adott döntése jelentős-e a politikai szereplők számára annyira, hogy a döntést, illetve a döntés alapját képező témát (az AB döntésével összefüggésben) politikai cselekvéseik közé illesszék. A politikai jelentőséget ugyanakkor meg kell különböztetni a jogi-jogtudományi jelentőségtől, ami az AB határozatainak ugyancsak meghatározó mércéje, de egy, a jelen kutatástól eltérő értékelési mechanizmuson alapul.⁴

Az AB döntéseinek politikai relevanciáját a kutatás számára maguk a politikai szereplők határozták meg azzal, hogy reagáltak rájuk, foglalkoztak velük, beszéltek róluk, illetve vitatták őket. Azt feltételeztük tehát, hogy az AB egy adott döntése abban az esetben válik politikailag relevánssá, ha olyan mértékben és módon kapcsolódnak hozzá politikai érdekek, hogy az politikai cselekvést vált ki, aminek a legalapvetőbb szintje a nyilvánosságban való megszólalás.

Az így meghatározott politikai relevancia kritériumaként egyszerű szempontokat vettünk figyelembe. Forrásként az MTI adatbázisát használtuk, mert ebben nemcsak azok a hírek jelennek meg, amelyeket az állami hírügynökség feldolgoz (például amikor egy párt sajtótájékoztatón reagál az AB döntésére), de azok a sajtóközlemények, nyílt levelek, állásfoglalások is, amelyeket egy politikai szereplő az MTI-n keresztül kíván eljuttatni a nyilvánossághoz. Az MTI-n keresztül tehát láthatóvá válnak azok a politikai törekvések, amelyek arra irányulnak, hogy a nyilvánosságban ismertté tegyék egy politikai szereplő álláspontját az AB valamely döntésével kapcsolatban. Annak érdekében, hogy minden releváns megszólalás láthatóvá váljon, a legtágabb keresőszót, az „Alkotmánybíróság” kifejezést alkalmaztuk. A keresési időszak a döntés hivatalos dátuma és a közzététel közötti napok, továbbá az azt követő tíznapos időszak volt. A viszonylag tág keresési időintervallum alkalmazásának a célja az, hogy a reakciók abban az esetben is láthatóvá váljanak, ha a politikai szereplők még a nyilvános közzététel előtt megszólalnak egy adott AB-döntés

ügyében, valamint azok az esetek is, amikor a pártok csak a döntés nyilvánosságra hozatalát követően szólalnak meg. Politikailag relevánsnak pedig akkor tekintettünk egy ügyet, ha az adatbázisban legalább két megszólalás volt azonosítható a pártok valamelyike, a kormány (tagjai), illetve az államfő részéről.

Mit vizsgáltunk?

Egy alkotmánybíróági határozat több különböző döntést is tartalmazhat. Egy példán keresztül bemutatva: az 54/2004. (XII. 13.) határozat tizenkét különböző döntést egyesít, amelyek egy része a vizsgált jogszabály egyes támadott szakaszainak alkotmányosságát mondja ki, mások a normavilágosságra hivatkozva tartalmi alkotmányellenességet állapítanak meg, és ugyancsak ezen a határozaton belül az AB több pontban mulasztásos alkotmánysértést is megállapít. E döntésekhez továbbá részben jövőbeli (*pro futuro*), részben pedig a döntés dátumától érvényes (*ex nunc*) időbeli hatály kapcsolódik, viszont egyik esetben sem ad konkrét előírást az AB arra nézve, hogy az alkotmányellenes helyzetet hogyan kellene a törvényhozónak orvosolnia. Két alkotmánybíró továbbá a határozat tizenkét döntése közül nyolchoz fűzött különvéleményt. Amennyiben tehát az alkotmánybíróági határozatok döntésének erősségét a határozat egészéhez igazodva akarnánk megállapítani, akkor egymástól teljesen eltérő jellegű és erősségű – gyakran eltérő jogszabályokra vonatkozó – döntéseket vonnánk össze, ami éppen azt tenné lehetetlenné, hogy megállapítsuk, az AB valójában milyen mértékben is korlátozta a törvényhozás mozgásterét.

Éppen ezért nem a határozatokat, hanem az azokon belüli döntéseket, illetve az ezekhez a döntésekhez kapcsolódó különvéleményeket definiáltuk elemzésünk kutatási egységeként.⁵

Mint az a fenti, példaként említett határozatból is látható, az Alkotmánybíróóság határozatai esetenként nem az alkotmánybírók egyhangú álláspontját tükrözik. A többségi álláspont mellett, amely tehát a határozat döntési pontjaiban megjelenik, a testület eltérő véleményt képviselő tagjai akár a határozat egészével, akár annak egyes döntéseivel kapcsolatban különvéleményt is megfogalmazhatnak.⁶ Ahogy a döntéseknél, a különvéleményeknél is fontos tehát, hogy azokat nem a határozat egésze szerint, hanem a határozaton belül található döntések szerint azonosítjuk, a többségi döntéseket és a rájuk vonatkozó különvéleményeket egyértelműen összekötve.⁷ Ezzel az eljárással látható lesz, hogy egy-egy alkotmánybíró a többségi állásponthoz viszonyítva egy adott döntésben erősebben vagy gyengébben korlátozta volna a törvényhozás mozgásterét. A többségi álláspontot elfogadó, ám attól eltérő érvelést megfogalmazó párhuzamos indokolásokkal ebben a kutatásban nem foglalkozunk, mivel a többségi döntéshez képest ezek nem másfajta döntést, csak másfajta indoklást preferáltak volna.

A döntések és különvélemények erősségének mérése

Az idézett 54/2004. (XII. 13.) AB határozat példájából részben már látható volt, hogy egy vizsgált jogszabállyal kapcsolatban az Alkotmánybíróság többféle döntést is hozhat, azaz a testület a számára rendelkezésre álló hatáskörök és intézkedések tárházából egyedi döntési kombinációkat alakíthat ki. Kutatásunk éppen abból a szempontból jelent előrelépést az alkotmánybíróságokkal foglalkozó korábbi empirikus megközelítésekhez képest, hogy túllép az alkotmányos/alkotmányellenes dichotómián, és kimutatja, hogy az AB döntéseinek erőssége a döntést felépítő elemek kombinációjától függ.⁸

Az alkotmánybírósági döntésekre, mint a kutatás egységeire, tehát komplex esetekként tekintünk, amelyek felbontása, illetve az alkotóelemek mérése teszi lehetővé a döntés erősségének megállapítását. A kutatás során az AB-döntéseket négy rész, azaz négy szempont (rendelkezés, teljesség, időbeli hatály, pozitív előírás) szerint vizsgáltuk, amely szempontok mentén adódnak azok az opciók, amelyekből az alkotmánybírók döntésüknél választhatnak.

Az AB-döntés legfontosabb része természetesen a *rendelkezés*, amely végső soron arról dönt, hogy a vizsgált jogszabály alkotmányos vagy nem, illetve ha nem, akkor milyen jellegű az alkotmányellenesség. Az 1. táblázatban látható, hogy az egyes elemzési szempontok (a döntés részei) milyen opciókat tesznek elérhetővé. Itt a két szélső pontra kitérve érdemes megemlíteni, hogy az AB értelemszerűen semmilyen mértékben nem korlátozza a törvényhozó mozgásterét, ha egy ügyben nem folytat alkotmányossági vizsgálatot, vagy azt állapítja meg, hogy az adott jogszabály alkotmányos. Ezzel ellentétben jelentős korlátozást jelent az absztrakt alkotmányértelmezés, amely esetben az AB lényegében alkotmányozóként lép fel, jelentős korlátokat szabva a törvényalkotó tevékenysége számára.⁹

A döntés *teljessége* arra vonatkozik, hogy – a legerősebbtől a leggyengébb opció felé haladva – az AB egy adott jogszabály teljes egészét, annak egy szakaszát (és vele minden lehetséges értelmezését) semmisíti meg, vagy csak egy adott jogszabály egy bizonyos értelmezését zárja ki.

Az *időbeli hatály* kikötésével az AB azt határozhatja meg, hogy döntése – ismét a legerősebbtől a leggyengébb opció felé haladva – visszamenőleg, a döntés kihirdetésétől vagy valamely jövőbeli időponttól kezdve hatályos. Értelemszerűen nagyobb marad a törvényhozó mozgásterét, ha a rendelkező részben foglalt opció egy jövőbeli időpontban lesz hatályos, szemben például egy visszamenőleges megsemmisítéssel.

1. táblázat. Az AB-döntések elemeinek súlyozása

1. Rendelkezés	(1a) visszautasítás vagy elutasítás [0]	(1b) mulasztásos alkotmány-sértés [0,5]	(1c) eljárási alkotmány-ellenesség [1]	(1d) alkotmányos követelmény [2]	(1e) tartalmi alkotmány-ellenesség [6]	(1f) absztrakt alkotmány-értelmezés [10]
2. Teljesség	(2a) kvalitatív részleges megsemmisítés [0]		(2b) kvantitatív részleges megsemmisítés [0,5]		(2c) teljes megsemmisítés [1]	
3. Időbeli hatály	(3a) pro futuro [0]		(3b) ex nunc [0,5]		(3c) ex tunc [1]	
4. Pozitív előírás	(4a) nincs pozitív előírás [0]	(4b) jogilag nem kötelező érvényű pozitív előírás I. [1]	(4c) jogilag nem kötelező érvényű pozitív előírás II. [1,5]		(4d) jogilag kötelező érvényű pozitív előírás [2]	

Végül a *pozitív előírás* arra vonatkozik, hogy döntésével az AB meghatározza-e azt az irányt, amelyet a jogalkotónak követnie kellene ahhoz, hogy az alkotmányellenes helyzet megszüntethető legyen.¹⁰ Az előírás akkor a legerősebb, ha a döntés rendelkező részében található, ebben az esetben az AB végső soron pozitív jogalkotóvá válik, míg a törvényalkotónak nagyobb a mozgástere, ha az AB csak a határozat indokolásában tér ki az alkotmányellenes helyzet orvoslásának lehetséges módjára.¹¹ Kutatásunk a határozatok indokolásával csak ez utóbbi esetben foglalkozott.

Ahhoz, hogy megmondhassuk, milyen erősségű az AB egy adott döntése, a felsorolt elemek súlyozására van szükség a négy szempont összevetésével és a szempontokon belül adódó döntési opciók rangsorolásával, értékük megállapításával. Jelen tanulmányban ugyanezen szempontok mentén vizsgáltuk a különvéleményeket is, azaz azt vizsgáltuk, hogy az elérhető opciók mentén mennyivel erősebb vagy gyengébb döntést hoztak volna a többségi döntéstől eltérő álláspontot megfogalmazó alkotmánybírók. Ebben az értelemben a különvéleményekre mint kvázi-döntésekre tekintünk, amelyek így összehasonlíthatóvá válnak a többségi döntések erősségével, de a további különvéleményekkel is.

A súlyozásnál abból indultunk tehát ki, hogy a döntés legfontosabb, leginkább meghatározó eleme a rendelkezés, majd ehhez viszonyítva határoztuk meg a további elemek súlyát egy döntés erősségével kapcsolatban. Két elvet vettünk alapul az egyes elemek, opciók értékének meghatározásánál. Az első szerint a tartalmi alkotmányellenesség leggyengébb kombinációja ($1e+2a+3a+4a=6$) mindig erősebb, mint az eljárási alkotmányellenesség legerősebb esete ($1c+2c+3c+4d=5$). A második elv szerint az absztrakt alkotmányértelmezés (1f) legalább annyira erős, mint a tartalmi alkotmányellenesség legerősebb esete ($1e+2c+3c+4d=10$). Ezeket az elveket követve alakult ki módszertanunk súlyozása, melynek pontos értékei az 1. táblázatban látha-

tók. Az alkotóelemek azonosítása és megfelelő súllyal való számbavétele alapján meghatározható, hogy egy adott többségi döntés vagy különvélemény milyen mértékű korlátozást jelent a törvényhozásra nézve. A döntéserősség segítségével következtetéseket tudunk levonni nemcsak az Alkotmánybíróság működésére nézve, de a bírók döntéseikhez rendelésével az egyéni viselkedésekre vonatkozóan is.

Bírói pozíciók azonosítása

Az attitűdmodell feltételezi, hogy összefüggés van a bírók politikai pozíciója és az általuk tárgyalt ügyekben hozott döntésük között. Eszerint az, hogy egy adott ügyben a bírók milyen álláspontot foglalnak el, nem az alkotmánybíráskodásnak a többi intézménnyel szemben meghatározható pozíciója és nem is például a testületen belüli alkufolyamat határozza meg, hanem a saját személyes beállítottságuk, politikai, ideológiai és értékpreferenciáik.

Természetesen az attitűdmodell így szükségessé teszi, hogy rendelkezésre álljanak azok az információk, amelyek alapján a bírók preferenciái azonosíthatók, ami leginkább az őket jelölő pártokon keresztül válhat lehetségessé. Az attitűdmodell alkalmazását ennek megfelelően minden olyan ország gyakorlata megnehezíti, ahol a politikai rendszer és a bírók jelölésének politikai folyamata együttesen annyira komplex, hogy a bírók politikai kötődése igen gyakran szinte teljesen megállapíthatatlan. Nem véletlen, hogy ez a megközelítés különösen az Egyesült Államokban válhatott népszerűvé és alkalmazhatóvá, ahol nemcsak a bírók „pártszíne” látható a folyamatban, de korábbi döntéseik, esetleg cikkeik, tanulmányaik alapján személyes preferenciájuk is.

Az alkotmánybírók jelölésének és megválasztásának magyarországi szabályozása és gyakorlata korlátozottan ugyan, de lehetővé teszi a jelölő pártokon keresztül történő azonosítást. Mivel azonban a jelölés és a parlamenti választás folyamata nem teljes mértékben átlátható, közvetlen és közvetett információk összekapcsolása által válik csak lehetségessé a bírákat jelölő pártok beazonosítása és ezzel az attitűdmodellt megalapozó pozíciók meghatározása. A kutatás során három forrást használtunk fel: (1) a jelölés során szerepet játszó parlamenti bizottságokból származó információkat; (2) a médiában megjelenő információkat; végül (3) szakértői interjúkat készítettünk.

A magyar gyakorlatban az alkotmánybírók jelölése folyamatának politikai értelemben leginkább meghatározó parlamenti fórumát az adott jelölési feladatot betöltő eseti bizottság jelenti. Az alkotmánybírók jelölésével foglalkozó eseti bizottság ülései és jegyzőkönyvei a nyilvánosság számára nem elérhetők, csak a döntésről beszámoló határozatok. Nyilvánosak viszont az igazságügyi bizottsági ülések, ahol a képviselők meghallgatják az eseti bizottság által javasolt alkotmánybíró-jelölteket. Az igazságügyi bizottság meghallgatások

ugyanakkor kevés érdemi információval szolgálnak, csak ritka esetben teszik láthatóvá a jelöltek „pártszínét”, és a szavazások is formálisak, különösen abban az időszakban, amikor gyakorlattá vált a páros jelölés, azaz a kormánypártok és ellenzéki pártok által párhuzamosan támogatott alkotmánybíró-jelöltek megválasztása. Értelemszerűen nem nyerhető közvetlen információ az alkotmánybírók parlamenti megválasztásából sem, hiszen a képviselők titkosan szavaznak a jelöltekre.

Az alkotmánybírók azonosításának egy következő információforrását a média jelenti, ahol a jelölési és megválasztási szakaszban időnként megjelennek információk arról, hogy egy-egy alkotmánybírárt valójában melyik párt jelölt, azaz melyik párt „vitte be” az eseti bizottság elé. A médiaforrások természetesen nem minden esetben nyújtanak megbízható vagy egyértelmű információkat az alkotmánybírók „pártszínéről”, önmagában tehát ez nem alkalmas az attitűdmodellnek megfelelő azonosításra.

A kutatás során ezért arra törekedtünk, hogy a parlamenti jelölési folyamat, valamint a médiaforrások alapján feltárt információkat személyes interjúkra támaszkodva egészítsük ki. A korábban az Alkotmánybírószágon az intézmény vezetése, illetve a bírók mellett dolgozó munkatársakkal készített interjúk során egyrészt a korábban megszerzett információkat korrigáltuk és egészítettük ki, valamint a hiányzó adatokat pótoltuk.

A három forrás alapján képesek voltunk meghatározni a bírók pozícióját, vagyis azt, hogy jelölésük a jobb- vagy baloldali pártoktól érkezett. Az esetek egy részében az azonosítás egyértelmű volt, és az is kiderült, hogy egy adott politikai oldalon belül melyik párt jelölte az adott alkotmánybírárt, más esetben csak a kormány-, illetve ellenzéki oldal közötti különbség vált láthatóvá, egyes esetekben pedig oldalakhoz nem köthető, konszenzusos jelölést sikerült feltárni. Az adatok és a pozíciók egységesítése érdekében az alkotmánybírókat politikai blokkok szerint három csoportba osztottuk, és megkülönböztettünk jobboldali, baloldali, valamint konszenzusos jelölésű alkotmánybírókat. Továbbá, a jobboldali és baloldali csoportokon belül külön jelöltük azokat a szereplőket, akik bár besorolhatóak voltak egy adott politikai oldalhoz, a másik oldal is támogatta a megválasztásukat („baloldali-konszenzusos”, illetve „jobb-oldali-konszenzusos” bírók).¹²

Bírói hálózatok – a különvélemények kapcsolatai

Amikor egy alkotmánybíró nem ért egyet a testület többségi döntésével, különvéleményben jelzi azt. Néhány esetben az egyes bírónak más-más problémájuk van a többségi döntéssel, ilyenkor több különvélemény is kerül az AB-határozat alá. Vannak azonban olyan esetek is, amikor több bíró is ugyanazt kifogásolja a többségi döntésben – ilyenkor egy adott bíró által írt különvéle-

ményhez csatlakoznak, a többségi döntéssel szemben egyfajta bírói koalíciót hozva létre. Ezek az együttes különvélemények összekapcsolják a bírókat, akik adott kérdésben egyformán vélekednek – az ilyen jellegű kapcsolatok pedig jól vizsgálhatóak a hálózatelemzés módszerével. A kapcsolódások összeszámlálásakor egy bíró másik bíróval alkotott koalíciója a két bíró közötti interakció. Értelemszerűen, ha A, B és C bíró koalíciójáról van szó, akkor az A és B, A és C, valamint B és C interakciójaként fog megjelenni az elemzésben. Ha ezeket a bírói koalíciókat feltérképezzük és a bírók közötti páronkénti interakciókat azonosítjuk, akkor ebből létrehozható egy mátrix, amelyben minden bíró minden bíróval való interakciója szerepel. Ez a mátrix pedig vizsgálható a hálózatelemzés eszköztárával.

Fontos tisztázni azt is, hogy mit értünk koalíció alatt. A kutatásban azt tekintjük azonos különvéleménynek, ha a döntés minden elemében (az 1. lépéstől a 4. lépésig) megegyezik. Tehát ha egy alkotmánybíró csatlakozik egy különvéleményhez, melynek nyomán az adatbázisban ugyanazok a lépések szerepelnek mindkét bíró neve mellett, akkor ez egy koalíció. Azt is koalíciónak tekintjük, ha egy bíró önállóan ír különvéleményt, de véleménye minden elemében megegyezik egy másik bíró különvéleményével. Nem koalíció ugyanakkor az, ha például egy bíró tartalmi alkotmányellenességet javasol *ex nunc* időbeli hatállyal, és egy másik bíró pontosan ugyanazt írja le a különvéleményében, de *ex tunc* időbeli hatállyal.

A politikailag releváns döntések különvéleményeinek vizsgálata során a hálózatelemzés két szintjét alkalmazzuk. Elsőként megrajzoljuk¹³ a bírók hálózatát, mely jól áttekinthetően mutatja meg, hogy az egyes bírók között milyen erős kapcsolat van, illetve hogy az egyes bírók a kapcsolati háló alapján hol helyezkednek el egymáshoz képest. Természetesen ez a hálózati „térkép” nem mutatja meg egzakt módon a bírók csoportjait (csak abban a valószínűtlen esetben, ha teljesen elkülönülnek az ábrán a különböző párháttérű bírók), de segítségével azonosíthatóvá válnak az egymástól elkülönülő klaszterek és régiók, a centrumban és periférián lévő aktorok, illetve azok a szereplők, akik összekötik a hálózat két elkülönülő részét (O’Malley–Marsden, 2008).

Az elemzés második szintjén olyan közösségfelosztó algoritmust alkalmazunk, melynek célja az egymástól leginkább elkülönülő csoportok azonosítása a hálózaton belül.¹⁴ A hálózaton belüli csoportalkotás vizsgálatára a modularitás mutatót használjuk, mely azt méri, hogy mekkora elkülönülés figyelhető meg a hálózatban az egyes klaszterek között, hogy mennyivel van több kapcsolat az adott közösségben, mint amennyi egy hasonló tulajdonságokkal (csomópontok, interakciók száma) rendelkező hálózat esetén a véletlen alapján várható lenne (Bene, 2016: 53.). Bár nem egyértelmű annak meghatározása, hogy a modularitás mekkora értékénél beszélhetünk szignifikánsan tagolt közösségstruktúráról, a gyakorlatban 0,3 felett mondhatjuk azt, hogy egy hálózat polarizált (Calauzet et al., 2004: 2.).

A módszer segítségével a különvélemények hálózatán belül elvégezhető az egyes bírók leginkább elkülönülő csoportokba rendezése, és megvizsgálható, hogy az egyes csoportokba milyen politikai háttérű bírók kerültek – amennyiben azonos oldalakhoz tartozó bírók azonos csoportokba kerülnek, az az attitűdmodell feltételezése szerint azt mutatja, hogy a bírók testületen belüli együttműködésében (a különvélemény-koalíciók létrejöttében) a politikai hovatartozás logikája érvényesül.

ELEMZÉS

Az Alkotmánybíróság három időszaka

Amint arra a bevezetőben már utaltunk, az AB működését az attitűdmodell nyomán, a bíróságok összetételére alapozva, három szakaszra bontva elemezzük.

Az első szakasz (1990–1998) a testület létrejöttének és a politikai rendszerben való helyfoglalásának időszaka, amely Sólyom László elnökségéhez köthető.¹⁵ Az 1990-ben politikai kompromisszum nyomán kialakított bírói kar bár bővült új tagokkal, összetétele egészen 1996-ig viszonylag stabilnak mondható. Az időközben a hatalommegosztás rendszerében erős politikai szereplővé váló Alkotmánybíróság tagjainak megválasztása a kilencvenes években ugyan egyre átpolitizáltabbá vált, hiszen a pártok egyre inkább felismerték az általuk jelölhető AB-tagok kiválasztásának tétjét, mégis egészen 1998 decemberéig többségben voltak a testületben azok a bírók, akiket a rendszerváltás idején (1989. november és 1990. július között) politikai konszenzusos jelöléssel választottak meg. Ez jelöli ki az első szakasz határát.

1998 végén, illetve 1999 júniusában lejárt azoknak a bíróknak a mandátuma, akiket a rendszerváltás idején neveztek ki. Ez a cserélődés új korszakot hozott az AB történetében. Ahogyan azt korábban jeleztük, már az első időszak bírói is összeköthetőek politikai oldalakkal a jelölőszervezeteken keresztül, az új bírók esetében ez a kapcsolat még világosabban megfigyelhető. Ahogy az alkotmánybírók megválasztásának tétje a pártok szemében nőtt, úgy vált egyre konfliktusosabbá a jelölési folyamat, mely esetenként azt eredményezte, hogy egy vagy több mandátum bizonyos ideig betöltetlenül maradt. A pártok megoldása a helyzetre az volt, hogy a bírókat párosan jelölték, egy baloldali és egy jobboldali bíró egyszerre ült be a testületbe. Tehát ebben az időszakban vagy olyan bírókat választottak, akik jelöléséről politikai konszenzus volt a felek között, vagy a megválasztásukért cserébe az egyik oldal elfogadta a másik oldal jelöltjét is. Ezzel a folyamat egyre inkább az alkotmánybírói pozíciók politikai felosztása felé tolódott el. Az általunk elvégzett besorolás alapján ebben az 1999 elejétől 2010 júliusáig terjedő időszakban 15 bíró került be a testületbe,

közülük 6 fő baloldali, 1 fő baloldali-konszenzusos, 2 fő konszenzusos, 6 fő pedig jobboldali jelölt volt.

Ez a politikai oldalak szerinti kiegyensúlyozottság a 2010-es országgyűlési választást követően drasztikusan megváltozott. A Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többsége lehetővé tette a kormányoldal számára a parlamenti eseti bizottságban induló jelölési folyamat többségi logikájának megteremtését és az ellenzékkel való megegyezést nem igénylő alkotmánybíró-választást is. A 2010 júliusában választott két új bíróval többségbe kerültek az AB-n belül a jobboldali kötődésű bírók, majd 2011 júniusában 15 főre bővült az Alkotmánybíróóság, és az ekkor újonnan megválasztott bírókat is kivétel nélkül a jobboldal jelölte.

Az Alkotmánybíróóság 1990–2015 közötti története tehát a bírók jelölőszervezetek szerinti besorolására alapozva három szakaszra osztható: az AB formálódásának és a bírók konszenzusos jelölésének időszakára, a második szakaszra, melyben egy átpolitizálódó választási folyamatban egyfajta paritásos logika alapján kerültek a bírók a testületbe, illetve a 2010-től kezdődő harmadik szakaszra, amelyben a Fidesz–KDNP a kétharmados parlamenti többsége eredményeként nem szorult az ellenzékkel való megegyezésre a bírók megválasztásában. Az alábbiakban a kutatásunk eredményeit e szakaszokra tekintettel értelmezzük.

Különvélemények gyakorisága és a döntések erőssége

A politikailag releváns ügyekben hozott döntéseket áttekintve (2. táblázat) látható, hogy a különvéleményekre vonatkozó adatok alapján is három, jól elkülönülő időszakról beszélhetünk az AB történetében. Az első időszakban, a Sólyom-bíróóság idején nagyon kevés, mindössze 8 olyan határozat született, amelyhez legalább egy különvéleményt csatoltak az alkotmánybírók, 1999-től kezdve azonban ugrásszerűen nőtt a különvéleménnyel rendelkező határozatok száma. Míg az első időszakban mindössze a határozatok 20 százalékához csatoltak (legalább egy) különvéleményt, a második időszakban ez az arány 70 százalékra nőtt, az utolsó általunk vizsgált időszakban pedig már átlagosan tíz ügyből kilenc esetében különvéleménnyel élt egy vagy több bíró (B/A). Ezzel párhuzamosan az egy határozathoz csatolt különvélemények száma is nőtt – az első időszakban átlagosan három bírói különvélemény tartozott azokhoz a határozatokhoz, amelyekben egyáltalán megjelent különvélemény, az utolsó időszakban azonban már átlagosan majdnem nyolc (D/B). Végül, ha a döntések szintjén vizsgáljuk a kérdést, az látható, hogy a Sólyom-bíróóság alatt mindössze a döntések 20 százalékához tartozott különvélemény, a második időszakban már több különvélemény született, mint ahány döntést tudunk azonosítani az egyes, politikailag releváns ügyben született határozatokban, a

2010 utáni időszakban pedig több mint kétszer annyi különvéleménnyel éltek a bírók, mint ahány döntést hozott az Alkotmánybíróság (D/C).

2. táblázat. Határozatok, döntések és különvélemények politikailag releváns ügyekben (1990–2015)

	1990–1998	1999–2010	2010–2015	Összesen
Határozatok száma (A)	42	44	22	108
Különvéleménnyel rendelkező határozatok száma (B)	8	29	20	86
Döntések száma (C)	128	110	68	306
Különvélemények (döntések) száma (D)	24	124	157	305
Egy határozatra jutó különvéleményt tartalmazó határozatok száma (B/A)	0,2	0,7	0,9	0,8
Egy különvéleménnyel rendelkező határozatra jutó különvélemények száma (D/B)	3,0	4,3	7,9	3,5
Egy döntésre jutó különvélemények száma (D/C)	0,2	1,1	2,3	1,0

Az első időszak nyilvánvaló elkülönülésére egy lehetséges magyarázatot az adott politikai helyzet jelent: az Alkotmánybíróságnak a frissen létrejött politikai rendszerben újonnan felállított intézményként kellett elfoglalnia helyét, azt mutatva, hogy döntéseit egységes intézményként, másrészt pedig csakis az erre az intézményre jellemző alkotmányjogi logika alapján hozza. Ebben a szándékában az egységesség képének kialakítása kulcsfontosságú mozzanat, amely a vitákat a testületen belül lefolytatva, de kifelé nem kommunikálva biztosítható.

1999-től kezdődően ez az egység felbomlott, a második időszakban nagyjából ugyanannyi döntéshez több mint ötször annyi különvélemény tartozott, a harmadik időszakban pedig ezek az arányok még jobban eltolódtak.

A második és harmadik szakasz akkor válik el élesebben egymástól, ha nem a testület, hanem az egyének szintjén kezdjük el vizsgálni a különvéleményeket. Az alkotmánybírók a különvélemények kapcsán értelemszerűen két számszerűsíthető jellemzővel rendelkeznek: egyrészt megadható, hogy milyen gyakran éltek különvéleménnyel, másrészt hogy ezekben a különvéleményekben milyen mértékben korlátozták volna a törvényhozást.

3. táblázat. Különvélemények politikailag releváns döntések esetén (bírókénti bontásban)

	Időszak	Jelölés	Döntések száma	Különvélemények száma	Különvélemények aránya
Ádám Antal	I.	baloldali	122	1	0,8%
Herczegh Géza	I.	jobboldali-konszenzusos	35	0	0,0%
Kilényi Géza	I.	baloldali	128	2	1,6%
Schmidt Péter	I.	baloldali-konszenzusos	88	2	2,3%
Solt Pál	I.	konszenzusos	0	0	–
Sólyom László	I.	jobboldali	128	0	0,0%
Szabó András	I.	baloldali	98	1	1,0%
Zlinszky János	I.	jobboldali	108	0	0,0%
Bagi István	I–II.	baloldali	102	8	7,8%
Erdei Árpád	I–II.	jobboldali-konszenzusos	92	3	3,3%
Lábady Tamás	I–II.	jobboldali-konszenzusos	140	10	7,1%
Németh János	I–II.	jobboldali-konszenzusos	58	4	6,9%
Tersztyánszky Ödön	I–II.	jobboldali-konszenzusos	143	9	6,3%
Vörös Imre	I–II.	baloldali-konszenzusos	112	12	10,7%
Holló András	I–III.	baloldali	196	17	8,7%
Czúcz Ottó	II.	baloldali	37	6	16,2%
Harmathy Attila	II.	konszenzusos	74	5	6,8%
Kukorelli István	II.	baloldali-konszenzusos	76	21	27,6%
Strausz János	II.	jobboldali	61	1	1,6%
Tersztyánszkyné Vasadi Éva	II.	jobboldali	62	2	3,2%
Balogh Elemér	II–III.	jobboldali	102	2	2,0%
Bihari Mihály	II–III.	baloldali, majd jobboldali	113	9	8,0%
Bragyova András	II–III.	baloldali	104	14	13,5%
Kiss László	II–III.	baloldali	190	25	13,2%
Kovács Péter	II–III.	jobboldali	104	2	1,9%
Lenkovic Barnabás	II–III.	jobboldali	97	15	15,5%
Lévay Miklós	II–III.	baloldali	98	6	6,1%
Paczolay Péter	II–III.	konszenzusos	94	8	8,5%
Trócsányi László	II–III.	jobboldali	29	2	6,9%

	Időszak	Jelölés	Döntések száma	Különvélemények száma	Különvélemények aránya
Balsai István	III.	jobboldali	51	20	39,2%
Czine Ágnes	III.	jobboldali	7	0	0,0%
Dienes-Oehm Egon	III.	jobboldali	66	21	31,8%
Juhász Imre	III.	jobboldali	23	3	13,0%
Pokol Béla	III.	jobboldali	60	21	35,0%
Salamon László	III.	jobboldali	24	6	25,0%
Stumpf István	III.	jobboldali	68	2	2,9%
Sulyok Tamás	III.	jobboldali	7	0	0,0%
Szalay Péter	III.	jobboldali	66	11	16,7%
Szívós Mária	III.	jobboldali	65	30	46,2%
Varga Zs. András	III.	jobboldali	9	4	44,4%

A 3. táblázat adatai azt mutatják, hogy Solt Pál kivételével (aki csak néhány hónapig volt tagja a testületnek a rendszerváltás idején) az 1990–2015 közötti időszak minden bírója részt vett politikailag releváns döntés meghozatalában. Közülük azonban öten nem éltek különvéleménnyel ilyen ügyekben. Egy részük (Herczegh, Sólyom és Zlinszky) az első időszak bírói, amikor nagyon kevés különvélemény született, ketten pedig (Czine és Sulyok) csak 2014 novemberétől kapcsolódtak be az AB munkájába. A többiek (az 1990–2015 közötti időszak 40 bírójából 34 fő) azonban kevesebbszer vagy többször, de fogalmaztak meg különvéleményt, vagy csatlakoztak más bírók által írt különvéleményekhez.¹⁶ Természetesen a különvélemények számát alapvetően befolyásolja, hogy egy adott bíró milyen hosszan volt a testület tagja, tehát az abszolút számok helyett érdemesebb ahhoz viszonyítani, hogy az egyének számára adódó összes döntéshozatali lehetőségből hányszor éltek különvéleménnyel. Ezekből az arányokból első ránézésre is látszik, hogy a harmadik szakasz bírói kiemelkedően nagy arányban éltek különvéleménnyel: hét olyan bíró van, aki legalább minden negyedik döntésnél különvéleményt fogalmazott meg, és közülük mindössze Kukorelli István tevékenykedett a második szakaszban, a többiek (Balsai, Dienes-Oehm, Pokol, Salamon, Szívós, Varga) mind 2011 júniusa után kerültek be a testületbe, és ennek megfelelően mindannyian jobboldali kötődésű bírók.

Tovább árnyalja a képet, ha az elemzésbe bevonjuk a döntések erősségét. Értelemszerűen az önmagában nem sokat mond, ha tudjuk, hogy egy bíró milyen erősen korlátozta volna a törvényhozást különvéleményeiben, a korlátozás mértéke ahhoz viszonyítva érdekes, hogy mi volt a többségi döntés. Az Alkotmánybíróság egy döntésében kimondhatja egy adott törvény alkotmányosságát vagy a törvényhozás valamilyen mértékű korlátozásáról dönthet. Mivel a kuta-

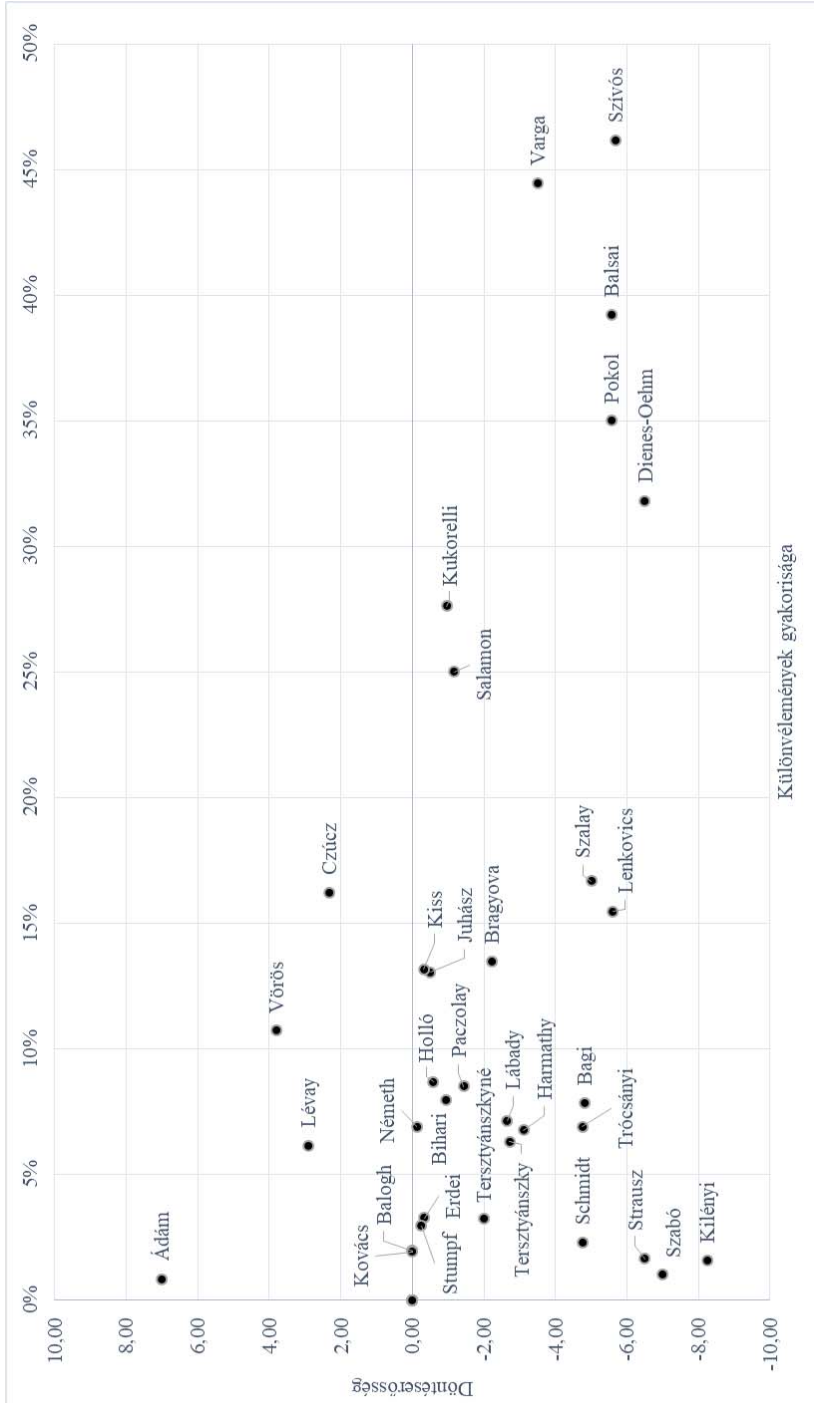
tásunk alapjául szolgáló adatbázisba nemcsak a korlátozó döntések kerültek be, hanem az alkotmányosságot megállapító érdemi¹⁷ döntések is, lehetőség van arra, hogy ne csak azokkal a különvéleményekkel foglalkozzunk, amelyek egy korlátozó döntéshez képest másfajta korlátozást (vagy éppen nem korlátozást) javasolnak, hanem azokkal is, amelyek egy nem korlátozó (azaz nulla erősségű) többségi döntéssel szemben valamilyen mértékben korlátoznák a törvényhozást.

Az 1. ábrán ennek megfelelően a különvélemények átlagos relatív (többségi döntéshez viszonyított) erősségét vetettük össze a korábban már tárgyalt relatív gyakorisággal (azzal, hogy az adott bíró a lehetséges döntési esetek hány százalékában élt különvéleménnyel). Látható, hogy a bírók nagy része az ábra alsó felén helyezkedik el, ami azt jelenti, hogy átlagosan kevésbé korlátozták volna a törvényhozás mozgásterét, mint a többségi döntések. Ha az Alkotmánybíróság aktivitását úgy értelmezzük, hogy milyen mértékben kíván beleszólni a törvényhozás működésébe, akkor azt mondhatjuk, hogy a többségi véleménnyel egyet nem értő bírók többsége a különvéleményeiben mérsékeltebb álláspontot képviselt.

Habár érdemes óvatosan eljárni akkor, amikor mintázatokat akarunk azonosítani a döntéserősség és -gyakoriság alkotta térképen, néhány megállapítást tehetünk. Az első időszak bírói közül hárman (Lábady, Tersztyánszky és Vörös) voltak viszonylag aktívak, az esetek 7–10 százalékában éltek különvéleménnyel, de a különvéleményeik nem tértek el nagymértékben a többségi döntés erősségétől. Pozitív és negatív irányban is kilóg egy-egy bíró (Ádám és Kilényi), de ők csak nagyon kevés (egy, illetve kettő) különvéleményt jegyeztek. A második időszakban a korábban jelzettek szerint megnő a különvélemények aránya, de Kukorelli István kivételével nem lépi át a 20 százalékot, és az átlagos döntéserősség is csak azoknál a bíróknál ugrik ki pozitív vagy negatív irányba, akik viszonylag kevés (de a többségi döntéstől jelentősebben eltérő) különvéleményt írtak. Igazán szembetűnő elkülönülést csak a harmadik időszakban megválasztott bírók egy csoportja (Balsai, Dienes-Oehm, Pokol, Szívós és Varga) mutat, akik a döntések nagy százalékában fogalmaztak meg különvéleményt, és különvéleményük a többségi döntéshez képest kevésbé korlátozó¹⁸ döntést javasolt.

Ezen a ponton foglalkoznunk kell egy, az attitűdmodell feltevéseiből következő problémával: ha a modell feltevései helytállóak, akkor 2010 júliusától kezdve, amikor az Alkotmánybíróságon belül többségbe kerültek a jobboldali bírók, a testületnek nem szabadott volna egyetlen korlátozó döntést sem hoznia a jobboldali többségű törvényhozással szemben (amelyekhez aztán az imént említett fenti bírók alkotmányosságról szóló különvéleményt csatoltak). A problémára két válasz adható: az adott időszakban vagy nem a jobboldali törvényhozás korlátozása történt (mert a testület elé kerülő jogszabályokat még a 2010 előtti ciklus parlamenti többsége fogadta el), vagy az attitűdmodell feltevései nem pontosan alkalmazhatóak a magyar esetre.

1. ábra. Alkotmánybírók a döntések erőssége és gyakorisága alapján

Megjegyzés: Az origóban elhelyezkedő adatpont a korábban említett, különvéleményt nem író öt alkotmánybírórt jelöli.

Az első lehetséges magyarázat kapcsán érdemes röviden kitérni arra, hogy az Alkotmánybíróság tevékenysége miként viszonyul a parlamenti ciklusokhoz. Amikor egy országgyűlési választás nyomán kormányváltás történik, a ciklus elején szükségszerű, hogy az AB még az előző ciklus törvényeivel is foglalkozzon. Korábbi ciklusok törvényei természetesen később is napirendre kerülhetnek a testület munkája során, azonban a ciklus előrehaladtával az adott Országgyűlés törvényeivel kapcsolatban is érkeznek beadványok. Így történt ez az általunk vizsgált harmadik időszakban is, az Alkotmánybíróság már 2010-ben is foglalkozott az új, jobboldali törvényhozáshoz kapcsolódó, politikailag releváns ügyekkel, és ezekben erősen korlátozó döntéseket¹⁹ is hozott – azaz nem arról van szó, hogy az AB kizárólag a korábbi (baloldali) törvényhozást korlátozó döntéseket hozott.

A második magyarázat – az Alkotmánybíróság belső működésének pontos ismerete (a testület ülési jegyzőkönyveinek nyilvánossága) nélkül – az elemzésnek ezen a pontján csak feltételezésekre támaszkodhat. Ahogyan arra Szente (2015: 45.) rámutat, a harmadik időszak nem tekinthető egységesnek, az AB munkájában 2013 áprilisában alapvető változást jelentett, hogy a testületben többségbe kerültek azok a bírók, akiket már a 2010-ben felálló parlament jobboldali többsége választott. Megfigyelhető tehát valamilyen különbség azok között a jobboldali kötődésű bírók között, akik még a második szakaszban kerültek be a testületbe (például Balogh, Kovács, Trócsányi), és azok között, akiket már a kétharmados Fidesz–KDNP-többség választott. Elképzelhető, hogy a korábbi, paritásosan, pártok közötti kompromisszummal választott Alkotmánybíróságban szocializálódott, annak sajátos belső (az első időszakban kialakult) működési logikáját követő alkotmánybírók elsősorban nem a pártjelölésüknek megfelelően hoztak döntéseket. 2013-tól a kompromisszumkénszer megszűnt az AB-n belül, az új, egyetlen politikai oldal által választott többség nem kényszerült belső megállapodásokat kötni egy-egy döntés kapcsán, és a testületi hatás – az általunk az első időszakhoz társított jelenség, ami szerint az alkotmánybírók a testület egységes képének megőrzése érdekében politikai értelemben mérsékelt álláspontot képviselnek, és hajlandók kompromisszumokat kötni a döntésekben – erősen lecsökkent vagy teljesen meg is szűnt (Szente, 2015: 45–46.).

Ahhoz, hogy ezt a magyarázatot empirikusan is tesztelni tudjuk, szükség van a belső működés feltárására, a testületen belüli viszonyok és csoportok azonosítására. Ehhez eszközként az alábbiakban bemutatott hálózatelemzést fogjuk alkalmazni.

Bírói hálózatok elemzése

A magyar Alkotmánybíróság tagjai különvéleményekben formált koalícióinak (interakcióinak) számbavételével elkészíthető az 1990–2015 közötti időszak hálózati térképe (2. ábra). A kutatásunkban vizsgált politikailag releváns ügyek bírói különvéleményei esetében 44 határozatban összesen 85 bírói koalíciót tudtunk azonosítani, melyeket egyének közötti interakciókra bontva a vizsgált időszakban összesen 306 kapcsolatot találtunk. Az Alkotmánybíróság 40 bírója közül 34 fő került az ábrára, azaz minden bíró, aki politikailag releváns ügyben különvéleményt fogalmazott meg, legalább egyszer koalícióra lépett egy vagy több másik bíróval.

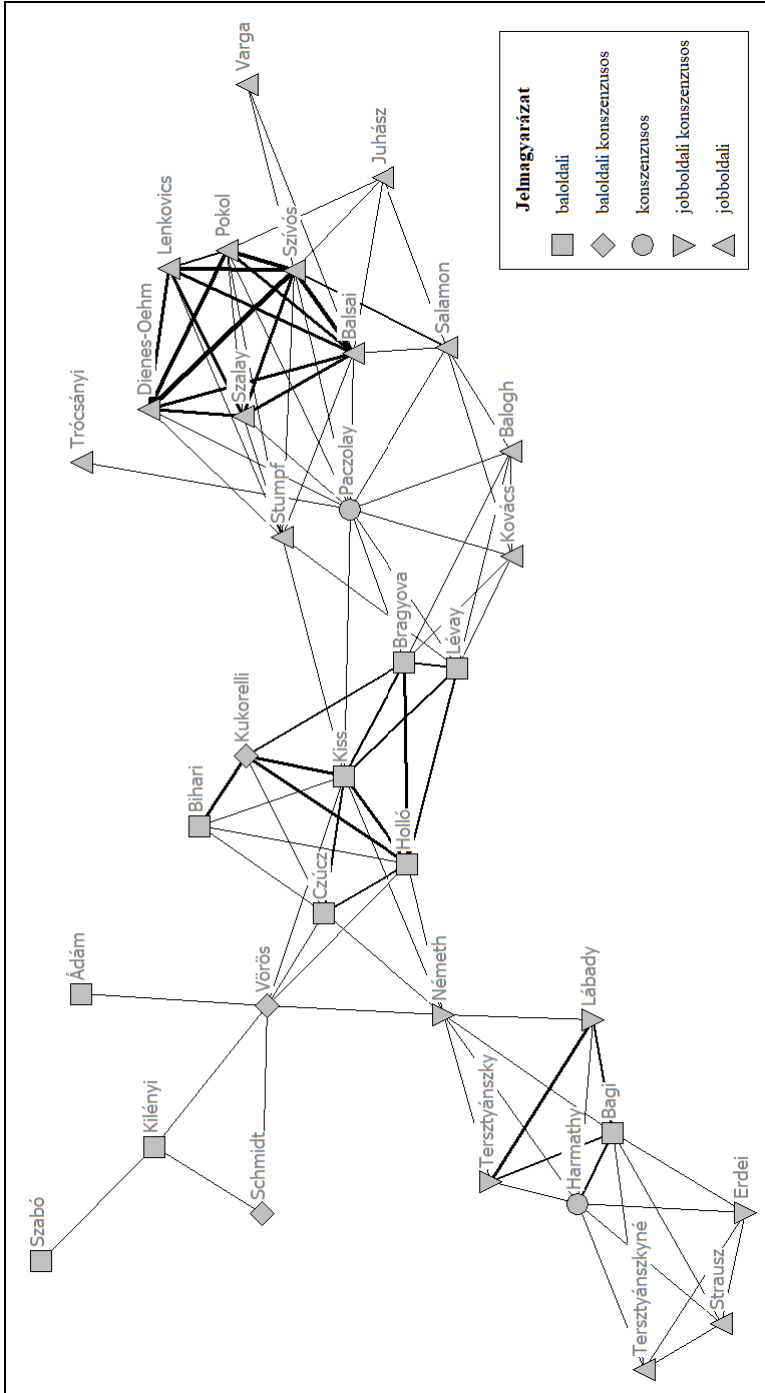
Mivel az egyes bírók más-más időszakban voltak hivatalban, értelemszerűen kizárt, hogy az AB minden tagja mindenkivel kapcsolatban legyen. Ez korlátozza az AB teljes időszakát bemutató ábra értelmezhetőségét, amely azonban arra alkalmas, hogy nagyjából kirajolja az általunk vizsgált három időszakot (balról jobbra haladva). Abból adódóan, hogy az első időszakban mindössze 24 különvélemény született, és ezek esetében is mindössze csak 6 bírói koalíciót azonosíthatunk, az ábrán a második időszak két csoportja, illetve a harmadik időszak bírói koalíciói jelennek meg markánsan.

A közösségfelosztó algoritmust a teljes hálózatra használva a modularitás értéke 0,27, azaz valamivel a releváns közösségstruktúra határát jelző 0,3 érték alatt van. Az algoritmus összesen négy csoportot azonosított, egy 9 fős, két 4 fős és egy 5 fős közösség jött létre, a többi 12 fő pedig nem került besorolásra egyik csoportba sem. Ha az algoritmust csak a közösséghez besorolt személyekre futtatjuk le (tehát kizárjuk az elemzésből a 12 közösségbe nem sorolt szereplőt), akkor a modularitás értéke már 0,35, és három releváns közösség jön létre (a két négyfős csoport összevonásával):

1. közösség: Ádám, Kilényi, Schmidt, Szabó, Vörös;
2. közösség: Bagi, Erdei, Harmathy, Lábady, Németh, Strausz, Tersztyánszky, Tersztyánszkyne;
3. közösség: Balsai, Dienes-Oehm, Lenkovics, Paczolay, Pokol, Stumpf, Szalay, Szívós, Trócsányi.

Eszerint egy közösséget alkotnak az első időszak baloldali és baloldali-konszenzusos jelöléssel megválasztott bírói, egy másikat a második időszak jobboldali, illetve jobboldali-konszenzusos jelölésű bírók, kiegészülve egy baloldali bíróval (Bagi) és egy oldalakhoz nem sorolható, teljes konszenzussal jelölt bíróval (Harmathy). A harmadik közösségbe pedig elsősorban a harmadik időszak jobboldali bírói kerültek. Ez az eredmény önmagában ugyan nem jelentős, de az AB tagjainak egy meghatározó részénél visszaigazolja az általunk adott besorolást a bírók pozíciójának azonosításával kapcsolatban. Erre azonban ezen a ponton nem önmagában álló bizonyítékként érdemes tekinteni, sokkal inkább az attitűdmodell relevanciájának alátámasztásaként.

2. ábra. A bírói koalíciók teljes hálózata (1990–2015)

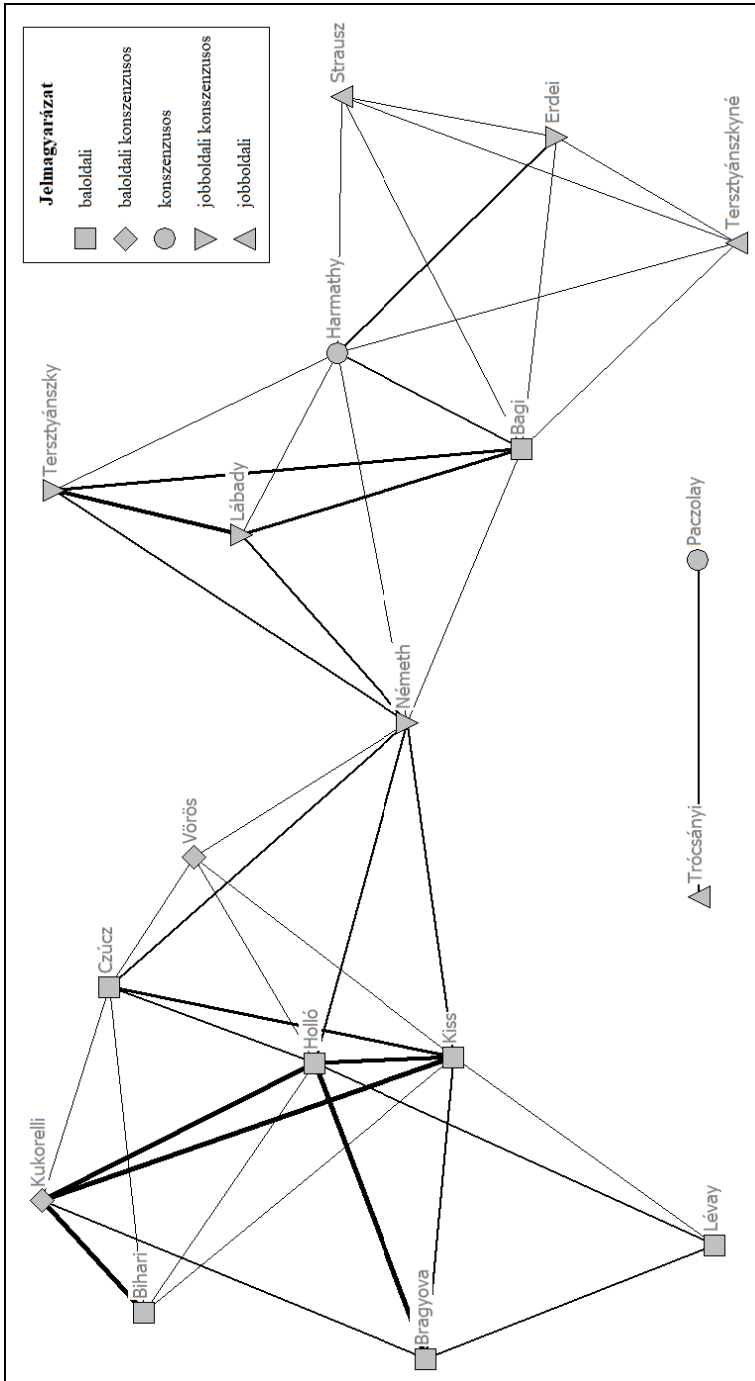
A közzétevése több, az ábra alapján furcsának mondható eredményt hozott. Egyrészt az algoritmus Salamon Lászlót nem sorolta be a harmadik közösségbe, Trócsányi Lászlót viszont igen. Ennek valószínűleg az az oka, hogy Salamon több, a közösséghez nem kapcsolódó személlyel is kapcsolatban van (Kovács Péter, Balogh Elemér), míg Trócsányi csak egy szereplőhöz kapcsolódik, de az a közösség tagja. Másrészt, az ábra alapján Juhász, Salamon és Varga is közel helyezkedik el a harmadik közösséghez, de az algoritmus alapján nem kerültek be. Végül a legmeglepőbb eredmény talán az, hogy az ábra középső részén elhelyezkedő, baloldali jelölésű bírók nem lettek besorolva közösséghez, pedig láthatóan erős kapcsolatban állnak egymással. Ennek oka valószínűleg az, hogy a teljes alkotmánybírósági működés perspektívájából nézve ezek a bírók egyfajta összekötő szerepet töltenek be az első, második és harmadik közösség között. Figyelembe kell tehát venni, hogy a teljes időszakra vonatkozóan az AB egyes tagjai nem közösségek tagjaiként jelennek meg, hanem – a bírói mandátumok átfedése okán – az egyes időszakon belüli közösségek közötti kapcsolódási pontokként. Mindezek alapján érdemes a hálózatelemzés fókuszát szűkebbre venni, és a kapcsolatokat az egyes időszakok szerint külön-külön vizsgálni. Miután az első időszakban – amint korábban jeleztük – a különvélemények eleve alacsony száma miatt a bírói koalíciók is ritkák, elemzésünk a továbbiakban a második és a harmadik időszakra fókuszál.

A második szakaszra (3. ábra) elvégezve a közzétevéseztást, három közösség azonosítható:

1. közösség: Bagi, Erdei, Harmathy, Lábady, Németh, Strausz, Tersztyánszky, Tersztyánszky;
2. közösség: Bihari, Bragyova, Czúcz, Holló, Kiss, Kukorelli, Lévay, Vörös;
3. közösség: Paczolay, Trócsányi.

Az ehhez a közzétevésestáshoz tartozó modularitás-érték 0,42, ami azt jelenti, hogy ez egy polarizált hálózat, jól elkülönülő csoportokkal. Az első közösségbe tartoznak a jobboldali, illetve jobboldali-konszenzusos jelölésű bírók, Harmathy Attila konszenzusos jelölt, illetve Bagi István, akit a baloldali bírók közé soroltunk be. Velük szemben, a második közösségbe kizárólag baloldali és baloldali-konszenzusos jelöltek kerültek. Mindez azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság második időszaka jól illeszkedik az attitűdmodell feltevéseibe, egyetlen bíró (Bagi) kivételével a pártkötődés meghatározó a bírók különvélemény-koalíciókba rendeződése során. A hálózatban meghatározó továbbá Németh János pozíciója, aki jobboldali-konszenzusos jelöltként összekapcsolja a baloldali és a jobboldali hálózatot. Látható az is, hogy a jobboldali csoporton belül valamennyire elkülönülnek egymástól a jobboldali, illetve jobboldali-konszenzusos jelölésű bírók, ami arra utal, hogy a pártpozíció meghatározó a hálózatban: a baloldali és jobboldali bírók a hálózat két végén foglalnak helyet, köztük pedig összekötő kapocsként a konszenzusos jelöltek vannak. Mindez arra enged következtetni, hogy a különvélemények alapján az Alkotmánybí-

3. ábra. Birói koalíciók a második időszakban (1999–2010)

róság második időszakában a bíróság belső működésében meghatározó volt a bírók politikai hovatartozása, a bírói koalíciók polarizált hálózatként írhatóak le, melyben az egyes, politikai oldalak szerint tagolódo csoportok jól elkülönülnek egymástól.

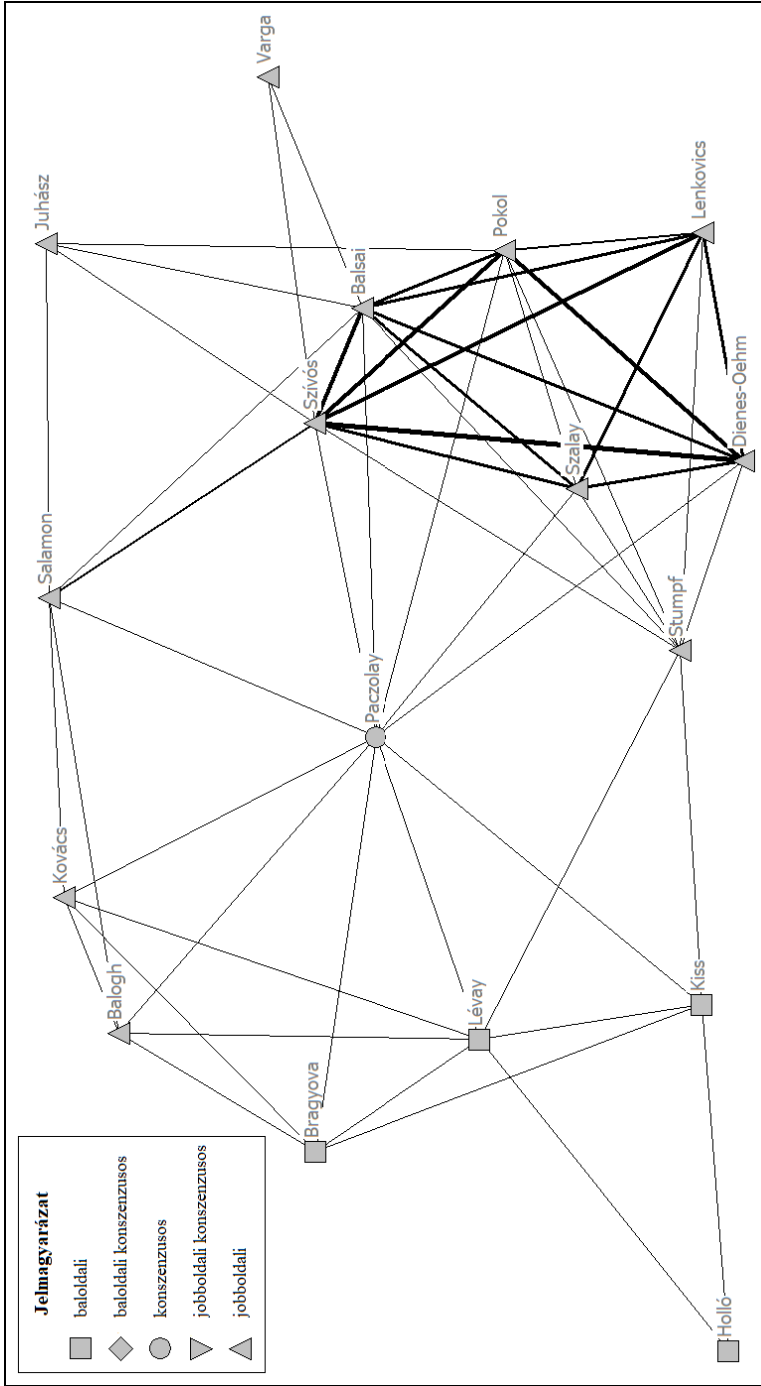
A harmadik időszakot a hálózatelemzés módszerével vizsgálva (4. ábra) a bírókat három közösségre oszthatjuk:

1. közösség: Balogh, Bragyova, Holló, Kiss, Kovács, Lévy;
2. közösség: Balsai, Dienes-Oehm, Lenkovics, Pokol, Szalay, Szívós;
3. közösség: Paczolay, Salamon.

Ebben a hálózatban is elkülönülnek egymástól a bal- és jobboldali bírók, de az is látható, hogy a korábbi feltételezésünk (a második időszakban jelölt jobboldali bírók és az új, Fidesz–KDNP-kétharmad által a testületbe került bírók között különbség van) a hálózatelemzés eredménye alapján megalapozottnak tűnik. Az új bírók esetében van szerepe a közösségek kialakulásában a bírók politikai hovatartozásának, a második szakaszban testületbe került bírók (Balogh, Kovács) viszont különvéleményeik alapján közelebb vannak a második szakaszban jelölt baloldali bírókhoz, mint a harmadik szakaszban jelölt jobboldali bírókhoz. Tovább árnyalja a képet, hogy a harmadik időszakban jelölt bírók közül egy fő (Salamon László) önálló csoportba került a konszenzusos jelölt Paczolay Péterrel, illetve hárman (Juhász, Stumpf és Varga) nem tartoznak egyik közösséghez sem. Konszenzusos jelöltként az attitűdmodellt erősíti ugyanakkor Paczolay Péter pozíciója, aki összeköti a baloldali bírókat és a második szakaszban megválasztott jobboldali bírókat a harmadik szakaszban megválasztott AB-tagokkal.

Összességében a harmadik időszak sokkal vegyesebb képet mutat az attitűdmodell szempontjából, mint a második időszak. A hálózat polarizáltsága is jóval kisebb (a modularitás-mutató értéke 0,15), azaz a közösségek kevésbé válnak el egymástól.²⁰ Ennek oka feltételezhetően az, hogy a hálózatot a politikai oldalak szerinti tagozódás mellett a régi és új bírók közti különbségek is alakítják.

4. ábra. Bírői koalíciók a harmadik időszakban (2010–2015)

KONKLÚZIÓ

Tanulmányunkban az Alkotmánybíróság 1990 és 2015 közötti döntéshozatali gyakorlatát elemeztük azt vizsgálva, hogy a különvélemények mennyiben tükrözik vissza a bírókat jelölő pártok pozícióját, illetve hogy a bírók különvéleményeiben a többségi döntéshez képest kevésbé vagy jobban korlátozták volna a törvényhozás mozgásterét. Ennek a kérdésnek a vizsgálata egyaránt fontos a demokratikus átmenetet követő időszakban, amikor az Alkotmánybíróság erős szereplővé lépett elő a hatalommegosztás rendszerében, de a 2010-et követő időszakban is, amikor a Fidesz kétharmados többségével élve szűkítette az AB lehetőségeit. Tanulmányunk tehát a hazai alkotmánybíráskodás és a törvényhozás közötti kapcsolatot vizsgálta, a két intézmény közötti erőviszonyok alakulásának felmérésén és az egyre polarizáltabbá váló bírói viselkedés elemzésén keresztül.

Az adatok szerint 2010 valóban szakaszhatár a hazai alkotmánybíráskodás történetében, azonban elemzésünk alapján nem az egyetlen: a politikai polarizáció már korábban megjelent az AB-n belül. Az alkotmánybírók különvéleményeinek alakulása azt mutatja, hogy – az attitűdmodellnek megfelelően – a bírók pártháttere már korábban is befolyásolta, hogy mikor és milyen mértékben is tartják korlátozhatónak a törvényhozást.

Az Alkotmánybíróság 1990 és 2015 közötti működése a testület bírói összetételének alakulása szempontjából három szakaszra osztható fel, és a politikai polarizációt tekintve valójában az első – egységes testületi működést mutató, kevés különvéleménnyel jellemezhető – időszak jelentette a kivételt. Már a második – Sólyom László AB-elnökségét követő – időszakban egyértelműen elkülönülnek egymástól a jobb- és baloldali bírók, jelölésük és megválasztásuk politikai háttere a különvéleményeket tekintve meghatározta döntéseiket. A hálózatelemzés adatai alapján a második időszak polarizációjának mértéke jóval nagyobb, mint a harmadik, 2010-ben kezdődő időszaké. Ennek oka, hogy 2010 után a jobboldali–baloldali szembenállás mellett kialakult egy törés a régi és az újonnan bekerült bírók között is, amely gyengíti a politikai oldalak szerinti tagolódást.

Az Alkotmánybíróság az 1990 utáni politikai rendszer fontos tényezője, amely érdemben korlátozta a törvényhozás mozgásterét, ám ez jellemzően csak az első években maradt mentes a testületen belüli politikai polarizációtól. A bírók véleményét egyre kevésbé határozta meg az egységes álláspontot képviselő Alkotmánybíróság ideája, és egyre nagyobb szerepet kapott a jelölő pártok politikai pozíciójával való egyezés. Bár ez nem azt jelenti, hogy az alkotmánybírók pártpolitikai szereplőként tevékenykedtek volna, de azt igen, hogy már 2010 előtt is meghatározta tevékenységüket a politikai alapú csoportviselkedés, amit végső soron nem minőségileg, pusztán mennyiségi értelemben változtatott meg a 2010 utáni szűkített hatáskör, de főleg a korábban ismert parlamenti alkufolyamatot mellőző jelölési gyakorlat.

JEGYZETEK

- ¹ A kutatás az MTA TK Politikatudomány Intézetében zajló JUDICON projekt (www.judicon.tk.mta.hu) része, mely hat ország alkotmánybíráskodását hasonlítja össze abból a szempontból, hogy az alkotmánybíróági felülvizsgálat gyakorlata milyen mértékben jelenti a törvényhozás mozgásterének korlátozását. A kutatás első eredményeiről lásd: Pócza (ed.), 2019. A kutatást az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Inkubátor alapja, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (KAP16-1.1-1.6 projekt) támogatta.
- ² A magyar AB különvéleményeinek elemzéséhez lásd még: Kelemen, 2018.
- ³ A magyar alkotmánybíráskodás 1990–2015 közötti időszakának átfogó elemzéséről, az AB-döntések erősségének és diverzitásának vizsgálatáról lásd: Pócza et al., 2019.
- ⁴ Az AB határozatok jogtudományi szempontú, szakértői kérdőíven alapuló értékeléséről lásd: Jakab et al., 2015.
- ⁵ Az AB határozatai ezt az eljárást kifejezetten segítik azzal, hogy a határozatokon belül általában pontokba szedve található az egyes döntések.
- ⁶ A különvélemények aránya egy AB határozat esetén természetesen nem feltétlenül tükrözi a testületen belüli álláspontokat; elképzelhető, hogy több bíró szavazott a többségi döntés ellen, mint ahányan különvéleményt írtak. Mivel azonban a testületen belüli szavazások nem nyilvánosak, a bírói viselkedés vizsgálatakor nem tudunk a „nem” szavazatokból kiindulni. Továbbá, a különvélemények vizsgálatával a bírók és a politikai szervezetek kapcsolatának megértéséhez igazán fontos ügyeket elemezhetjük, mivel olyan ügyekkel foglalkozunk, amelyek egyfelől a politikai szereplők számára elég fontosak voltak ahhoz, hogy reagáljanak rájuk, másfelől pedig a bírók számára elég fontosak voltak ahhoz, hogy a többséggel való szembenállásukat ne csak „nem” szavazattal, de különvélemény írásával is jelezzék.
- ⁷ Ennek megfelelően a különvéleményeket is részekre, „különvélemény-döntésekre” bontjuk fel (az elemzésben az egyszerűség kedvéért ezeket a döntéseket különvéleményeknek nevezük). Esetenként előfordulhat, hogy a többségi döntés egy adott kérdésről nem mond semmit, de a bíró különvéleményében úgy érvel, hogy az indítvány kapcsán vagy más döntések következményeként azzal a kérdéssel is foglalkozni kellett volna. Ezeket a különvéleményeket a döntéserősségeket összehasonlító vizsgálat során úgy tekintjük, mint amik egy nem korlátozó (azaz nulla erősségű) többségi döntéshez kapcsolódnak. (Megjegyzés: ilyen jellegű különvélemény-döntés a politikailag releváns ügyek között nem jelenik meg.)
- ⁸ Az alábbiakban röviden bemutatjuk a döntések alkotóelemekre bontásának szempontjait és az elemek súlyozásának logikáját. A módszertan átfogó leírásához lásd: Pócza et al., 2017.
- ⁹ Bár a hazai jogtudományban talán kevesebbet foglalkoztak azzal, hogy az alkotmánybíráskodás mikor válik pozitív törvényhozóvá, a nemzetközi szakirodalomban az alkotmánybíráskodásra nemcsak mint pozitív törvényhozókra, hanem mint alkotmányozókra is tekintenek attól függően, hogy a törvény alkotmányossági felülvizsgálatát vagy pedig absztrakt alkotmányértelmezést végeznek. Az előbbire lásd Brewer-Carías, 2013, az utóbbira Stone Sweet, 2012; Vorländer, 2006.
- ¹⁰ A törvényhozás korlátozása a pozitív előírásokon keresztül lényegében azáltal valósul meg, hogy az AB meghatározza, hogy a jövőben a témában hozott törvényeknek milyen kritériumoknak kell megfelelnie, hogy azok ne ütközzenek az Alkotmányba, illetve az Alaptörvénybe.

- ¹¹ A jogilag nem kötelező érvényű (azaz nem a rendelkező részben található) pozitív előírás al-
esete az, amikor az alkotmánybíróság a határozat összefoglalójában („headnote” vagy „Leit-
satz”) fogalmaz meg pozitív előírást. A magyar Alkotmánybíróság ugyan nem ad ki a határo-
zataihoz összefoglalókat, de a kutatásunk alapját jelentő nemzetközi összehasonlító projektben
megjelenik ez a kategória.
- ¹² Fontos megjegyezni, hogy bár a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a bírók esetében a „po-
litikai hovatartozás” vagy „jobb-, illetve baloldali kötődés” kifejezéseket használjuk, a magyar
alkotmánybíráskodás esetében egyáltalán nem olyan egyértelmű és direkt az egyének politi-
kai kötődése, mint az Egyesült Államokban, ahol az attitűdmodell a bírói viselkedés jól alkal-
mazható magyarázatává vált. A pártkötődés a magyar bírók esetében (legtöbbször) nem párt-
politikai aktivitást jelent, mindössze azt, hogy az adott bíró jobb- vagy baloldali jelöléssel vált
a testület tagjává.
- ¹³ A hálózati ábra elkészítéséhez a Ucinet program Netdraw modulját alkalmaztuk.
- ¹⁴ A kötésközöttiségen alapuló közösségfelosztás algoritmusának működéséről részletesen lásd:
Bene, 2016: 54. A tanulmányban bemutatott közösségfelosztást és modularitásvizsgálatot Bene
Márton (MTA TK PTI) készítette, akinek a segítségét ezúton is köszönjük.
- ¹⁵ Abban, hogy az AB a politikai rendszerben meghatározó intézménnyé tudott válni, egyrészt
szerepe lehetett a korai (az első szabad választásokat megelőző) létrehozásának, másrészt Só-
lyom László szerepfelfogásának, amelyben az AB a hatalommegosztás rendszerének önálló
pólusaként jelent meg (Pócza, 2015: 163–164.).
- ¹⁶ Érdemes megjegyezni, hogy mivel Bihari Mihály kétszer, két különböző politikai oldal jelölt-
jeként került a testületbe, az attitűdmodell értelmében esetében érdemes lenne az adatokat a
két bírói terminusa szerint külön vizsgálni – azonban a gyakorlatban nem szükséges szétvá-
lasztani a két ciklust, mivel Bihari a második (jobboldali jelöléshez köthető) időszakában nem
élt különvéleménnyel politikailag releváns ügyben.
- ¹⁷ Az AB döntése nem korlátozza a törvényhozást akkor, ha egy indítványt elutasít vagy visszautasít.
Míg azonban az első esetben a testület érdemben foglalkozik az alkotmányosság kérdésével,
a visszautasítás esetén az Alkotmánybíróság nem fogadja be az indítványt (például formai okok-
ból, vagy mert nem alkotmányossági kérdéstről van szó stb.). A kutatásban emiatt csak az eluta-
sításokkal foglalkoztunk, mert ezek kapcsán történt meg az alkotmányosság érdemi vizsgálata.
- ¹⁸ Az öt bíró összesen 96 különvélemény-döntéséből mindössze nyolc olyan volt, amely valami-
féle korlátozást javasolt (ezek mindegyike alkotmányos követelmény vagy mulasztásos alkot-
mányértés volt). A csoportban egyedülként Szívós Mária nem javasolt egyáltalán korlátozó
döntést, 30 különvéleménye mindegyikében az adott ügy alkotmányossága mellett érvelt.
- ¹⁹ Jelentős döntés például a 184/2010. (X. 28.) AB határozat, amelyben a testület alkotmányelle-
nesnek ítélte és visszaható hatállyal megsemmisítette a 98 százalékos visszamenőleges kü-
lönadóról szóló 2010. évi XC. törvény egyes részeit.
- ²⁰ Ha az elemzésből kivesszük a három, közösséghez nem tartozó szereplőt, és a közösségfel-
osztást csak a korábban közösségekbe sorolt személyekre alkalmazzuk, a modularitás értéke
akkor is csak 0,21. Ebben az esetben egy 8 fős és egy 6 fős közösség jön létre – az eredeti fel-
osztáshoz képest annyi változással, hogy a 3. közösség két tagja is az 1. közösséghez kerül.

IRODALOM

- Bene Márton (2016): Kommunikációs hálózatok és politikai közösség. Hálózatelemzési módszerek alkalmazása a politikai kommunikáció történetének kutatásában. *Politikatudományi Szemle*, XXV/1. 48–73.
- Brewer-Carías, Allan R. (2013): *Constitutional Courts as Positive Legislators. A Comparative Law Study*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Brouard, Sylvain (2009): The politics of constitutional veto in France: constitutional council, legislative majority and electoral competition. *West European Politics*, 32, 383–403. <https://doi.org/10.1080/01402380802670719>
- Caluset, Aaron – Newman, M. E. J. – Moore, Christopher (2004): Finding community structure in very large networks. *Physical Review E*, Vol. 70., 066111. <https://doi.org/10.1103/PhysRevE.70.066111>
- Dyevre, Arthur (2010): Unifying the field of comparative judicial politics: towards a general theory of judicial behaviour. *European Political Science Review*, 2 (2), 297–327. <https://doi.org/10.1017/s1755773910000044>
- EKINT: *Egypárti alkotmánybírák a kétharmad szolgálatában: Az egypárti alkotmánybírák 2011–2014 között hozott egyes döntéseinek elemzése*. Budapest, Magyar Helsinki Bizottság – TASZ – EKINT.
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2016): Alkotmánybíróság 2010–2015. In: Jakab András – Gajdusчек György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Halmi Gábor (2014): In memoriam magyar alkotmánybíráskodás. *Fundamentum*, XVIII/1–2. 36–64.
- Horváth Attila – Soós Gábor (2015): Pártok és pártrendszer. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hönnige, Christoph (2007): *Verfassungsgericht, Regierung und Opposition. Die vergleichende Analyse eines Spannungsdreiecks*, Wiesbaden, VS Verlag. <https://doi.org/10.1007/978-3-531-90518-1>
- Jakab András – Arthur Dyevre, Arthur – Itzcovich, Giulio (2015): CONREASON – The Comparative Constitutional Reasoning Project. Methodological Dilemmas and Project Design. *MTA Law Working Papers*, 9.
- Kelemen, Katalin (2018): *Judicial Dissent in European Constitutional Courts. A Comparative and Legal Perspective*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/978131559076>
- Kovács Virág (2013): Az (alkotmány)bírói döntéshozatal dimenziói. *South-East Europe International Quarterly*, vol. 4. No. 1. Spring, 1–21.
- O'Malley, James A. – Marsden, Peter V. (2008): The Analysis of Social Networks. *Health Services and Outcomes Research Methodology*, 8 (4): 222–269. <https://doi.org/10.1007/s10742-008-0041-z>
- Pócza Kálmán (2015): Az Alkotmánybíróság. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pócza Kálmán (ed.) (2019): *Constitutional Politics and the Judiciary: Decision-making in Eastern and Central Europe*. London–New York, Routledge.
- Pócza Kálmán – Dobos Gábor – Gyulai Attila (2017): Hogyan mérjük az alkotmánybírói döntések erősségét? Módszertani keretek és egy próbakutatás eredményei. *Állam- és Jogtudomány*, LVIII /2. 41–69.

- Pócza, Kálmán – Dobos, Gábor – Gyulai, Attila (2019): The Hungarian Constitutional Court – A constructive partner in constitutional dialogue. In: Pócza Kálmán (ed.): *Constitutional Politics and the Judiciary: Decision-making in Eastern and Central Europe*. London – New York, Routledge, 96–125.
- Stone Sweet, Alec (2012): Constitutional Courts. In: Michael Rosenfeld – András Sajó (eds.): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford, Oxford University Press.
- Sunstein, Cass R. (1999): *One Case at a Time: Judicial Minimalism on the Supreme Court*. Cambridge, Massachusetts (USA), Harvard University Press.
- Szente Zoltán (2015): Az alkotmánybírák politikai orientációi Magyarországon 2010–2014. *Politikatudományi Szemle*, XXIV/1. 31–57.
- Vorländer, Hans (2006): Deutungsmacht – Die Macht der Verfassungsgerichtsbarkeit. In: uő (Hrsg.): *Die Deutungsmacht der Verfassungsgerichtsbarkeit*. Wiesbaden, VS Verlag.

INTÉZMÉNYEK ÉS NEMZEDÉKEK

Könczöl Miklós

A „családi választójog” és a választójogi képviselő két lehetséges értelme

Janky Béla

*A társadalombiztosítás politikai gazdaságtana.
A racionális magyarázatkísérletek rövid története*

Gál Róbert Iván – Medgyesi Márton

Jóléti állam: korcsoportok közötti újraelosztás?

ELŐSZÓ

Intézményi reformok az öregedő jóléti társadalmakban

Bartha Attila

MTA TK Politikatudományi Intézet és

Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdálkodás és Közpolitika Tanszék

A következő tematikus blokkban¹ olvasható tanulmányok „az intézményi reformok az öregedő társadalmakban” projekt keretében születtek. Az MTA TK Társadalomtudományi Kutatóközpontban folyó kutatás az öregedő társadalmak intézményi alkalmazkodási stratégiáiban a politikai és a jogi aspektusokra fókuszált, de hangsúlyozottan interdiszciplináris megközelítésben történt, azaz a szociológiai és a közgazdaságtani szempontokat is integrálta.

A fejlett társadalmak politikai közössége számára az egyik legnehezebb feladat a korszerkezet folyamatos változásához, az öregedéshez történő intézményi alkalmazkodás. Bár a kelet-közép-európai országok többsége, köztük Magyarország a demokrácia minőségi jellemzőit tekintve ma is jelentősen különbözik az érett demokráciáktól, az idősödésből adódó intézményi reformkényszerek régióink országaiban ugyanúgy fennállnak mint az érett nyugati demokráciákban.

A társadalmak öregedésére reagáló intézményi reformoknak két kitüntetett területe van. Egyrészt az időskori függőség ráta növekedése közpénzügyi nyomás alá helyezi a jóléti rendszereket – emiatt a politikai elitek kénytelenek változtatni az életkori csoportok közötti jóléti újraelosztás korábban megszokott mechanizmusain. Másrészt a társadalmak öregedése a választójogi korhatárral kapcsolatos reformtörekvéseket is implikál – az ilyen típusú reformkezdeményezések többek között a kiskorúak politikai érdekeinek nem fairnek tételezett képviselőtén igyekeznek választójogi reformokkal korrigálni (Jakab, 2017).

A jóléti reformok között a nyugdíjrendszerek reformjainak kiemelkedő jelentőségük van, márcsak közpénzügyi súlyuk miatt is. A legfrissebb, 2016-ra vonatkozó adatok szerint (Eurostat, 2018) az Európai Unió országai összes államháztartási kiadásuk 41%-át fordították szociális védelmi célokra, a szociális kiadásoknak pedig 54%-át időskori szociális védelemre. Vagyis a nyugdíjrendszer redisztribúciós jelentősége az EU-tagországokban messze nagyobb

mint más közösségi finanszírozású területeké (oktatás, egészségügy, közvetlen gazdasági szerepvállalás vagy általános igazgatás). Ez Magyarországon is így van: bár nálunk az uniós átlagnál valamivel alacsonyabb a szociális védelmi kiadások súlya (31%), ezeknek a kiadásoknak kereken a felét Magyarország is időskori szociális védelemre fordítja.

A felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek reformkísérletei már közel negyedszázada politikai napirenden vannak a kiterjedt jóléti újraelosztást működtető társadalmakban – a Világbank 1994-es nyugdíjreform-konceptiója különösen az átalakuló kelet-közép-európai társadalmak n nyugdíjreformjaira gyakorolt hatást (Müller, 1999). A nyugdíjrendszerek reformjai azonban nem csupán közgazdasági, közpénzügyi szempontból, hanem politikatudományi perspektívából is érdekesek. A magyar nyugdíjreformokat áttekintve Bartha és Tóth rámutattak, hogy nálunk feltűnően nagyszámú nyugdíjreform-kísérlet történt a rendszerváltás óta, amelyet részben történeti okokra, részben a kelet-közép európai intézményi kontextus sajátosságaira vezethetünk vissza (Bartha–Tóth, 2013).

A tematikus blokk két tanulmánya új megvilágításban tárgyalja a generációk közötti újraelosztás kérdését. Janky Béla (2018) írása a társadalombiztosítás politikai gazdaságtanát a racionális döntéshozatal perspektívájából elemzi. Gál Róbert Iván és Medgyesi Márton tanulmánya (2018) pedig a jóléti állam életpálya-finanszírozó karaktere mellett érvel, voltaképpen cáfolva a gerontokrácia tézisének, amely a társadalmi öregedéssel párhuzamosan implicit módon az idősek erőforrás-kisajátítását is tételezi. A tematikus blokk harmadik írása az intézményi reformkísérletek másik típusával foglalkozik: Könczöl Miklós tanulmánya (2018) szerint nehezen igazolhatóak a családi választójog szükségessége mellett érvek. Ezek a tanulmányok fontos új adalékokkal szolgálnak az öregedés politikatudományához, amellyel a Politikatudományi Szemle kereken öt évvel ezelőtt Szabó Andrea és Kiss Balázs szerkesztésében megjelent tematikus blokkja foglalkozott (Szabó–Kiss, 2013).

JEGYZET

¹ A tematikus blokk tanulmányai a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az „Intézményi reformok öregedő társadalmakban: jogi és politikai aspektusok” K-112900 azonosítójú kutatás keretében készültek. A kutatócsoport vezetője 2015 január 1 és 2017 november 30 között Jakab András volt, 2017 november 30 óta Bartha Attila a kutatás-vezető.

- Bartha Attila–Tóth András (2013): A magyar nyugdíjrendszer változásai politikatudományi perspektívából. *Politikatudományi Szemle*, 22. évf., 4. sz., 161–183.
- Eurostat (2018): General government expenditure in the EU in 2016: Government expenditure on social protection accounted for almost one fifth of GDP Representing more than 40% of total public expenditure. *News Release 39/2018*, 9 March 2018. Letölthető: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8725251/2-09032018-AP-EN.pdf/c60aed76-c37b-413e-9f99-58a8370f0ea6> (letöltés ideje: 2018. szeptember 10.)
- Gál Róbert Iván–Medgyesi Márton (2018): Jóléti állam: korcsoportok közötti újraelosztás? *Politikatudományi Szemle*, 27. évf., 4. sz.
- Jakab, András (2017): Is Suffrage for Children the Constitutional Solution for the Sustainability Challenge Faced by Democracies? In: Motoc, Iulia–Pinto de Albuquerque, Paulo–Wojtyczek, Krzysztof (eds.), *New Developments in Constitutional Law: Essays in Honour of András Sajó* Schiedam, Eleven, 213–224.
- Janky Béla (2018): A társadalombiztosítás politikai gazdaságtana. *Politikatudományi Szemle*, 27. évf., 4. sz.
- Könczöl Miklós (2018): A „családi választójog” és a választójogi képviselet két lehetséges értelme. *Politikatudományi Szemle*, 27. évf., 4. sz.
- Müller, Katharina (1999): Az „új nyugdíj-ortodoxia” és ami mögötte van – a nyugdíjrendszer átalakítása Közép- és Kelet-Európában. *Külgazdaság*, 48. évf., 8-9. sz., 96–113.
- Szabó Andrea–Kiss Balázs (2013): Konfliktus és generáció. A generációs konfliktusok kutatásának fogalmi kiindulópontjai. *Politikatudományi Szemle*, 22. évf., 4. sz., 97–115.
- World Bank (1994): *Avverting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Oxford, Oxford University Press. Letölthető: <http://documents.worldbank.org/curated/en/973571468174557899/pdf/multi-page.pdf> (letöltés ideje: 2018. szeptember 10.)

A „CSALÁDI VÁLASZTÓJOG” ÉS A VÁLASZTÓJOGI KÉPVISELET KÉT LEHETSÉGES ÉRTELME

Könczöl Miklós

PPKE JÁK, MTA TK Jogtudományi Intézet

ÖSSZEFOGLALÓ

Az utóbbi évtizedben Magyarországon is ismételten fölmerült az az alkotmányjogi javaslat, melynek értelmében a választójog alsó korhatárának eltörlésével a felnőttkort még el nem ért állampolgárok is rendelkezhetnének szavazattal, ezt azonban nem maguk, hanem – képviselőjükben – a szüleik gyakorolhatnák („családi választójog”). A javaslat azon törekvések sorába illeszkedik, melyek a fenntarthatósággal kapcsolatos problémákra igyekeznek alkotmányjogi válaszokat találni. A mellette fölhozott érvek azonban – legalábbis részben – túlmutatnak a fenntarthatóság kérdésén, és alapvető jog- és politikaelméleti problémákat vetnek föl. A dolgozatban a képviselő fogalmára koncentrálni vizsgálom a javaslatot. A családi választójoggal kapcsolatban kétféle értelemben is beszélhetünk képviselőről, s ennek nyomán két különböző, bár egymástól nem független, gondolatmenetet rekonstruálhatunk. Az egyik arra az elképzelésre épül, hogy az így leadott szülői többletszavazatok voltaképpen a gyermekek szavazatai, s ezért a javaslat nem sérti az egyenlő és közvetlen választójog követelményét. Ezzel szemben amellet érvelek, hogy a szülői szavazat esetében nem a gyermek politikai preferenciáinak pusztá közvetítéséről van szó, és a döntéshozatalra képtelennek tekintett személyek képviselője ebben az értelemben nem lehetséges. A másik lehetséges gondolatmenet föladja a választójog egyenlőségének igényét, és éppen azzal indokolja a javaslatot, hogy a szülői többletszavazatok szükségesek a gyermekek érdekeinek megfelelő súlyú képviselőjéhez. Ennek alátámasztásához úgy kell tekintetnünk a szülőket, mint akik másoknál alkalmasabbak a gyermekek érdekeinek képviselőjére a politikai döntéshozatal során. Itt három, a szakirodalomban megjelenő tulajdonságra koncentrálok: az információkhoz való hozzáférésre, a közös érdekekre, valamint az önzetlenségre. Álláspontom szerint azonban ezek a körülmények vagy nem egyértelműek, vagy irrelevánsak, következésképpen a második gondolatmenet sem alkalmas az így föl fogott családi választójog igazolására.

Kulcsszavak: politikai képviselő ■ választójog ■ alkotmányjog ■ családi választójog

BEVEZETÉS

Az alábbiakban azt a javaslatot vizsgálom meg, mely szerint a választójog alsó korhatárát eltörlve, a szülőknél kellene leadniuk kiskorú gyermekeik szavazatait („családi választójog”).¹ A javaslat több országban is ismételten fölmerült: a legismertebb az ezzel kapcsolatos, az 1970-es években kezdődött német vita, melynek érvei az erről folyó magyar alkotmányjogi diskurzusban is meg-

jelentek, de máshol is találunk hasonló elképzeléseket.² A javaslat azokhoz az erőfeszítésekhez kapcsolódik, melyek célja, hogy intézményi válaszokat adjanak a fenntarthatósággal kapcsolatos problémákra, különösen az előregező társadalmakban (vö. van Parijs, 1998; Jakab, 2017). A viták során fölmerülő érvek és ellenérvek azonban túlmennek a hatékonyság kérdésén, ti. hogy a javasolt választójogi reform csakugyan fenntarthatóbb döntésekhez vezetne-e. A háttérben olyan alapvető alkotmányjogi, jog- és politikaelméleti kérdések állnak, melyeknek fogalmi tisztázása mindenképpen szükségesnek látszik a vita érdemi folytatásához. Dolgozatom ehhez kíván hozzájárulni, a képviselet fogalmára alapuló érvek közelebbi vizsgálatán keresztül.

Noha támogatói nemegyszer csodaszerként festik le a javaslatot, amely egyszerre nyújtana megoldást egy sor, a demokráciával és a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdésre, megítélése mégis ellentmondásos. Legalább három szempontból vethetők föl ellenérvek: egyrészt, hogy a szülői többlétszavazatok bevezetése ellentmondana az egyenlő és közvetlen (személyes) választójog demokratikus (és többnyire alkotmányokba is foglalt) elvének (a kérdéstről – a német alkotmányjog kontextusában – ld. Müller-Franken, 2013, további hivatkozásokkal); másrészt, hogy szükség sincsen rá, hiszen a választójog hiánya nem jelenti a gyermekek képviselésének a hiányát (ld. Pechstein, 1996: 84–85., idézi Müller-Franken, 2013: 59.); harmadszor pedig, hogy haszontalan volna, vagy azért, mert a szülői többlétszavazatok nem föltétlenül szolgálnák a fenntarthatóságot vagy a gyermekek érdekeit (ld. pl. de Briey, 2007), vagy pedig azért, mert a szavazatok nem változtatnának jelentősen a szavazások kimenetelén.³ Ez utóbbival kapcsolatban említendő még az a paradoxon, mely szerint az efféle intézményi reformok éppen azokban a politikai közösségekben számíthatnak a bevezetésükhöz szükséges mértékű támogatásra, ahol nincsen rájuk égető szükség (vö. Offe, 1994, idézi Goerres–Tiemann, 2009: 58.).

A vázolt ellenvetésekre válaszként vagy azokat megelőlegezve megfogalmazott érveket szokás „deontologikus” és „konzekvencialista” csoportokba sorolni (ld. pl. Reimer, 2004; de Briey, 2007; Goerres–Tiemann, 2009; Reimer–Schanda, 2016; harmadikként említi az alkotmányjogi érveket Westle, 2006). Noha a kettő között egyes esetekben nehéz egyértelmű különbséget tenni, annyi bizonyos, hogy a kétfajta érv hatóköre eltér. Az előbbiek arra adnak magyarázatot, hogy miért legyen választójoga a gyermekeknek, az utóbbiak pedig arra, hogy miért szavazhassanak gyermekeik nevében a szülők.⁴

A továbbiakban a vitának csak egy részterületére, a szülőket a gyermekek képviselésében megillető szavazatok kérdésére összpontosítok, két, véleményem szerint eltérő természetű gondolatmenetet vizsgálva meg. Az első rágaskodik az egyenlő választójoghoz, s ennek megfelelően azon az elképzelésen alapszik, hogy ezek a szavazatok csakugyan a gyermekek szavazatai, a szülők csupán gyakorolják ezt a jogot gyermekeik nevében. A második, föladvátva ezt a megfelelési igényt, éppenséggel a szülők által leadható többlétszava-

zatok igazolására törekszik. Noha a gyakorlatban többnyire a két érvekészlet valamilyen kombinációjával találkozhatunk, a kettő mégis független egymástól, legalábbis annyiban, hogy a többlétszavazatok melletti érvek akkor is meggyőzőek lehetnek, ha az egyenlő választójogból kiinduló gondolatmenet nem bizonyul tarthatónak.

A két gondolatmenetet egymás után veszem szemügyre, mindkét esetben a „képviselési választójog” fogalmának nekik megfelelő értelméből kiindulva. Az egyenlő választójogi megközelítés esetében a fogalom egyik lehetséges értelme sem ad kellő alapot a családi választójoghoz. A többlétszavazatokon alapuló megközelítés alapja a képviselő egy másik értelme, amelynek alapján több sikerrel érvelhetnénk valamiféle képviselőnek a döntéshozási folyamatba iktatása mellett. Ha azonban a szülői többlétszavazatokra alkalmazzuk az érveket, ezek sem nyújtanak megfelelő igazolást.

AZ EGYENLŐ VÁLASZTÓJOGHOZ KÖTŐDŐ ÉRVEK

Tekintettel arra, hogy jelenleg a bizonyos életkornál fiatalabb állampolgárok nem rendelkeznek választójoggal, a családi választójog melletti érvelésnek legalább a következő állításokat magában kell foglalnia:

- (1) A gyermekeknek rendelkezniük kell választójoggal.
- (2) A gyermekek nem képesek szavazni.
- (3) A szülőknek kell gyakorolniuk a gyermekeik választójogát.

A javaslat főnti formájában abból a föltevésből indul ki, hogy a szavazat a gyermek szavazata. A gyermekek, állampolgárok lévén, szavazati joggal bírnak (1),⁵ ugyanakkor viszont szükség van valakire, aki ezt a jogot gyakorolja a nevükben (2). Ez a megoldás gyakran jelenik meg úgy a szakirodalomban, mint amely megfelel az „egy személy – egy szavazat” alkotmányos elvének (ld. pl. Reimer-Schanda, 2016: 64.). A családi választójog mellett érvelő szerzők hangsúlyozzák, hogy így a szülők egynél több szavazatot adhatnak ugyan le, a többlétszavazatok nem az ő saját szavazataik.⁶ Ez azért bír jelentőséggel, mert a családi választójoggal szembeni legkézenfekvőbb kifogás, amint már említettem, az, hogy hatását tekintve nem különbözik a plurális választójogtól.⁷

Tekintettel arra, hogy az alábbiakban a szülők által leadható többlétszavazatok kérdését vizsgálom, nem foglalkozom külön a főnt említett (1) és (2) állítással, hanem a vita kedvéért elfogadom őket. Ehelyett arra koncentrálok, hogy a képviselő fogalmának milyen értelmezésével támasztható alá a (3) állítás. Álláspontom szerint ez kétféleképpen lehetséges: az egyik esetben azt tekintjük képviselőnek, aki pusztán közvetíti a választójoggal rendelkező személy döntését, a másikban pedig a képviselő magát a döntést hozza meg a gyermek nevében.

A szavazás

Azzal az ellenvetéssel szemben, hogy a családi választójog sértené a választójog közvetlenségének elvét (vö. pl. a német *Grundgesetz* 38. cikk (1) bekezdését), a meghatalmazott útján történő szavazás intézményére szokás utalni, amilyen pl. a brit *voting by proxy* vagy a francia *vote par procuration*. Ezek olyan lehetőségek, melyek mintegy a levélben történő szavazás mintáját követve segítenek azoknak az állampolgároknak, akik nem képesek személyesen leadni szavazatukat (ld. pl. Löw, 2002; Fröhlich, 2011). Az ezzel élni kívánó választópolgároknak külön jelezniük kell ezt az igényüket, meghatalmazva egy olyan személyt, aki maga is rendelkezik választójoggal (vö. a *Representation of People Act 2000* 12. cikkének (1) bekezdését, ill. a *Code électoral* 147bis cikkét). Ebben az értelemben tehát a „képviselő” olyasvalaki, aki a szavazáshoz kötődő külső aktusokat végzi el meghatalmazója nevében, az általa meghozott politikai döntést közvetítve ezáltal. Látnunk kell azonban, hogy a családi választójog felől nézve a párhuzam nem túlságosan közeli. A meghatalmazott útján történő szavazás lehetőségével azok élhetnek, akik maguk is gyakorolhatnák szavazati jogukat, ha nem volnának ebben akadályoztatva.⁸ A családi választójogot támogatók viszont abból indulnak ki, hogy a gyermekek egyéb körülményektől függetlenül sem képesek gyakorolni választójogukat – tehát akkor sem, ha nincsenek akadályoztatva.

A főnti értelemben az lehet alkalmas képviselő, aki egyrészt fizikailag és jogilag is képes leadni a szavazatot, másrészt pedig várhatóan az akadályoztatott választópolgár szavazatát fogja leadni, ti. úgy szavaz, ahogy amaz is tenné, mintegy az ő utasítását hajtva végre. A „meghatalmazó” természetesen megteheti, hogy rábízza képviselőjére, hogyan szavaz.⁹ Az intézmény mindazonáltal föltételezi, hogy az előbbi legalábbis képes rá, hogy maga hozza meg azt a döntést, melyet az utóbbi által leadott szavazat révén juttat kifejezésre. Ezzel szemben a családi választójog esetében a képviselet láthatólag nem csupán a szavazat leadására utal (ti. hogy az illető kitölti a szavazólapot és elhelyezi az urnában, vagy hasonló cselekvést végez), hanem a döntéshozatal mozzanatát is magába foglalja (vö. Gaa, 1997: 345.). Úgy látszik, a családi választójog támogatói is ez utóbbi értelmezésből indulnak ki, s a *voting by proxy* párhuzamával csupán arra kívánnak rámutatni, hogy a választójog közvetlensége nem igényli, hogy az állampolgár személyesen adja le a szavazatát (ld. pl. Reimer–Schanda, 2016: 182.).

A döntéshozatal

A családi választójog s ezen belül is a szülői képviselet egyik előfeltétele, hogy a gyermekek általában véve nem képesek a politikai döntéshozatalra, a másik

viszont az, hogy mások képesek ezt helyettük megtenni. A kérdés, mint jeleztem, az, hogy ez nem sérti-e a választójog közvetlenségének elvét. Az erről folyó vitában olykor fölmerül párhuzamként a házasságkötés is. A családi választójog ellenzői úgy érvelnek, hogy egyes személyhez kötődő döntéseket csak maguk az érintettek hozhatnak meg, mások nem. Manapság – így az ellenzők – ezek közé tartozónak tekintjük a házasságkötést és a demokratikus döntéshozatalt is (ld. pl. Gaa, 1997: 345.; Hinrichs, 2002: 52.). A támogatók ezzel szemben úgy érvelnek, hogy a szavazás természete különbözik a házasságkötésétől, hiszen az utóbbi abban az értelemben személyes döntés, hogy következményei alapvetően meghatározzák a házaspár egyéni sorsát, a szavazás hatása viszont nem kötődik ilyen közvetlenül a választópolgár személyéhez (ld. Hattenhauer, 1996: 16.; Reimer, 2004).¹⁰ Utóbbiak szerint a képviselő szavazata révén nem a személyes preferenciáknak, hanem az érdekeknek kell kifejezésre jutniuk. Ha – szemben más korok és más kultúrák meggyőződésével – úgy gondoljuk is, hogy a házastárs megválasztását nem végezheti más a házaspár helyett, okkal hihetjük, hogy a politikai döntéshozatal szempontjából releváns érdekeinket más személyek is megfelelő módon képviselhetik.

Ebben a megközelítésben a szülőket az teszi alkalmas, sőt a legalkalmasabb képviselőkké, hogy közel állnak a gyermekekhez. Ez a közelség egyaránt kiterjed az információkra és a motivációkra. Egyrészt föltehető, hogy a szülők általában tájékozottak a gyermekeik személyes érdekeit illetően, hiszen viszonylag sok időt töltenek velük. Másrészt pedig számolhatunk azzal, hogy érzelmi kötődésük arra indítja őket, hogy megfontolják, milyen lehetséges hatásokkal jár az adott döntés a gyermekeikre nézve. Ehhez kapcsolódik az a föltevés is, hogy ha a gyermekek történetesen rendelkeznek valamilyen választói preferenciával, akkor a szülők képesek és készek azt figyelembe venni (ld. Schanda, 2012). Itt az iskoláztatással kapcsolatos döntések említhetők párhuzamként: a szülők választják ki a gyermekek iskoláit, ugyanakkor elvárható (és föltehető), hogy a döntés során tekintettel legyenek az ő véleményükre is.¹¹ A motivációs föltevés a szavazás aktusára is kiterjeszthető: a családi választójog támogatói elismerik, hogy lehetnek érdekonfliktusok szülők és gyermekek között, ugyanakkor állítják, hogy a szülőktől várható a leginkább, hogy e tekintetben is önzetlenül járjanak el, tekintetbe véve az utóbbiak érdekeit, adott esetben akár megosztva a leadott szavazatokat (vö. Schanda, 2012: 83.; Reimer–Schanda, 2016: 68.).

Egy hasonló gondolatmenet azon alapul, hogy szülők és gyermekek különleges kapcsolatát a legtöbb modern jogrendszer elismeri, amikor a szülőket ruházza föl döntési joggal a gyermekek vagyoni és egyéb jogainak gyakorlása körében. A gyermekeknek vannak olyan jogaik, amelyeket nem képesek maguk gyakorolni, ahogy olyan kötelezettségeik is lehetnek, amelyeknek nem tudnak saját cselekedeteik útján eleget tenni (vö. Steffani, 1999: 792.). Jogképességük kiterjedhet a tulajdonszerzésre, pl. öröklés útján, az ehhez kapcsolódó dönté-

sek azonban már a cselekvőképesség körébe tartoznak, amivel viszont a kiskorúak nem rendelkeznek. A szülők joga és kötelessége, hogy ezeken a területeken a gyermekek érdekének megfelelően döntsenek és járjanak el (vö. Merk, 2009: 535.). Ez az érvelés nem csupán a koherencia igényére támaszkodik (ti. hogy a választójogot is a tulajdonjoghoz, az oktatási jogokhoz stb. hasonlóan lenne helyes szabályozni), hanem egy analógiára is: ha a törvényhozó egy sor területen kifejezi a szülő mint a gyermek érdekeinek (sőt preferenciáinak) képviselője iránti bizalmát, az a választójoggal kapcsolatban is követendő (ld. pl. Nopper, 1999: 151.).

A szülők mint a gyermekek helyett szavazó képviselők alkalmasságának kérdését a következő pontra hagyva, egyelőre azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a családi választójog a képviselőt olyan értelmezéséhez kötődik, mely szerint a szülők a döntéshozatal (és nem pusztán a szavazat leadása) mozzanata során is a gyermekek helyett cselekszenek. A szavazásra korlátozott értelmezés csak arra szolgál, hogy létező és alkotmányossági szempontból nem kifogásolt párhuzamokat vonulasson föl a javasolt intézmény mellett. Ha viszont úgy tekintjük, hogy a szülők a gyermekek nevében döntést hoznak, akkor fölmerül a kérdés, hogy a (2) és a (3) állítás összefér-e, azaz hogy lehetséges-e olyan személy képviselőtében döntést hozni, akit személyében nem tekintünk alkalmasnak arra, hogy maga hozza meg az illető döntést.

Ha kitartunk amellett, hogy a szülő ebben az esetben a gyermek választójogát gyakorolja, akkor az előbbtől nem csupán azt várjuk, hogy tekintetbe vegye az utóbbi érdekeit vagy preferenciáit. A választójog egyenlőségén alapuló gondolatmenet (mely az egyenlő és közvetlen választójog követelményének volna hivatott megfelelni) értelmében a szülőnek nem csupán formai, hanem tartalmi értelemben is képviselnie kell a gyermeket, tehát olyan döntést kell hoznia, amelyet a gyermek is hozna (formális és tartalmi képviselő különbségéről ld. Böckenförde, 1982: 318–322.). A problémát itt az jelenti, hogy a gyermekek esetleg egyáltalán nem hoznak politikai döntéseket. Elképzelhető, hogy az ember már igen korán rendelkezik preferenciákkal pl. az oktatást vagy a vallásgyakorlást illetően,¹² ez azonban nem föltétlenül igaz a politikára. Ha föltesszük, hogy a gyermekek általában a jelenlegi szabályozás által tükrözött életkornál hamarabb kialakítják politikára vonatkozó nézeteiket, pl. 18 helyett már 16 vagy 14 évesen, akkor erre a korhatár leszállítása látszik megfelelő válasznak.¹³ Ha viszont úgy gondoljuk, hogy egyes gyermekeknek életkoruk alapján nem tulajdoníthatunk politikai preferenciákat (ehhez ld. pl. Rosenberg, 2016), akkor képviselőtről sem beszélhetünk ebben az értelemben.

A családi választójog támogatói azonban a jelek szerint nem az egyéni döntések kifejezéseként tekintenek a szavazásra, hanem arra koncentrálnak, hogy a javasolt változtatás milyen hatással volna a szavazópolgárok közösségének összetételére és ezáltal a szavazás várható eredményére. Éppen ezért valójában nem is a szavazati jog egyenlősége, hanem a leadható szavazatok számá-

nak az egyenlőtlensége foglalkoztatja őket. Erre az egyenlőtlenségre szerintük azért van szükség, hogy a gyermekek érdekei megfelelő súllyal essenek latba, valamint hogy környezeti vagy társadalmi hatásukat tekintve fenntartható politikai döntések születhessenek.

A PLURÁLIS VÁLASZTÓJOGHOZ KÖTŐDŐ ÉRVEK

Ha a gyermekek nevében szavazó szülőkre az érdekek képviselőiként tekintünk, az alapvetően megváltoztatja a gondolatmenetet. Ebben az esetben az (1) és a (3) állítás helyébe a következők lépnek:

(1') A gyermekek érdekeinek nagyobb súllyal kell megjelenniük a demokratikus döntéshozatal során.

(3') A szülőknél többszavasokat kell juttatnunk, hogy hatékonyabban képviselhesék ezeket az érdekeket.

Az (1') állítás a családi választójoggal kapcsolatban leggyakrabban fölhozott érv, és önmagában nem is mond ellent az egyenlő választójog elvének. A (3') viszont jóval egyértelműbben arra irányul (s ezért kevésbé gyakran is jelenik meg), hogy megváltozzanak a jelenlegi erőviszonyok. A mi számunkra azonban érdekesebb most azt megfigyelni, hogy a (3) melletti, röviden (az 1.2. pontban) már említett érvek ez utóbbi igény mellett is fölhozhatók. A továbbiakban ezeket fogom sorra venni: először a szülők információhoz való hozzáférése alapuló érvet, majd az önzetlenség érvét, végül pedig egy harmadikat, melynek értelmében a szülők még akkor is alkalmasabbak másoknál a gyermekek érdekeinek a képviselésére, hogyha nem tájékozottabbak vagy önzetlenebbek náluk, mivel ezek az érdekek jórészt egybeesnek az ő saját érdekeikkel.

Tájékozottság

Ami az első érvet illeti, a kérdés az, miért gondoljuk, hogy a szülők több információval rendelkeznek a gyermekek érdekeivel kapcsolatban, mint más lehetséges jelöltek (pl. tanárok, civil szervezetek vagy különféle területeken működő szakértők). A személyes közelségből kiindulva az a válasz látszik kézenfekvőnek, hogy a szülők számos információhoz közvetlenül hozzáférnek a gyermekek személyes igényeit és szükségleteit illetően. Még ha nem is ők azok, akik a legtöbb időt töltik a gyermekeikkel, mindazonáltal számos helyzetben vannak együtt. Emellett a szülői figyelem alkalmasint kevésbé oszlik meg, mint pl. a tanároké, akiknek egyszerre kell számos gyermekkel foglalkozniuk. Hasonlóképpen a szülők azok, akik a legtöbbet tudhatnak a gyermekek személyes preferenciáiról. Ez különösen igaz a politikai nézetekre, melyek alaku-

lására gyermekkorban nagyobb befolyással vannak a szülők, mint pl. a kortárs csoportok.

Ezen a ponton érdemes egy újabb pillantást vetnünk a szülői döntéshozatal már említett párhuzamaira. Az iskolaválasztásról például elmondhatjuk, hogy azért a szülők dolga, mert ők tudják a legszélesebb körben mérlegelni a gyermek egyéni szükségleteit és preferenciáit, valamint a pillanatnyilag elérhető lehetőségeket. Hasonlóan gondolkodhatunk, bár talán kevésbé kategorikusan, a pénzügyi természetű döntésekről. E párhuzamok közös vonása, hogy a döntések olyan helyzetben születnek, amely valamiképpen hatással lesz az illető gyermek személyes jövőjére: testi és szellemi fejlődésére, egészségére, társas kapcsolataira, anyagi helyzetére stb. A házasságkötéssel kapcsolatos érvvel szemben ugyanakkor arra szokás rámutatni, hogy lényegileg különbözik a szavazástól, hiszen az utóbbinak a hatása nem kötődik szorosan a döntéshozó személyéhez.

Ha úgy tekintünk a szülőkre, mint akik a gyermekek *érdekeit* képviselik a döntéshozatal során (azaz nem az általuk már meghozott döntéseket közvetítik), az így képviselt érdekek és preferenciák elveszítik szigorúan vett személyes jellegüket. A családi választójog támogatói ráadásul úgy tekintenek a politikai döntésekre, mint amelyek abban az értelemben is személytelenek, hogy jóllehet a szavazat leadásakor a választópolgárt személyes érdekei motiválhatják, a „képviseelői” szavazatok révén azok a preferenciák fejeződnek ki, amelyeket a szavazók az általuk képviselt személyeknek tulajdonított érdekek figyelembevételével alakítottak ki. Ilyenformán viszont hiába mondhatjuk, hogy a szülők csakugyan kivételes helyzetben vannak a gyermekeik személyes érdekeinek ismeretét illetően, ez nem jelenti egyszersmind, hogy akkor is az átlagnál jobb döntést hoznak, hogyha a gyermekeknek mint gyermekeknek az érdekeit (például a felnőttekkel vagy az idősebbekkel szembeállítva) kell figyelembe venni. A szülők minden további nélkül hozhatnak kompetens döntést, ez azonban nem a saját gyermekeikhez fűződő személyes viszonyuk következménye. Más szóval, ha úgy érvelünk, hogy a családi választójog nem ütközik a választójog személyességének az elvébe, valamint hogy a gyermekek (mint csoport) érdekeit hatékonyabban jelenítenék meg a szülőknek juttatott többlétszavazatok, akkor szembe kell néznünk vele, hogy e „képviseleti” szavazatok megfontolt leadásához szükséges információ nem azonos azzal, ami kizárólag a szülőknek (mint szülőknek) áll a rendelkezésére. Más, sajátos információforrásokhoz hozzáférő szakértők és döntéshozók alkalmasint megfelelőbb jelölteknek látszanak ezeknek az érdekeknek a képviseletére.

Önzetlenség

A második érv alapja az az elképzelés, hogy a szülők azért képviselik másoknál jobban a gyermekeket a politikai döntéshozatalban, mert nagyobb önzetlenséggel viseltetnek velük szemben (vö. Reimer–Schanda, 2016: 182.). Negatív megközelítésben azt mondhatjuk, hogy magának a javaslatnak a motivációja is a gerontokrácia következtében érvényesülő generációs önzés ellensúlyozása. Fontos megjegyezni, hogy gerontokráciának önmagában nincs pejoratív tartalma: a politikai eszmék történetére visszatekintve látjuk, hogy számos szerző helyeselhető elvként mutatja föl (vö. Cupti, 1998; Palmore, 1999: 45.). Csak akkor merül föl problémaként, ha a generációk közti viszonyt érdekek ütközéseként fogjuk föl. Ebben a pontban részben azzal foglalkozom, hogy indokolt-e ez utóbbi megközelítés, részben pedig azzal, hogy a családi választójog alapjaként csakugyan elfogadhatjuk-e a szülők önzetlenségét.

A nemzedékek közti élesedő (érdek)ellentétekről azoknak a változásoknak az alapján szokás beszélni, amelyek az életkor-specifikus szakpolitikákat, valamint a politikai attitűdöket jellemzik. Az előbbiekre jó példa lehet a gyermekszegénység és az időskori szegénység alakulásának különbsége a nyugati társadalmakban (ld. pl. Peterson, 1992; Hinrichs, 2002), vagy a megszorítások eltérő mértéke a nyugdíjak és az oktatási kiadások terén. Ami pedig az attitűdöket illeti, a közvélemény-kutatások ugyancsak eltérést mutatnak korcsoportonként az idősebbek, illetve a fiatalabbak számára kedvezőbb politikák támogatását tekintve.

Az effajta adatok azonban sokszor korántsem egyértelműek, és sok mindent ki lehet olvasni belőlük. A rájuk épülő érveket pedig gyakran bírálják azért, mert nem veszik tekintetbe a privát transzfereket. Elképzelhető például, hogy a nagyszülők anyagilag támogatják gyermekeiket és unokáikat, ezáltal közvetve a fiatalabbak szolgálatába állítják az idősebbekre költött forrásokat – mindez azonban láthatatlan marad, ha a vizsgálódásunk csak az állami kiadásokra terjed ki. Szélesebb körű kutatás tehát árnyaltabb képet adhat a nemzedékek közti kapcsolatokról. Az attitűdöket tekintve is hasonló lehet a helyzet: legalábbis nem magától értetődő, hogy az idősebbeknek nincsenek szoros személyes kapcsolataik a fiatalabbakkal, például a nagyszülőknek az unokákkal. Mindezek alapján elhamarkodottnak látszik az a szembeállítás, amelyet a gerontokrácia fogalmának használata sugall.

De ha elfogadjuk is a különböző korcsoportok közti érdekkonfliktusok létezését (márpedig ez egészében véve nehezen tagadható), akkor sem egyértelmű, hogy mi következik mindebből a javaslatra nézve. A családi választójog egyfelől a szülőknek juttatna többletszavazatokat, másfelől az emellett szóló leggyakoribb érv, hogy ők életkoruk és a gyermekeikhez fűződő kapcsolatuk miatt hosszabb távon gondolkodnak. Ebből egy kettős szembeállítás következik: *szülők – nem-szülők*, illetve *szülők – idősebbek*. Ezzel pedig az a probléma,

hogy ha az idősebbekre tekintünk úgy, mint akiknek kevésbé jövőorientált a gondolkodása, s a családi választójog valóban a gerontokrácia ellenszere, akkor nem más, mint pótlék a választójog felső korhatára (az idősebbek szavazati jogának megvonása) helyett. A szülők nem szülő voltakra tekintettel kapják a többlétszavazatot, hanem mint – átlagosan – fiatalabb emberek. Így viszont az egyazon korcsoporthoz tartozók közt keletkezik egyenlőtlenség, hiszen akinek gyermeke van, az több szavazatról dönthet, mint akinek nincs – miközben az idősebbek között nem teszünk hasonló különbséget.

Az sem jelenthető ki, hogy az idősebbek tipikusan gyermektelenek volnának. Éppen ellenkezőleg, a jelenleg élő generációk közül a korábbiakra magasabb termékenységi ráta (volt) jellemző, mint a fiatalabbakra. Ha tehát a gyermekek nevelése többlethatalmat igazol, akkor a nagyszülők sem volnának esélytelen jelöltek a gyermekek szavazatainak leadására. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez a helyzet megváltozhat: a jelenlegi trendek mellett az idősebbek közt egyre nagyobb arányban lesznek a gyermektelenek (ld. pl. Van Parijs, 1999: 315.), jóllehet még így is több szülő lesz köztük, mint az utánuk születettek között.

Két további megfontolás is kétséget ébreszthet, hogy a (fiatalabb) szülők valóban a legönzetlenebb képviselői-e a gyermekeknek, akár a gyermektelenekhez, akár az idősebbekhez hasonlítva. Mindkettő ahhoz a különbséghez kapcsolódik, amely a saját gyermekekkel szembeni önzetlenséget választja el a fiatalabbakkal szembeni általános önzetlenségtől. Először is, éppen azért, mert nemcsak magukról, hanem a gyermekeikről is gondoskodniuk kell, a szülők körében a családok fejenkénti bevétele jóval alacsonyabb lehet, mint azonos korosztályban a gyermekteleneké.¹⁴ Ez pedig inkább rövidlátásra ösztönöz: ha nem is az attitűdöket, de a gyakorlatot illetően, hiszen egyszerűen nem engedhetik meg maguknak az altruizmus fényűzését (így már Weber, 1958, valamint őt idézve de Briey, 2007). Másodszor pedig az idősebbekhez képest a (fiatal) szülőknek több hasznuk lehet a időseknek járó nagyvonalú támogatásokból úgy a jelenben, mint a jövőben. Egyfelől az idősebb korosztályok közösségi támogatása enyhíti azt a terhet, amelyet saját szüleink ellátása jelent. Másfelől a fiatalabbak hosszabb időn keresztül élvezhetik majd ezeket a támogatásokat maguk is, különösen a várható élettartam nyugati társadalmakat jellemző emelkedése mellett (vö. – Andrew Williamsre hivatkozva – Van Parijs, 1999: 323. és 72. j.).

Önzés és önzetlenség kérdése más szempontból is fölvethető a családi választójoggal kapcsolatban. Fölvethető, hogy a jelenlegi rendszer, amely azon a vélelmen alapszik, hogy minden szavazó tekintettel van a politikai közösség szavazattal nem rendelkező tagjainak az érdekeire is, túlságosan magas morális elvárásokat támaszt az előbbiekkal szemben, legalábbis azok esetében, akiknek nincs szorosabb kötődésük az utóbbiakhoz. A családi választójog ebben a megközelítésben levonná ezt a morális terhet a választópolgárok válláról

(Adrian, 2016). A fentiekből mindazonáltal látszik, hogy ez a teher a szülők esetében is jelen van, hiszen lehetnek a gyermekekével ellentétes érdekeik, vagy olyan érzelmi és egyéb kötelékeik, melyek a politikai döntéshozatal tekintetében más-más irányt jelölnek ki számukra.

De vannak gyakorlatiasabb, ugyanakkor talán súlyosabb érvek is azzal szemben, hogy választók csoportjait önzőnek vagy szűklátókörűnek bélyegezzük. Egyrészt az ilyen megkülönböztetés gyöngíti a morális egyenlőség érzését a politikai közösség tagjaiban. Másrészt, és talán ez a fontosabb, a diszkrimináció érzése – legyen az életkor- vagy családi állapot-alapú – egységes választói magatartásra ösztönözheti ezeket a csoportokat, noha jelenleg a legkülönbözőbb politikai preferenciák jellemzik őket (de Briey, 2007).

Mint láttuk, az „önzetlen képviselők” érve azt föltételezi, hogy az egyes (kor)csoportok érdekei – és a hozzájuk kapcsolódó attitűdök – egyfelől világosan megkülönböztethetők, másfelől szemben állnak egymással. Ez az elképzelés önmagában véve sem látszik vitathatlannak, akár alapjait, akár gyakorlati következményeit tekintve, ám fontosabb, hogy a szülők részéről föltételezhető személyes altruizmus nem fordítható le egyikönnyen generációk közti önzetlenségre. A következő pontban azt az érvet veszem szemügyre, mely szerint nincs is szükség ilyesfajta önzetlenségre.

Közös érdekek

Valamennyi eddigi megfontolással szemben élhetünk azzal az ellenvetéssel, hogy a szülők akkor is a legalkalmasabbak a gyermekek érdekeit megjeleníteni hivatott többlétszavazatok leadására, ha nem ismerik jobban ezeket az érdekeket és nem is önzetlenebbek másoknál, egyszerűen azért, mert helyzetük sok tekintetben közel áll a gyermekekéhez. Érdekeik nagymértékben egybeesnek vagy összefüggnek.¹⁵ Az elsőre példa lehet a családok anyagi támogatása: ez egyaránt hasznára van a szülőknek és a gyermekeknek, ráadásul ez választja el őket más csoportokból, akiknek nem járnak ilyen támogatások. A szülők eszerint nem szorulnak semmilyen többletinformációra vagy önzetlen indíttatásra akkor, amikor a családtámogatást érintő politikai döntést kell meghozniuk, hiszen saját érdekeiket követve egyúttal gyermekeikét is érvényre juttatják. Inkább az igényel odafigyelést, hogy az így biztosított erőforrásokat megfelelően használják föl. A második eset, amikor nem esnek egybe az érdekek, viszont szorosan összefüggnek: erre lehet példa az oktatás finanszírozása, ami a képzetlenebb munkaerő magasabb jövedelme révén a későbbiekben magasabb összegű nyugdíjak kifizetését teszi lehetővé.

Ez az érv csakugyan kétséget ébreszthet, hogy a szülőknek ismerniük kell-e a gyermekek sajátos érdekeit, vagy hogy önzetleneeknek kell-e lenniük ahhoz, hogy az utóbbiak javát szolgáló döntéseket hozzanak. Mégis úgy látszik, hogy

valamifajta információra mindenképpen szükségük van. Egy efféle „láthatatlan kéz” működéséhez a szülőknek nem(csak) a gyermekek érdekeivel kell tisztában lenniük, hanem a magukéval (is). A fenntarthatósági problémák tekintélyes része nem a generációs önzés következménye, hanem a döntéshozók saját érdekeire vonatkozó szűklátókörűségé. Más irányból közelítve pedig az az ellenérv merülhet föl, hogy az érdekközösség nem korlátozódik a szülőkre: az idősebb nemzedékek bármely tagját kedvezően érintik a magasabb nyugdíjak, s ezért van okuk arra, hogy ésszerű befektetésnek tekintsék az oktatás közösségi finanszírozását. Ugyanez igaz az érzelmi kötelekekre is, melyek szülők és gyermekek kapcsolatán kívül is lehetségesek. Egyfelől tehát a szülők helyzete nem látszik egyedülállónak a motivációt tekintve, viszont azt sem mondhatjuk, hogy az érdekek egybeesése kompenzálná a tájékozottság hiányát a döntéshozatal eredményét illetően.

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben a családi választójog melletti és elleni, a képviselő fogalmához kötődő érveket igyekeztem rendszerezve áttekinteni, megvizsgálva összefüggéseiket és a velük szemben fölmerülő ellenvetéseket. Ennek során nem követtem a deontikus és konzekvencialista érvek mára bevettnek mondható megkülönböztetését, hanem az alapján osztottam föl őket, hogy megmaradnak-e a választójog egyenlőségének határain belül, vagy túllépnek rajta. Az előbbieket azt az alkotmányos-dogmatikai konstrukciót tekintik kiindulópontjuknak, mely szerint a szülők nem plurális választójogot gyakorolnának, hanem a sajátjuk mellett a gyermekeik szavazatait adnák le, mintegy az ő képviselőjükben szavazva. Ez az értelmezés azonban nehezen tartható, s a családi választójog hívei gyakran hoznak föl a szavazati jogok egyenlőtlen elosztására irányuló érveket is. Ez utóbbiakon belül három típust különböztettem meg. Az első szerint a szülői képviselő indoka az ő tájékozottabb döntéshozataluk; a második szerint az, hogy a többlétszavazatokat önzetlenül használnák föl; a harmadik szerint pedig, hogy az érdekek egybeesésének köszönhetően akkor is a gyermekek érdekeit képviselnék, ha annak nincsenek tudatában. Mindháromfajta érveléssel kapcsolatban rámutattam, hogy részben vitathatók, részben pedig nem támasztják alá a családi választójog szükségességét.

Az eddigiekben elmondottakat nem ismételve végül kiemelendő, hogy a kétféle gondolatmenettel kapcsolatos megállapítások következményei is eltérnek. A választójog egyenlőségénél maradva, a képviselői választójog ott megfogalmazott két lehetséges értelmezésével kapcsolatos fogalmi problémák azt mutatják, hogy a családi választójog nem védhető azzal a váddal szemben, hogy megsérti a választójog egyenlőségének elvét. A mellette szóló érvek ugyanakkor nem egyformán érzékenyek erre az ellenvetésre. Sőt, a családi

választójog támogatói mondhatják, hogy a gyermekek érdeke erőteljesebb képviselőnek előnyt kell élveznie a jelenleg elfogadott alkotmányos elvekkel szemben. A dolgozat második felében a szülői (tehát a gyermeki érdekeket képviselőnek járó) többlétszavazatok melletti érveket vizsgálva az ezzel szembeni ellenvetéseket is bemutattam. Ezek alapján, ha elfogadjuk is a plurális választójog gondolatát, úgy látszik, hogy nem a szülők a legalkalmasabb jelöltek e többlétszavazatok leadására. A tanulság talán akként összegezhető, hogy ha a politikai döntéshozatal hiányosságait kívánjuk orvosolni, akkor nem a választói csoportok erőviszonyainak a kérdésére kell összpontosítanunk, a politika decizionista megközelítéséből kiindulva, hanem inkább arra, hogy hogyan tehető tartalmasabbá a döntés pillanatát megelőző mérlegelés, és hogyan építhetők be ebbe a hosszabb távra tekintő perspektívák.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA K 112900 számú pályázata (Intézményi reformok öregező társadalmakban: jogi és politikai aspektusok) támogatta. Köszönettel tartozom Jakab Andrásnak, Komáromi Lászlónak, Sente Zoltánnak, valamint a folyóirat anonim lektorainak javaslataikért és észrevételeikért.
- ² Elsőként Löw, 1974. Az ezt követő vitáról ld. Westle (2006) áttekintését. Noha az elképzelést több képviselőcsoportból is támogatták a német szövetségi parlamentben (vö. Jesse, 2003: 8–9.), a reform bevezetésére végül nem került sor. A vita mindazonáltal tovább folyik (legújabbán ld. Adrian, 2016). Magyarországon a rendszerváltás óta több ízben is megfogalmazódott a javaslat. 2011-ben az alkotmányozást megelőző „nemzeti konzultáció” kérdőívén is szerepelt a szülőknek járó többlétszavazatokról szóló kérdés, a válaszadók többsége azonban nem támogatta ezt a megoldást. Az alkotmányjogi szakirodalomból 2011 óta ld. Fröhlich (2011) és Schanda (2012) a javaslat mellett, Jakab (2017) gyakorlati fönntartásokkal, Bodnár (2014), M. Balázs (2017; 2018) és Kurunczi (2018) ellene. Más országokban megjelent hasonló elképzelésekről ld. van Parijs, 1998: 309–310.; Reimer–Schanda, 2016: 63–64.; továbbá de Briey–Héaut–Ottaviani (2009) a belga plurális családi választójogról a 19–20. század fordulóján, és Bertaux (2011: 126–127.) egy hasonló francia javaslatról az 1910-es és 20-as években.
- ³ A meggyőző empirikus érvek hiányáról ld. Westle, 2006; Kahl, 2009; mindkettőt idézi Müller-Franken, 2013: 104. Ld. továbbá Goerres–Tiemann (2009) a német szövetségi választások eredményei alapján: következtetésük szerint az életkor befolyásolhatja ugyan a választói viselkedést, a családi választójog bevezetése mégsem hozott volna jelentős változást az 1995–2005 közötti választások eredményeit tekintve. A szülők csoportján belüli érdekkonfliktusok lehetőségét emeli ki Wernsmann, 2005: 66.
- ⁴ Kivétel ez alól, ha úgy tekintjük, hogy a szavazat a polgárok javai közé tartozik (ld. Hermann, 2011: 44–45.), s azzal érvelünk – deontologikus alapon –, hogy a szülők megérdemlik, hogy többet kapjanak belőle (minthogy gyermekeik révén magánjavaikból közjavakat állítanak elő).

Hasonló érvet fogalmaz meg (többek között) Vanhuyse, 2013. Ezzel az állásponttal a továbbiakban külön nem foglalkozom, csupán jelzem, hogy meggyőzőnek látszik az az ellenvetés, mely szerint ezen az alapon korántsem csak a szülőknek kellene többlétszavazatokhoz jutniuk (vö. Westle, 2006).

- ⁵ Ennek alátámasztásaként a népszuverenitásra szokás hivatkozni: minthogy – úgymond – a gyermekek is a „nép” részei, nem zárhatók ki a szuverenitás szavazás útján történő gyakorlásából (ld. pl. Peschel-Gutzeit, 1999: 560.; Merk, 2009: 531–534.; Schanda, 2012: 81.; Reimer–Schanda, 2016: 73.). Egy hasonló érv az emberi méltóság elismeréséhez kapcsolja a választójogot (ld. pl. Knödler 1996: 559–561.; Schreiber, 2004: 1344.; Löw, 2005: 34–35.; Merk, 2009: 534.).
- ⁶ Ezért szokás a „gyermekek képviselőik útján gyakorolt választójogáról” beszélni („children’s vote vicariously exercised”, rövidítve *ChiVi* vagy *KiVi*, ld. pl. de Briey, 2007), vagy „helyettesítő választójogról” („Stellvertreterwahlrecht”, ld. pl. Müller-Franken, 2013: 6–7.). Ebben a dolgozatban a „családi választójog” kifejezést használom az intézményre, mert magyarul ez a legkevésbé nehézkes, s egyben a szülők szerepére is utal, amelynek kérdései állnak az itt szereplő fejtegetések középpontjában.
- ⁷ Ld. pl. de Briey–Hérait–Ottaviani, 2009. A családi választójog ellenzői ugyanezért úgy érvelnek, hogy nincsen gyakorlati különbség aközött, ha a szülők a többlétszavazatokat sajátjuként, vagy ha gyermekeik képviselőiként adják le: ld. pl. Wernsmann, 2005: 54–55.
- ⁸ Vö. Müller-Franken, 2013: 78., arra is rámutatva, hogy a fönti értelemben vett „képviseleti szavazás” a választójoggal rendelkező személy kifejezett akaratán múlik, s a törvény csak arra ad módot, hogy az illető nevében egy őt képviselő személy adja le a szavazatot.
- ⁹ Ld. Löw, 2005: 38–39., Lionel Jospin francia exelnök példájával, aki 2002-ben nem jutván az elnökválasztás második fordulójába, állítólag úgy nyilatkozott, hogy egy barátját fogja meghatalmazni, hogy a nevében szavazzon, mert ő maga nem tud választani a versenyben maradt jelöltek közül.
- ¹⁰ Ld. még Schanda, 2012: 83., aki hangsúlyozza, hogy a választójog *személyessége* nem szerepel az alkotmányos követelmények között.
- ¹¹ Ld. általánosságban az ENSZ gyermekjogi egyezményének (*UN Convention on the Rights of the Child*) 12. cikk 1. pontját, mely szerint „az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét; a gyermek véleményét figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni”.
- ¹² A vallás terén pl. a német *Gyermekek vallási neveléséről szóló törvény* (*RelKErzG*) úgy rendelkezik, hogy a gyermek tizenkettedik életévének betöltése után nem köteles akaratára ellenére vallást változtatni, tizenegyedik életévének betöltését követően pedig önállóan dönthet vallásáról („Religionsmündigkeiten”, vö. *RelKErzG* 5. cikk).
- ¹³ A német szövetségi választásokra vonatkozó korhatár leszállításáról ld. pl. Knödler, 1996; Hoffmann-Lange – de Rijke, 1996. Életkor és racionális mérlegelés összefüggéséről ld. legújabbban Lőrincz, 2018.
- ¹⁴ Schreiber (2004: 1344.) és Vanhuyse (2013) ezt olyan hátránynak tekinti, amelynek egyfajta kompenzációja volna a szülőknek juttatott többlétszavazat.

- ¹⁵ Ezt joggal állítja szembe az előbb tárgyalt, önzetlenségre hivatkozó érvvel de Briey (2007), aki szerint az utóbbi, ti. hogy a szülők érdekei eltérnek a gyermekekétől, mégis tekintettel lesznek majd rájuk a döntéshozatal során, jóval kevésbé meggyőző.

IRODALOM

- Adrian, Axel (2016): *Grundsatzfragen zu Staat und Gesellschaft am Beispiel des Kinder-/Stellvertreterwahlrechts: Eine rechtliche Untersuchung mit Bezügen zu Demographie, Demoskopie, Psychologie und Philosophie*. Berlin, Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-54838-5>
- Bertaux, Sandrine (2011): Reproduce or Perish? The Artefact of the Fertility Concept and the French School of Demography. *Historical Social Research*, 36 (2): 120–139. <https://doi.org/10.12759/hsr.36.2011.2.120-139>
- Bodnár Eszter (2014): *A választójog alapjogi tartalma és korlátai*. Budapest, HVG-Orac.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang (1982): Mittelbare/repräsentative Demokratie als eigentliche Form der Demokratie: Bemerkungen zu Begriff und Verwirklichungsproblemen der Demokratie als Staats- und Regierungsform. In: Georg Müller (Hrsg.): *Staatsorganisation und Staatsfunktionen im Wandel: Festschrift für Kurt Eichenberger zum 60. Geburtstag*. Basel–Frankfurt, Helbing & Lichtenhahn. 301–328.
- Cupit, Geoffrey (1998): Justice, Age, and Veneration. *Ethics*, 108 (4): 702–718. <https://doi.org/10.1086/233848>
- De Briey, Laurent (2007): Droit de vote des enfants par procuration. In: Vincent Bourdeau – Roberto Merrill (dir.): *DicoPo. Dictionnaire de théorie politique*. <http://www.dicopo.org>.
- De Briey, Laurent – Héraud, Aurélie – Ottaviani, Elise (2009): On Behalf of Children? The Plural Voting System in Belgium – from 1893 to 1919. *Intergenerational Justice Review*, 9 (4): 144–145.
- Demeny, Paul (1986): Pronatalist Policies in Low-Fertility Countries: Patterns, Performance, and Prospects. *Population and Development Review*, 12 (Supplement): 335–358. DOI: 10.2307/2807916
- Demeny, Paul (2012): Geopolitical Aspects of Population in the Twenty-First Century. *Population and Development Review*, 38 (4): 685–705. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2012.00532.x>
- Fröhlich, Johanna (2011): Alapkérdések a családi választójog vitájában. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/20. <http://plwp.eu/docs/wp/2012/2011-20.pdf>.
- Gaa, Meinhard (1997): Familienwahlrecht bei den nächsten Bundestagswahlen? *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 30 (8): 345–346.
- Goerres, Achim – Tiemann, Guido (2009): Kinder an die Macht? Die politische Konsequenzen des stellvertretenden Elternwahlrechts. *Politische Vierteljahresschrift*, 50 (1): 50–74.
- Hattenhauer, Hans (1996): Über das Minderjährigenwahlrecht. *JuristenZeitung*, 51 (1): 9–16. [repr. in Palentien–Hurrelmann (Hrsg.): *Jugend und Politik*, 238–259.]
- Hermann, Udo (2011): *Ökonomische Analyse eines Kinderwahlrechts*. PhD-értekezés, Freie Universität Berlin. http://www.diss.fu-berlin.de/diss/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDISS_derivate_000000015340/veroeffentlichung_hermann_online.pdf.
- Hinrichs, Karl (2002): Do the Old Exploit the Young? Is Enfranchising Children a Good Idea? *European Journal of Sociology*, 43 (1): 35–58. <https://doi.org/10.1017/s0003975602001017>

- Hoffmann-Lange, Ursula – de Rijke, Johann (1996): 16jährige Wähler – erwachsen genug? Die empirischen Befunde. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 27 (4): 572–585.
- Hurrellmann, Klaus (1997): Für eine Herabsetzung des Wahlalters. In: Palentien–Hurrellmann (Hrsg.): *Jugend und Politik*, 280–289.
- Jakab, András (2016): Sustainability in European Constitutional Law. *MPIL Research Paper No.* 2016-16. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2803304>
- Jakab, András (2017): Is Suffrage for Children the Constitutional Solution for the Sustainability Challenge Faced by Democracies? In: Iulia Motoc – Paulo Pinto de Albuquerque – Krzysztof Wojtyczek (eds.): *New Developments in Constitutional Law: Essays in Honour of András Sajó*. Schiedam, Eleven. 213–224.
- Jesse, Eckhard (2003): Reformvorschläge zur Änderung des Wahlrechts. *Aus Politik- und Zeitgeschichte*, 52. (december 22.). 3–11.
- Kahl, Wolfgang (2009): Staatsziel Nachhaltigkeit und Generationengerechtigkeit. *Die Öffentliche Verwaltung*, 62 (1): 2–13.
- Kiesewetter, Benjamin (2009): Dürfen wir Kindern das Wahlrecht vorenthalten? *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 95 (2): 252–273.
- Knödler, Christoph (1996): Wahlrecht für Minderjährige – eine gute Wahl? *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 27 (4): 553–571.
- Kurunczi Gábor (2018): Az általános választójog elvének aktuális kihívásai. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 3. www.allamtudomany.hu.
- Kymlicka, Will – Donaldson, Sue (2017): Inclusive Citizenship Beyond the Capacity Contract. In: Ayelet Schachar – Rainer Bauböck – Irene Bloemraad – Maarten Vink (eds.): *The Oxford Handbook of Citizenship*. Oxford: Oxford University Press. 838–859. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.013.36>
- Lőrincz Viktor (2018): Fenntarthatóság, életkor és cselekvőképesség – néhány döntéelméleti és pszichológiai szempont. *Magyar Tudomány*, 179 (3): 383–393. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.3.8>
- Löw, Konrad (1974): Das Selbstverständnis des Grundgesetzes und wirklich allgemeine Wahlen. *Politische Studien*, 25 (213): 19–29.
- Löw, Konrad (2002a): Kinder und Wahlrecht. *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 35 (10): 448–450.
- Löw, Konrad (2002b): Ist das Wahlrecht übertragbar? Beispiele europäischer Nachbarstaaten. *Das Parlament*, 37–38. (szeptember 17–23.).
- Löw, Konrad (2005): Kann ein allgemeines Wahlrecht die demographische Katastrophe abbremsen? *Medizin und Ideologie*, 27 (4): 34–41.
- M. Balázs Ágnes (2017): Családi választójog és fenntarthatóság. *Parlament Szemle*, 1 (1): 47–65.
- M. Balázs Ágnes (2018): A plurális választójog fogalma és megengedhetősége napjainkban. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 6. www.allamtudomany.hu.
- Marschall, Stefan (2000): Wer vertritt wen? Volksentscheide und die Funktionslogik parlamentarischer Repräsentation. Kritische Anmerkungen zu einem Beitrag von Winfried Steffani in Heft 3/99 der ZParl. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 31 (1): 182–187.
- Meixner, Gerhart (2013): Plädoyer für ein „höchstpersönliches Elternwahlrecht zugunsten der Kinder“. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 44 (2): 419–426.

- Merk, Peter (1997): Wahlrecht ohne Altersgrenze? In Palentien – Hurrelmann (szerk.): *Jugend und Politik*. 260–279.
- Merk, Kurt-Peter (2009): Das Wahlrecht von Geburt an und seine politische Bedeutung. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*, 4 (4): 525–538.
- Müller-Franken, Sebastian (2013): *Familienwahlrecht und Verfassung: Veränderungen des Wahlrechts zugunsten von Familien als Reaktion auf den demographischen Wandel auf dem Prüfstand des Verfassungsrechts*. Tübingen, Mohr Siebeck.
- Niebel, Dirk – Zypries, Brigitte (2008): Wahlrecht für Kinder? *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 41 (8): 271. p.
- Nopper, Klaus Michael Andreas (1999): *Minderjährigenwahlrecht: Hirngespinnst oder verfassungsrechtliches Gebot in einer grundlegend gewandelten Gesellschaft?* Tübingen, Köhler.
- Offe, Claus (1994): Zusatzstimmen für Eltern – ein Beitrag zur wünschenswerten Reform von Demokratie und Wahlrecht? In: G. Grözinger – H. Geiger (Hrsg.): *Zukunft wählen. Zusatzstimmen für Eltern?* Bad Boll, Evangelische Akademie Bad Boll. 1–21.
- Palentien, Christian – Hurrelmann, Klaus (Hrsg.) (1997): *Jugend und Politik. Ein Handbuch für Forschung, Lehre und Praxis*. Berlin, Luchterhand.
- Palentien, Christian (1997): Pro- und Contra-Diskussion zu einer Veränderung des Wahlrechts. In: Palentien–Hurrelmann (Hrsg.): *Jugend und Politik*. 290–299.
- Palmore, Erdman B. (1999): *Ageism. Negative and Positive*, 2. kiad. New York, Springer.
- Pechstein, Matthias (1996): Familienwahlrecht – Verfassungsrechtliche Möglichkeiten. In: Karl H. Fell – Bernhard Jans (Hrsg.): *Familienwahlrecht – pro und contra*. Graftschaft, Vektor. 7–21.
- Peschel-Gutzeit, Lore Maria (1999): Das Wahlrecht von Geburt an: Ein Plädoyer für den Erhalt unserer Demokratie. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 30 (2): 556–563.
- Peterson, Paul E. (1992): An Immodest Proposal. *Daedalus*, 121 (4): 151–174.
- Rehfeld, Andrew (2011): The Child as Democratic Citizen. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 633: 141–166. <https://doi.org/10.1177/00027162110383656>
- Reimer, Franz (2004): Nachhaltigkeit durch Wahlrecht? Verfassungsrechtliche Möglichkeiten und Grenzen eines „Wahlrechts von Geburt an“. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 35 (2): 322–339.
- Reimer, Franz – Schanda, Balázs (2016): Improving Representation by Parental Proxy Voting? In: László Komáromi – Zoltán Tibor Pállinger (eds.): *Good Governance – Enhancing Representation*. Budapest, Pázmány Press. 63–74.
- Rosenberg, Jonas Hultin (2016): *The All-Affected Principle and its Critics. A Study on Democratic Inclusion*. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.
- Sanderson, Warren C. – Scherbov, Sergei (2007): A Near Electoral Majority of Pensioners. Prospects and Policies. *Population and Development Review*, 33 (3): 543–554. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2007.00184.x
- Schanda Balázs (2012): A jog lehetőségéi a család védelmére. *Iustum Aequum Salutare*, 8 (2): 77–88.
- Schreiber, Wolfgang (2004): Wahlrecht von Geburt an – Ende der Diskussion? *Deutsches Verwaltungsblatt*, 119 (21): 1341–1348.
- Schroeder, Werner (2003): Familienwahlrecht und Grundgesetz. *JuristenZeitung*, 58 (19): 917–922.
- Steffani, Winfried (1999): Das magische Dreieck demokratischer Repräsentation: Volk, Wähler und Abgeordnete. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 30 (3): 772–793.

- Toulemon, André (1948): Influence du vieillissement de la population sur la composition du corps électoral. In: *Actes des journées pour l'étude scientifique du vieillissement de la population*. Paris, Alliance nationale contre la dépopulation. 107–115.
- Vanhuyse, Pieter (2013): Measuring Intergenerational Justice – Toward a Synthetic Index for OECD Countries. In: Daniel Schraad-Tischler – Najim Azahaf (eds.): *Intergenerational Justice in Aging Societies: A Cross-national Comparison of 29 OECD Countries*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung. 10–61. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2309278>
- Van Parijs, Philippe (1998): The Disfranchisement of the Elderly, and Other Attempts to Secure Intergenerational Justice. *Philosophy and Public Affairs*, 27 (4): 292–333. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1998.tb00072.x>
- Weber, Max (1958): Wahlrecht und Demokratie in Deutschland. In: uő: *Gesammelte politische Schriften*. Tübingen, Winkelmann. 233–279.
- Wernsmann, Rainer (2005): Das demokratische Prinzip und der demographische Wandel: Brauchen wir ein Familienwahlrecht? *Der Staat*, 44 (1): 43–66.
- Westle, Bettina (2006): „Wahlrecht von Geburt an” – Rettung der Demokratie oder Irrweg? *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 37 (1): 96–114.

A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS POLITIKAI GAZDASÁGTANA

A racionális magyarázatok kiegészítései rövid története

Janky Béla

MTA TK Szociológiai Intézet és BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék

ÖSSZEFOGLALÓ

Az alábbi tanulmány az új politikai gazdaságtan intergenerációs újraelosztásra vonatkozó irodalmának szelektív áttekintését nyújtja. Ezen belül a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek kialakulását, fennmaradását és sajátosságait magyarázó modellekre koncentrálnak. A bemutatásra kerülő elméletek fő kérdése, hogy miképp magyarázható a mai fejlett demokráciák medián-szavazói számára veszteséges nyugdíjrendszerek töretlen népszerűsége. A kutatási terület történetének rövid áttekintését követően a probléma különböző megközelítései és a kutatási program különböző korszakait reprezentáló négy modellcsaládot mutatunk be. E modellek a rugalmatlan intézmények, egy implicit intergenerációs megállapodás, a családon belüli generációk közötti altruizmus, továbbá az egyes korosztályok eltérő lobbizási lehetőségeinek intézményformálásban játszott lehetséges szerepére világítanak rá. Az áttekintés egyik fontos kontribúciója, hogy nem csupán az egyes modellek működését, hanem a mögöttük álló magatartási feltevések realitását is szemügyre veszi.

Kulcsszavak: felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek ■ generációk közötti újraelosztás ■ gerontokrácia ■ új politikai gazdaságtan ■ racionális szavazó

BEVEZETÉS¹

A demokratikus társadalmakban az utóbbi évtizedben megerősödtek azok a politikatudományi kutatások, amelyek a politika és a szakpolitikák sokak szerint növekvő irracionális mőgött a választói viselkedés irracionálisának mechanizmusait keresik. Elsősorban a szimbolikus politizálás és az expresszív szavazás kutatása vált egyre népszerűbbé.² A 21. században terjedő új típusú politizálási formák és szakpolitikai következményeik fókuszba kerülése talán kissé háttérbe szorítják a modern jóléti rendszereket már korábban is feszítő irracionális intézményi megoldások politikai alapjainak kutatását. Továbbá a morális ösztönök, az érzelmek és az identitás szavazói attitűdökben játszott szerepét megmutató újabb eredmények csökkentik a klasszikus racionális szavazói modell jelentőségét. A jelenlegi paraméterek mellett hosszú távon fenntarthatatlan társadalombiztosítási rendszerek támogatottságát racionális dön-

tések alapján megérteni kívánó irányzat jó példája a változások nyomán kissé háttérbe szoruló kutatási programoknak. E tanulmányban e kutatási program ismertetésén keresztül mutatom be, hogy miképp próbálták a politikai jelenségek kutatói megtalálni irracionális intézmények racionális gyökereit a megelőző évtizedekben. Az elemzésben bemutatom a próbálkozások és a racionális szavazói modell korlátait is.

Az alábbi szakirodalmi áttekintés tehát a modern társadalombiztosítási rendszereket stabilizáló politikai mechanizmusokkal foglalkozik. Az áttekintés fókuszában egy speciális, elméleti orientációjú irányzat, az új politikai gazdaságtan áll (Besley, 2007). Az irányzatot követő kutatók a választói magatartás és makrokövetkezmenyeinek racionális döntéseméleti modellezésén nyugvó közgazdaság-tudományi elemzését végzik. Az ismertetésben az intergenerációs újraelosztás politikájával foglalkozó irodalom alpműveire koncentrálnak; e körön belül pedig a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek kialakulását és fennmaradását magyarázó modelleket vizsgáljuk meg. Az intergenerációs transzferek politikai gazdaságtanának nem a társadalombiztosítás politikája az egyetlen lényegi kutatási területe – de ez az intézmény kapta a legtöbb figyelmet. Ráadásul ez a terület jól lehatárolható, és a hosszabb távon is hatást gyakorló legfontosabb eredmények könnyen azonosíthatók. A keresztivatközvetések és a korábbi irodalmi áttekintések jól beazonosítják a témában az elmúlt évtizedekben zajló tudományos párbeszédet. Az áttekintésben figyelembe vesszünk néhány olyan eredményt is, amelyek általában az intergenerációs transzferekre vonatkoznak (Rangel, 2003), de a közkiadások általános elméleteivel nem foglalkozunk (ld. pl. Meltzer–Richards, 1981).

A kutatási terület történetének áttekintése után négy modellt ismertetünk. Ezek egymástól karakteresen eltérő megközelítéseket alkalmaznak, és a diszkurzus négy különböző korszakának meghatározó eredményei. Az itt bemutatásra kerülő racionális döntéseméleti elemzések többek között 1) a merev intézmények, 2) az implicit intergenerációs „megállapodás”, 3) a generációk közötti altruizmus és 4) a lobbierőben mutatkozó korspecifikus különbségek szerepét hangsúlyozzák abban, ahogy a mai, hosszú távon nehezen fenntartható társadalombiztosítási rendszerek formálódtak.

Kiindulópontunk egy olyan modell lesz, amely racionális és önző egyéneket tételez fel (Browning, 1975). A következő modell ezt azzal egészíti ki, hogy a választók képesek felismerni a generációk közötti választói szövetségek előnyeit (Sjblom, 1985; Kotlikoff–Persson–Svensson, 1988; Rangel, 2003). Ebben a közelítésben a távoli jövőbe mutató generációs szövetségek együttműködőbbé teszik az amúgy önző szavazókat. A harmadik megközelítés a családon belüli altruizmus szerepét hangsúlyozza (Tabellini, 1992, 2000). A negyedik közelítés nem az egyéni motivációk modellezésére, hanem a politikában felhasználható erőforrásokra és ezek generációs különbségeire fókuszál (Verhoeven–Verbon, 1991; Verbon–Verhoeven, 1992; Becker–Mulligan, 1998; Mulligan–Sala-i-Martin, 1999a).

A témában születtek már irodalmi áttekintések (angol nyelven pl. Verbon, 1988; Breyer, 1994; Mulligan–Sala-i-Martin, 1999b, 1999c; Galasso–Profeta, 2000, 2002; Persson–Tabellini, 2000; Walque, 2005), azonban az alábbi áttekintés túllép a korábbi ismertetéseken, főleg abban, hogy nagy hangsúlyt helyez a viselkedési előfeltevések értékelésére.

A FŐ KÉRDÉSEK

A nyugdíjrendszerek feltételezett válsága sok közgazdászt ösztönzött arra, hogy megpróbálja megérteni a társadalombiztosítási rendszereket fenntartó politikai mechanizmusokat. A kiinduló probléma a jelenlegi és jövőbeni nyugdíjasok pénzügyi lehetőségei között növekvő egyenlőtlenség a késő modern nyugati demokráciákban (Preston, 1984). Már harminc évvel ezelőtt megszülettek az első egzakt számítások arról, hogy a modern társadalombiztosítási rendszerek hogyan irányítanak át jövedelmeket későbbi generációktól a korábbiak irányába (a fiataloktól az idősebbek felé). Auerbach és Kotlikoff (1987) mutatta ki, hogy az USA társadalombiztosítási rendszere megkárosítja a fiatalokat és a jövőben munkaerőpiacra lépő generációkat. Ez nem USA-specifikus jelenség (magyar számításokhoz ld. Gál–Simonovits–Tarcali, 2001). E számítások nehézségét és jelentőségét az adta, hogy a generációk közötti újraelosztás jelentős része (részben implicit) államadósság formájában jelenik meg. A 20. század végére a makrogazdasági szakértők jelentős része amiatt aggódott, hogy az implicit adósság folyamatos halmozódásával egy idő után összeomlik a „piramisjáték”, és az állami nyugdíjrendszerek fenntarthatatlanná válnak. Ugyanakkor e szakértők azzal szembesültek, hogy bár a választópolgárok egy része tisztában van a nyugdíjrendszerek problémáival, rendkívül nagy az ellenállás a fenntarthatóságot növelő reformokkal szemben (pl. Boeri et al., 2002a, 2002b; Boeri, 2004). És nem csupán a közgazdászok által javasolt reformintézkedések népszerűtleneek, hanem maga a fennálló rendszer népszerű úgy, ahogy van. Ráadásul nem csupán a haszonélvező idősebbek, hanem a szakértők által védeni kívánt fiatalabbak is támogatják a felosztó-kirovó rendszerek jelenlegi kialakítását (pl. Silverstein et al., 2000; Hamil-Luker, 2001).

A döntéshozók és gazdasági szakemberek egy része rejtélyesnek tartja, hogy a fiatalabb korosztályok lelkesen támogatnak egy számukra szegényes öregkort kínáló rendszert. De a racionális döntésemélet nézőpontjából van egy ennél alapvetőbb rejtély is: miért támogatnak az aktív korosztályok bármely olyan rendszert, amely pénzt von el tőlük a jelenlegi nyugdíjasok támogatására? Természetesen érdekükben áll a társadalombiztosítási járulékra szavazni attól a pillanattól kezdve, ahogy nyugdíjba mentek. De a felosztó-kirovó rendszerek lényege, hogy nem a saját korábbi befizetéseinket kapjuk vissza. A be- és kifizetések mindenfajta összekapcsolása virtuális. Nem szük-

ségszerű, hogy a nyugdíjjogosultságot csak a jelenlegi nyugdíjasok támogatásával lehet elérni.

Az általam bemutatott új politikai gazdaságtani irodalom azokat a mechanizmusokat vizsgálja, amelyek a generációk közötti egyenlőtlenséget eredményező rendszerek kialakulásához és fennmaradásához vezetnek.

A TÉMA KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A társadalombiztosítással kapcsolatos választói preferenciák közgazdasági elemzésének története egészen Samuelson (1958) klasszikus munkájáig nyúlik vissza, amely meghatározta azokat a feltételeket, amelyek teljesülése esetén minden résztvevő számára nyereséges a rendszer (röviden: a gazdasági és népességnövekedésnek kell elég nagyoknak lennie a tőke hozadékához képest). Később kimutatták, hogy a Samuelson-féle feltételek a háború utáni gazdaságokban nem igazán teljesültek (Galasso–Profeta, 2002). Azaz a modern társadalombiztosítási rendszerek nem védhetők azzal, hogy mindenki számára nyereséges „üzletet” jelentenek. Ez a probléma alapozta meg a téma politikai gazdaságtani kutatását.

A társadalombiztosítás támogatottságának rejtélyéről folyó tudományos diskurzust Browning (1975) gondolatébresztő elemzése indította el (vö. Aaron, 1966). Browning azt mutatta meg, hogy néhány egyszerű feltevéssel létrehozható olyan konstelláció, amelyben a választók többsége racionálisan támogat egy olyan rendszert, amely minden időszakban a választók egy kisebbségéhez csoportosít át erőforrásokat, és amellyel a legelső belépő kohorsz kivételével mindenki rosszul jár. A modell paradoxnak tűnő végeredményéhez vezető feltevés az volt, hogy a választók egy egyszeri, örökre kötelező erejű szavazáson döntenek a rendszer bevezetéséről. Néhányan megpróbálták specifikálni a modellben elnagyolt intézményi feltevéseket (Hu, 1982; Verbon, 1987; Boadway–Wildasin, 1989), azonban ezek a finomítások nem győzték meg a kételkedőket az örökre fixált (vagy korlátozottan változtatható, ld. Hu, 1982; Verbon, 1987) intézményekre vonatkozó feltevés realitásáról.

A szavazók döntési dilemmájának átértelmezése segített továbblépni a nagyon merev intézmények feltevésén. Sjoblom (1985) újrakeretezte a szituációt, azt feltételezve, hogy a generációk között egy implicit megállapodás jött létre. A megállapodás részeként a jelenlegi fiatalok „megígérik”, hogy támogatni fogják a jelenlegi középkorúakat akkor, amikor az utóbbi korosztály nyugdíjba megy; azzal a feltétellel, hogy a középkorúak is támogatják most a jelenlegi időseket (lásd még Kotlikoff et al., 1987). Egy kicsit más közelítésben Boadway és Wildasin (1989), továbbá Cooley és Soares (1999a) játékelméleti modelleket építettek, amelyek racionális, egyensúlyi stratégiaként tudták bemutatni a fiatal generációk középkorúak irányába tett fenyegetését (jövőbeli nyugdíjkifi-

zetések megtagadását) arra az esetre, ha utóbbiak elmulasztanák a jelenlegi idősök támogatását. A fenyegetések generációkon átnyúló láncolata azért lehet racionális, mert a fenti „játékot” generációk végtelen sora játssza egymással. A játékelmélet alapjaival tisztában lévő olvasók számára intuitíven is belátható, hogy önző és racionális szavazók követhetnek olyan stratégiát, amelyben a büntetéstől való félelem miatt minden középkorú szavazó támogatja a korábban jól viselkedő időseket, de bünteti a korábban rosszul viselkedő mai időseket. És a középkorúak félelme azért megalapozott, mert az utánuk jövő generáció is racionálisan fél a rá következő generáció büntetésétől (aki a még utána következő generációtól fél; és így tovább a végtelenségig). Látni kell ugyanakkor, hogy ez a típusú játékelméleti modellezési keret a kialakult intézmények fennmaradására tud (többé vagy kevésbé) plauzibilis magyarázatot adni, de a kialakulást kevésbé magyarázza. Ugyanis a hasonló, végtelen láncolatú játszókban végtelen sokféle racionális egyensúlyt jelentő stratégia-kombináció létezik. E modellek nem tudják megmagyarázni, hogy miért pont a fenti, generációk közötti szerződés egyensúlyi pályáját választják.

A már kialakult felosztó-kirovó társadalombiztosítási rendszerek stabilitását más mechanizmusokkal is lehet magyarázni (pl. Hansson–Stuart, 1989). Ezek közül egy fontos új irányt jelölt ki Tabellini (1992, 2000), aki a családon belüli altruizmus feltevését kötötte össze az egyenlőtlenségekből adódó érdekeltégkülönbségekkel (a jövedelmi egyenlőtlenségek szavazási következményei a közpolitikai modellek egyik alappilléret alkotják, ld. Meltzer–Richards, 1981). Voltak olyan modellezési kísérletek is, amelyek általánosabb nemzetgazdasági keretbe ágyazták a társadalombiztosítást, de ezzel az iránnyal az alábbiakban nem foglalkozom (Cooley–Soares, 1999a).

Ami viszont mindenképpen említésre méltó, az egy radikálisan eltérő közelítésmód, amely Becker (1983) érdekcsoport-elméletén nyugszik. Verhoeven és Verbon (1991), Verbon és Verhoeven (1992), Becker és Mulligan (1998), valamint Mulligan és Sala-i-Martin (1999a, 2003) nem foglalkoznak a szavazási mechanizmussal, ezért modelljeik nem csak demokratikus államokra alkalmazhatók. Ezek a modellek a különböző csoportok eltérő lobbijét próbálják analitikusan leírni és formalizálni. Tekintettel arra, hogy ezek nem axiomatikus döntéseméleti modellek, könnyebben tudják illeszteni őket a valósághoz. Mulligan és Sala-i-Martin (1999a, 1999b) érvel is azzal, hogy az ő modelljük jobban jelzi előre a megvalósult társadalombiztosítási rendszerek sokféleségét, mint a fenti elméletek.

A társadalombiztosítási rendszerek sokféleségének megértése vált egyébként Browning (1975) után két évtizeddel a témával foglalkozó kutatók új céljává. Tabellini (2000) például a rendszer fennmaradásán túlmenően megpróbálta megérteni a nyugellátások GDP-arányos mértékében mutatkozó különbségeket is. De több modell célolta a rendszerek mérete mellett azok intragenerációs (azaz nyugdíjasok közötti) újraelosztásában országok között mutatkozó kü-

lönbségeinek megértését (Boldrin–Montes, 1998; Lambertini–Azariadis, 1998; Conde-Ruiz–Galasso, 1999; Conde-Ruiz–Profeta, 2004; Köthenbürger et al., 2005). E modellek magyarázzák többek között azt a tendenciát, hogy a nagyobb intragenerációs újraelosztást végző nyugdíjrendszerek kisebbek a kevésbé újraelosztóknál (Conde-Ruiz–Profeta, 2004). Némileg kakukktójásként megemlíthető Rangel (2003) modellje, amely az időskori biztonság támogatásának racionális motivációs alapjait a felnövő generációkba fektetett erőforrásokkal köti össze. Az általa bemutatott optimista szerződés racionális egyensúlyt teremt a különböző generációk közötti transzferek között (ezért modellje kevésbé képes a létező egyensúlytalanságok magyarázatára, sokkal inkább normatív jellege van).

Végül meg kell említeni azokat a kutatásokat is, amelyek nem általában a nyugdíjrendszerrel, hanem a felmerülő reformokkal foglalkoznak, azok racionális támogatásának alapjait vizsgálják: például Conesa–Kruger, 1999; Cooley–Soares, 1999b; továbbá Butler, 2000.

Az alábbiakban bemutatjuk a társadalombiztosítás irracionálisnak tűnő népszerűségére adott négyféle alapvető magyarázatot.

AZ ELSÜLLYEDT KÖLTSÉGEKEN ÉS STABIL INTÉZMÉNYEKEN NYUGVÓ POLITIKAI TÁMOGATÁS MODELLJE

Az első magyarázatot (Browning, 1975) úgy a legegyszerűbb megérteni, ha feltételezzük, hogy a társadalom három, egyforma méretű kohorszból áll (fiatalok, középkorúak, idősök). A népesség stabil, és a gazdasági növekedés hatásaitól eltekintünk (Browning elemzése amúgy megengedi a gazdasági növekedést). A kamatok mértékétől és a döntéshozók diszkontrátáitól is eltekintünk. A modell alapjául szolgáló kiinduló időpillanatban az állampolgárok a felosztó-kirovó társadalombiztosítási rendszer bevezetéséről szavaznak egy olyan népszavazáson, amely kötelező érvényű a rá következő generációk számára. A szavazásra kerülő javaslat T nagyságú adó kivetését jelenti a fiatalokra és a középkorúakra (egy emberöltőnyi időszakban), és ennek megfelelően $2T$ nagyságú öregségi ellátás szétosztását implikálja az idősök között. Minden szavazó teljesen önérdékkövető. A jelenlegi idősök érthetően támogatnak egy ilyen javaslatot, hiszen adóbefizetés nélkül kapnak vele $2T$ nagyságú ellátást. Ugyanakkor a középkorúak is támogatják a javaslatot, hiszen T befizetése után a következő időszakban $2T$ nagyságú bevételük lesz. A fiatalok indifferensek a javaslattal kapcsolatban, ha eltekintünk a kamatoktól és diszkontrátától. Ha nem tekintünk el ezektől, akkor a fiatalok ellenzik a javaslatot, amely ennek ellenére többséget kap.

A rendszer támogatottságának alapja az első belépő, a későbbi generációk költségén tisztán nyertes generáció szavazata. Ugyanakkor látni kell, hogy a

fenti feltételek mellett a szavazók bármelyik későbbi időpillanatban is támogatják a rendszert, amely akkor már mindenkinek negatív hozadékkal jár. Ugyanis a költségek a múltban keletkeztek, azok ún. elsüllyedt költségek (sunk costs), a rendszer hasznai pedig a jelenben vagy a jövőben realizálódnak.

Browning (1975) tanulmánya az optimálisnál nagyobb felosztó-kirovó rendszerek létrejöttének első racionális magyarázata. A modell végtelen egyszerűséggel mutatja be a rendszer nyerteseit és veszteseit. Későbbi számítások igazolták, hogy a modern felosztó-kirovó rendszerekben az életkor szerint tekintett medián-szavazó érdekelt a (hosszú távon fenntarthatatlan) járulék- és járadékmértékek és az egész rendszer fenntartásában (ld. Galasso, 2002 számításait az Egyesült Államokra vonatkozóan).

Látni kell azonban, hogy Browning (1975) modellje nem csupán azt implikálta, hogy a többség érdekelt a rendszer fenntartásában, hanem azt is hogy a szavazók érdekeik szerint is szavaznak. Ebben a tekintetben Browning modellje – más racionális szavazói modellekhez hasonlóan – különösen gyengén teljesít. Az Egyesült Államokban és más késő modern demokráciákban végzett empirikus vizsgálatok mind azt mutatják, hogy a fiatalok és középkorúak jelentős része alapvetően támogatja a létező társadalombiztosítási rendszereket, és e rendszerek támogatottságának mértéke körükben alig alacsonyabb (ha alacsonyabb egyáltalán), mint a jelenlegi ellátottak vagy közeljövőben ellátásban reménykedők körében (Silverstein et al., 2000; Hamil-Luker, 2001). Sőt, Silverstein és szerzőtársai (2000) az Egyesült Államok közvéleményét vizsgálva azt találták, hogy ott az állami nyugdíjrendszerek bizonyos aspektusainak támogatottsága még nagyobb is a fiatalok körében, mint az idősek között.

Nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a modell szerint az intézményi dizájnt hosszú távra rögzítették. A többi, általam vagy a szerző által didaktikai okokból alkalmazott egyszerűsítésekkel szemben ez nem ártatlan szimplifikáció, a modell következtetései múlnak ezen. Ha nincs ez a stabilitás, akkor a középkorúak nem tudhatják, hogy visszakapják-e befizetéseiket, hiszen nyugdíjba kerülésük után az aktívak többségben lévő koalíciója egy új népszavazáson nyugodtan leszavazhatja járandóságaik kifizetését. Ugyanakkor a politikai intézményeknek a valóságban is van stabilitásuk, a korábbi kormányok által hozott döntéseket később többek között az alkotmányos igazságszolgáltatás védi az ad hoc változtatásoktól. Különösen védettek a háború utáni jóléti rendszerekben a szerzett jogok. Továbbá empirikusan is megalapozott módon lehet érvelni amellett, hogy az intézmények stabilitását a szavazók státusz quo torzítása is védi. Lehet érvelni amellett, hogy új intézmények bevezetésekor a szavazók is figyelembe veszik az intézmények várható stabilitását, és úgy nyilvánítanak véleményt, mintha tényleg egyszer és mindenkorra döntenének intézmények bevezetéséről.

A GENERÁCIÓK KÖZÖTTI SZERZŐDÉS
JÁTÉKELMÉLETI MODELLJE

Egy másik megközelítés egy generációk közötti implicit szerződést feltételez a társadalombiztosítási rendszerek mögött (Sjølom, 1985; Kotlikoff–Persson–Svensson, 1988, Cooley–Soares, 1999a; Boldrin–Rustichini, 2000; Rangel, 2003). Ez a szerződés váltja fel a végtelen időre rögzített intézményeket. A szerződés része, hogy a jövő generációi azzal fenyegetik a jelenlegi aktívakat, hogy nem kapnak majd nyugdíjat a mostani aktívak a jövőbeni aktívaktól, ha a most dolgozók nem támogatják a mostani időseket. A szerződés egy generációk közötti ún. szekvenciális játék egyensúlyi ösvényeként értelmezhető. Ez a szerződés racionális döntések eredményeként önmaga fenntartását kényszeríti ki. Galasso (1999) megmutatta, hogy a Browning-típusú egyszer és mindenkorra vonatkozó szavazás átforgatható ilyen generációk közötti játékba, és a társadalombiztosítást támogató egyensúlyt hiteles fenyegetések tartják fenn.

A fenti implicit szerződést leíró játékelméleti modellek családjából Rangel (2003) elemzését érdemes kiemelni, amely az idősek és a fiatalok felé irányuló intergenerációs transzfereket együtt vizsgálja. Érvelésének lényege, hogy a középkorúak azért investálnak a jövő generációiba, hogy cserébe időskorukban kapjanak ellátást (vö. Cox, 1987). Ahogy a hasonló modelleknél, az egyensúlyt az egymást követő generációk hiteles fenyegetéseinek végtelen láncolata biztosítja. A fenyegetés tartalma az, hogy egy adott generáció (G_0) bünteti az előzőt (G_{-1}), ha az nem adta meg az időseknek és fiataloknak a szerződésben szereplő transzfereket; de G_0 akkor is bünteti az előző generációt (G_{-1}), ha az ugyan megadta a szükséges transzfereket, ám saját aktív korában elmulasztotta megbüntetni a még egyvel korábbi generációt (G_{-2}), abban az esetben, ha az ($a G_{-2}$) nem fizette a transzfereket. És így tovább, generációk végtelen során.

E modellek legkritikusabb pontja az egyensúlyok sokfélesége. Ha találtunk egy intergenerációs transzferekre vonatkozó egyensúlyt, annak tartóssága biztosítható. De a lehetséges egyensúlyi pályák sokasága azonosítható. Meg lehet állapodni nagyon alacsony és nagyon magas transzferekben is. Ráadásul az ilyen egyensúlyok a fenyegetések hitelessége miatt az egyéni devianciával szemben stabilak, de ugyanakkor nem tekinthetők „újrátárgyalás biztosnak”. Azaz több szereplő mindig megállapodhat számára kedvezőbb egyensúlyi pályára állásban. Például minden időszakban az aktuális fiatalok és középkorúak megállapodhatnak abban, hogy csak a legközelebbi időszakban kezdik a társadalombiztosítás kiépítését, azaz cserbenhagyják az aktuális öregeket. Ezzel mindkét generáció pénzt takarít meg (vö. Fudenberg–Tirole, 1991). A szerződéses modell hívei a döntési alternatívákra tett megszorító feltételezésekkel kezelik ezt a problémát (Boldrin–Rustichini, 2000; Cooley–Soares, 1999) – viszszakanyarodva a merev intézményeket feltételező modellek irányába. Látnunk kell továbbá, hogy Rangel (2003) generációk szövetségére építő modellje nem

foglalkozik azzal a problémával, hogy a modern jóléti államok társadalombiztosítási rendszerei nem egy tisztességes generációk közötti megállapodás szerint működnek, mivel jövedelmet csoportosítanak át a később született generációktól a korábban születettek felé.

A CSALÁDON BELÜLI RÉSZLEGES ALTRUIZMUS ÉS AZ EGYENLŐTLENSÉG HATÁSAIT ELEMZŐ MODELL

Tabellini (2000), szemben a generációk közötti implicit szerződés elméletével, de hasonlóan Browninghoz, azt kívánja megérteni, hogy miképp jön létre generációk közötti aránytalanság a társadalombiztosításban. Ehhez a családon belüli viszonyok és a jövedelemegyenlőtlenségek figyelembevételét javasolja. Ezek segítségével elhagyhatja a korábbi magyarázatkísérletek egyes irreális feltevéseit a hosszú távra stabilizálható intézményi döntésekről.

Tabellini (2000) az új politikai gazdaságtan sztenderd mediánszavazó-modelljét alkalmazza elemzésében. Megengedi továbbá, hogy a jövőben megváltoztatják a jelenben hozott döntéseket. Elemzése az együtt élő generációk modelljének egy egyszerűsített verziójára épül, amelyben csak felnőtt gyermekek és nyugdíjas korú szülei szerepelnek. Mindkét generáció tagjai bizonyos mértékig altruisták szülei/gyermekeik irányába. Emellett természetesen a szavazók törődnek saját jelenlegi és várható jövőbeni jövedelmeikkel (és a középkorúakéval is). Továbbá lényeges, hogy az aktív korú gyermekek jövedelmei különböznek egymástól.

A fenti feltevések eredményeként a legalább átlagos jövedelemmel rendelkező gyermekek egyáltalán nem támogatják az idősek járulékokból történő finanszírozását (a privát transzfereket preferálják inkább, hiszen adójuknak csak egy része jut el saját szüleikhez). Az átlagnál kevesebbet kereső gyermekek szülei ellenben bármilyen magas járadékot szívesen kivetnének az aktívokra. A kérdés persze ezekben a modellekben, hogy a járadék-ráta tekintetében medián-szavazónak tekinthető polgár mit szeretne. Tabellini (2000) modelljében akkor szavaz a többség a korábbi generációk felé jövedelmet átcsoportosító társadalombiztosítási rendszerre, ha elég sok idős van a társadalomban, és elég nagyok a jövedelemkülönbségek. Az idősek magasabb aránya segíti elő, hogy a medián-szavazó egy átlagosnál szegényebb, ezért adópárti dolgozó legyen. Nagyobb egyenlőtlenségek pedig azt jelentik, hogy a fenti szegény átlagszavazó az átlagnál jelentősen szegényebb legyen, magasabb adókat preferálva.

Ez a modell mentes a korábbi magyarázatok időinkonzisztencia-problémájától. Ugyanakkor más alapokon támadható. Például a jómódú családok különböző generációi társadalombiztosítás-ellenes koalíciót köthetnének, családon belüli privát transzferekre építve (a modellben az idősek valamennyire mindig igénylik az állami nyugdíjat – akkor is, ha saját gyerekek el tudná látni őket).

A modell makroszinten jól magyarázza, hogy az idősödő társadalmakban miért lehetnek népszerűek az állami nyugdíjrendszerek. Az egyenlőtlenségek hatására vonatkozó előrejelzéseit azonban nem erősítik meg a vonatkozó empirikus eredmények (Tabellini, 2000 vs. Galasso–Profeta, 2002).

Úgy gondolom, hogy a modell leggyengébb pontja a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos egyéni preferenciák gyenge előrejelzése. A modell szélsőséges előrejelzéseket ad: a választók egy jelentős része egyáltalán nem akar állami nyugdíjrendszert, egy másik jelentős része ellenben akár minden jövedelmet elvenne a dolgozóktól a nyugdíjak kifizetése érdekében (ld. fent). Mindeközben közvélemény-kutatásokban nehéz bármilyen érdemi különbséget kimutatni idős és fiatal, továbbá gazdag és szegény emberek társadalombiztosítással kapcsolatos attitűdjei között (Silverstein et al., 2000; Hamil-Luker, 2001). Bár Gelissen (2001) kétségkívül kimutatta, hogy a magasabb státuszú szavazók az átlagosnál jobban idegenkednek a túlságosan egyenlősítő nyugdíjrendszerektől.

AZ ÉRDEKCSOPORT-MODELLEK

A negyedik magyarázó séma Becker (1983) közpolitikai elemzéseinek logikáját követi, és a fentiekben ismertetett elemzésektől radikálisan eltérő módon közelít a kérdéshez. Az érdekcsoport-elméletek ignorálják a preferenciák aggregálását szolgáló intézményeket. Azt feltételezik, hogy az emberek csoportjai antidemokratikus rendszerekben is képesek befolyásolni a közpolitikát, és szemben a racionális szavazó fenti modelljeivel, nem kívánják modellezni e befolyásolás mechanizmusait. E modellekben társadalmi csoportok versenyeznek jövedelmekért, és nyomásgyakorló erejükkel lobbiznak érdekeiket szolgáló politikákért. Az erősebb csoportok e politikák segítségével jövedelmet szívnak el a gyengébb csoportoktól.

Mulligan és Sala-i-Martin (1999a) egy olyan modellt fejlesztettek ki, amelyben a legfontosabb lobbizási erőforrás a szabadidő. A lobbizásra fordított időt azonban endogén módon határozzák meg a modellben: például az idősök alacsonyabb produktivitásuk miatt fordulnak el a munkától, és fektetnek egyre több időt politikai lobbizásra. Két generációval (középkorúak, idősök) számolnak ők is, akiket nyomásgyakorló szervezetek képviselnek. A csoportok mérete nem is számít ebben a modellezési keretben. A lobbiszervezetek részben saját társadalmi csoportjukat adóztatják, részben a megszerzett erőforrásokkal lobbiznak az állami újraelosztásért.

Tekintettel arra, hogy nem axiomatikus, a szavazó döntési modelljén alapuló modellről van szó, könnyű kialakítani azokat a peremfeltételeket, amelyek mellett a modell végeredménye a korábbi modelleknél jobban magyarázza a világban található társadalombiztosítási rendszerek sajátosságait (beleértve a nem demokratikus társadalmak rendszereit is). Ezért ez a közelítés

nehezebben kritizálható. Ugyanakkor kevésbé segíti annak megértését, hogy milyen megfontolások vezetnek a szavazókat arra, hogy érdekeikkel szemben álló nyugdíjrendszereket támogassanak.

DISZKUSSZIÓ

Az áttekintés végén érdemes általánosabb szinten is összehasonlítani a társadalombiztosítási rendszerek új politikai gazdaságtani modelljeit.

Az összehasonlítás egyik módja a főáramú közgazdaságtan gondolkodására épít. Racionális és önző döntéshozókat feltételeznek, és a modellek fejlesztésének iránya az, hogy a korábbi egyszerűbb, a valóságot tökéletlenebbül leíró modelleket leváltó új elméletekben lépésről lépésre új és új költség- és haszontényezőket vezetnek be (miközben az egyre komplexebb szituációkban döntést hozó aktorok racionalitása nem sérül). Ezt a folyamatot figyelhettük meg, ahogy Browning (1975) egyszerű döntési sémáját fokozatosan fejlesztették tovább egyre komplexebb játékelméleti modellekké (Cooley–Soares, 1999a; Rangel, 2003), amelyekben a résztvevőknek sokkal több mindenre kell figyelniük, mint az eredeti sematikus döntési dilemmában. Az elméleti modellek ilyen típusú, komplexitást növelő fejlesztése általános tudományfejlődési tendencia. Ezt hívják a csökkenő absztrakció elvének (Lindenberg, 1992), és célja az egymásra épülő modellek fokozatosan javuló előrejelző képessége. Az elv azt a tendenciát írja le, ahogy a jól átlátható, de a valóságtól jobban elrugaszkodott modelleket nehezebben áttekinthető, de a valóságot egyre pontosabban leíró elméletek követik. A racionális szavazói viselkedés feltevésén nyugvó politikai gazdaságtani modellek esetében azonban ez egy ellenmondásos folyamat. Ugyanis a politikai folyamatok végeredményének egyre pontosabb leírásához a valóságtól egyre jobban elrugaszkodott szavazói viselkedési feltevések tartoznak. Az egyre bonyolultabb modellek tökéletesen racionális szereplői egyre nehezebben megoldható számítási feladatok előtt állnak.

A főáramú közgazdaságtan képviselői már régóta azzal érvelnek (pl. Friedman, 1953), hogy e tudományág 20. századi sikerei a világ leírásában bizonyítják, hogy ez marginális probléma: a lényeg az, hogy a modell működjön, és nem az a kérdés, hogy a gazdaság szereplői elvégzik-e azokat a matematikai számításokat, amelyeket az ő viselkedésüket leíró közgazdászok. A sikeres közgazdaságtani modellek azt mutatják, hogy bármi is van az aktorok fejében, jó közelítéssel úgy viselkednek, mintha elvégeznék ezeket a számításokat.

Ez az érvelés ugyanakkor problémás, ha a politikai viselkedés modellezéséről beszélünk. A piaci szereplők racionális viselkedésének modellezése mögött ugyanis végső védvonalként a modern kvantitatív közgazdaságtan második világháború utáni születése óta ott van az a feltevés, miszerint a piaci erők szelektálják a tudósok által bonyolult kalkulációkkal levezetett racionális

döntéseket, és e hatékony szelekció miatt nem fontos, hogy mit gondol és számol közben a vállalkozó (Alchian, 1947). Az ilyen evolúciós érvelés szerint a nem hatékony döntések eltűnnek, mielőtt a kutatók észlelhetnék őket. Vagy azért, mert maga a sikertelen vállalkozás tűnik el, vagy azért, mert a próbaszerencse útján tanuló szereplők a sikeresektől lesve korrigálják rossz döntéseiket. Adódik a kérdés ezek után, hogy a politikai intézményrendszerekben milyen hasonló szelekciós mechanizmus kényszerítené ki az egyének racionális viselkedését. Mindmáig nem álltak elő a racionális döntéseméleten nyugvó politikai gazdaságtan képviselői érdemi válasszal e kérdésre. Ezért tartom a viselkedési alapfeltevések problémáját sokkal súlyosabbnak a politikai magatartás esetében, mint a piaci szereplők döntéseinek leírásakor. A piac gyakori tranzakciókkal jellemezhető, és nagyon sok esetben kapnak nagyon gyors és kemény visszajelzést a szereplők. A politikai mezőben a választók pártpreferenciáik következményeit lassan és zajosan érzik meg; és nehezen értelmezhető a „sikeres szavazóktól” való tanulás is. Egyes policy-területekről kifejtett vélemények esetében pedig nehéz látni, hogy mi vezetné őket a racionális megoldások támogatásának irányába (főleg amennyiben azokhoz nehezen átlátható döntési dilemmák megoldásával lehet eljutni).

A társadalombiztosítási rendszerek politikai gazdaságtani elemzésének egy másik megközelítését követők érzékelik a józan ész és a rokon társadalomtudományok eredményei alapján megfogalmazott kritikákat a racionális szavazó viselkedési előfeltevéseivel kapcsolatban. Egy lehetséges stratégia, hogy e kritikákra válaszul a közgazdász modellezők félretereszik a racionális szavazói döntéshozatal axiómáit. Ehelyett a politikatudósok által dokumentált szavazói viselkedés megfigyelhető jellemzőit formalizálják (pl. Mulligan–Sala-i-Martin, 1999a). Az optimalizáló viselkedés e modellekben is benne van (elsősorban a piaci döntések esetében), de a szavazói magatartás esetében az erőforrások elemzésén van a nagyobb hangsúly. A modell logikája nagyon hasonló a konfliktus-elméleten nyugvó szociológiai elemzések narratívájához. Turner (1989, 1998) például – anélkül, hogy hivatkozna az érdekcsoport-modelleket kidolgozó közgazdászokra, vagy azok hivatkoznának rá – Mulligan–Sala-i-Martin szerzőpárhoz (1999a) hasonlóan arról beszél, hogy a felosztó-kirovó rendszerek (szerintük látszólagos) konszenzuson nyugvó támogatottsága a közvélemény meggyőzéséért folytatott harcok eredménye.

Egy másik módja a valós szavazói döntéshozatal és a racionális döntéseméleti modellek közelítésének, hogy a modell-szavazó döntési szituációinak egyszerűsítésével párhuzamosan bevezetnek az önérdékkövetésen túlmutató motivációkat is. Tabellini (2000) modellje ennek látványos példája, amely elhagyja a generációk közötti, végtelenbe futó politikai játszmák feltevését, és elismeri, hogy a családtagokat érdeklí egymás jóléte. Tabellini intuíciója a fiatalok nyugdíjrendszert támogató motivációiról egybevág a szociológusok empirikus eredményeivel (Irwin, 1996; Foner, 1999; Hamil-Luker, 2001). Ugyan-

akkor a konkrét attitűdökre vonatkozó előrejelzései jelentősen eltérnek a véleménykutatásokban tapasztalt mintázatoktól.

ÖSSZEZÉS

Ebben a tanulmányban azt mutattam be, hogy miként próbálta a racionális döntéseméleten nyugvó új politikai gazdaságtan megérteni a hosszú távon fenntarthatatlan nyugdíjrendszerek kialakulását és népszerűségét. A racionalizálási kísérletek négy típusát különítettem el. Mind a négy típus erős, nehezen igazolható viselkedési és/vagy intézményi előfeltevésekkel élt, és csak részlegesen tudta megmagyarázni a világban működő társadalombiztosítási rendszerek sajátosságait. Ugyanakkor mindegyik közelítésmód a rendszerek népszerűségének potenciálisan fontos gyökereire mutat rá – még ha olykor meglehetősen elnagyolt formában is.

Az áttekintés legalapvetőbb tartalmi tanulsága, hogy irracionálisnak tűnő rendszerek nem feltétlenül irracionális választói magatartás eredményeként jönnek létre. Ezért nem szabad irracionálisnak címkézett makrofolyamatok megértését kizárólag irracionálisnak tekintett emberi motivációkból levezetni. A modellek megismerésének fontos metaelméleti-módszertani tanulsága ugyanakkor, hogy a piaci viselkedés leírására született hagyományos döntési modellek kevésbé plauzibilisek a választói magatartás leírására, emiatt mindenképpen jogos a klasszikus downsi választói modell érdemi korrekciója, illetve kiegészítése a kortárs politikatudományi elemzésekben.

JEGYZETEK

¹ Az alábbi tanulmány a NKFIH K 112900 sz. „Intézményi reformok öregedő társadalmakban” című kutatás keretében született. A kutatás vezetője Jakab András, majd Bartha Attila volt. Köszönettel tartozom nekik, Medgyesi Mártonnak, valamint a *Politikatudományi Szemle* szerkesztőségének a tanulmány gondozásáért. Mindenekelőtt azonban Gál Róbert Ivánnak és Simonovits Andrásnak tartozom köszönettel, akik sok évvel ezelőtt, az „Adequacy of old-age income maintenance” c. nemzetközi projekt keretében bevezettek a társadalombiztosítás új politikai gazdaságtani irodalmába, és hasznos megjegyzésekkel látták el azt a munkaanyagot, amely jelen projekt keretében folytatott kutatásaim és az alábbi tanulmány kiindulópontját jelentette.

² Friss magyar nyelvű irodalmi áttekintéshez lásd Janky, 2018.

IRODALOM

- Aaron, Henry J. (1966): The Social Insurance Paradox *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 32: 371–374. <https://doi.org/10.2307/139995>
- Auerbach, Alan J. – Kotlikoff, Laurence J. (1987): *Dynamic Fiscal Policy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Becker, Gary S. (1983): A Theory of Competition among Pressure Groups for Political Influence. *The Quarterly Journal of Economics*, 98: 371–400. <https://doi.org/10.2307/1886017>
- Becker, Gary S. – Mulligan, Casey B. (1998): Deadweight Costs and the Size of the Government. *NBER Working Paper 6789*. <https://doi.org/10.3386/w6789>
- Besley, Timothy (2007): The New Political Economy. *The Economic Journal*, 117 (524), F570–F587. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02097.x>
- Boadway, Robin W. – Wildasin David E. (1989): A Median Voter Modell of Social Security. *International Economic Review*, 30 (2): 307–328. <https://doi.org/10.2307/2526649>
- Boeri, Tito (2004): Silence is Golden? Assessing the Public Debate on Pension Reforms in Europe. *Presentation at CEPS 14 September 2004*.
- Boeri, Tito – Börsch-Supan, Axel – Tabellini, Guido (2002a): *Would you like to reform the Pension System? The opinion of European Citizens*. Manuscript University of Mannheim http://www.me.uni-Mannheim.de/mea_neu/pages/files/nopage_pubs/dp07.pdf
- Boeri, Tito – Börsch-Supan, Axel – Tabellini, Guido (2002b): Pension Reforms and the Opinions of European Citizens. *American Economic Review*, 92 (2): 396–401. <https://doi.org/10.1257/000282802320191688>
- Boldrin, Michele – Montes, Ana (1998): *Intergenerational Transfer Institutions: Public Education and Public Pensions*. Mimeo Universidad Carlos III., Madrid.
- Boldrin, Michele – Rustichini, Aldo (2000): Political Equilibria with Social Security. *Review of Economic Dynamics*, 3: 41–78. <https://doi.org/10.1006/redy.1999.0072>
- Bowles, Samuel – Gintis, Herbert (2000): Reciprocity, Self Interest, and the Welfare State. *Nordic Journal of Political Economy*, 26: 33–53.
- Bridges, Benjamin (1978): Why The Social Insurance Budget Is Too Large in a Democracy: Comment. *Economic Inquiry*, 16 (1): 133–138. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1978.tb00500.x>
- Breyer, Friedrich (1994): The Political Economy of Intergenerational Redistribution. *European Journal of Political Economy*, 10: 61–84. [https://doi.org/10.1016/0176-2680\(94\)90062-0](https://doi.org/10.1016/0176-2680(94)90062-0)
- Breyer, Friedrich – Craig, Ben (1997): Voting on social Security: Evidence from OECD Countries. *European Journal of Political Economy*, 13: 705–724. [https://doi.org/10.1016/s0176-2680\(97\)00031-1](https://doi.org/10.1016/s0176-2680(97)00031-1)
- Browning, Edgar K. (1975): Why The Social Insurance Budget Is Too Large in a Democracy. *Economic Inquiry*, 13 (3): 373–388. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1975.tb00255.x>
- Browning, Edgar K. (1978): Why The Social Insurance Budget Is Too Large in a Democracy: A Reply. *Economic Inquiry*, 16 (1): 139–142. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1978.tb00501.x>
- Bütler, Monika (2000): The Political Feasibility of Pension Reform Options: The Case of Switzerland. *Journal of Public Economics*, 75: 389–416. [https://doi.org/10.1016/s0047-2727\(99\)00073-0](https://doi.org/10.1016/s0047-2727(99)00073-0)
- Conde-Ruiz, J. Ignacio – Galasso, Vincenzo (1999): Positive Arithmetic of the Welfare State. *CEPR Discussion Paper Series 2202*.

- Conde-Ruiz, J. Ignacio – Profeta, Paola (2004): *The Redistributive Design of Social Security Systems*. Manuscript, Università Bocconi.
- Conesa, Juan C. – Kruger, Dirk (1999): Social Security Reform with Heterogeneous Agents. *Review of Economic Dynamics*, 2: 757–795. <https://doi.org/10.1006/redy.1998.0039>
- Cooley, Thomas F. – Soares, Jorge (1999a): A Positive Theory of Social Security Based on Reputation. *Journal of Political Economy*, 107 (1): 135–160. <https://doi.org/10.1086/250053>
- Cooley, Thomas F. – Soares, Jorge (1999b): Privatizing Social Security. *Review of Economic Dynamics*, 2: 731–755. <https://doi.org/10.1006/redy.1999.0069>
- Cox, Donald (1987): Motives for Private Income Transfers. *Journal of Political Economy*, 95: 508–546. <https://doi.org/10.1086/261470>
- Cukierman, Alex – Meltzer, Allan H. (1989): A Political Theory of Government Debt and Deficits in a Neo-Ricardian Framework. *The American Economic Review*, 79 (4): 713–732. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1987.tb00745.x>
- Evans, Geoffrey (1993): Class, Prospects and the Life-Cycle: Explaining the Association between Class Position and Political Preferences. *Acta Sociologica*, 36: 263–276. <https://doi.org/10.1177/000169939303600308>
- Foner, Anne (1999): Age Integration or Age Conflict as Society Ages? In: White Riley, M. – Uhlenberg, P. (eds.): *Age Integration: Update and Critique*. National Institute of Aging, Bethesda, MD, 23–31.
- Fong, Christina (2001): Social Preferences, Self-interest, and the Demand for Redistribution. *Journal of Public Economics*, 82: 225–246. [https://doi.org/10.1016/s0047-2727\(00\)00141-9](https://doi.org/10.1016/s0047-2727(00)00141-9)
- Fong, Christina – Bowles, Samuel – Gintis, Herbert (megj. előtt): Strong Reciprocity and the Welfare State. In: Serge Kolm – Jean Mercier-Ythier (eds.): *Handbook on the Economics of Giving, Reciprocity and Altruism*. Amsterdam, Elsevier.
- Fudenberg, Drew – Tirole, Jean (1991): *Game Theory*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Galasso, Vincenzo (1999): The US Social Security: What does Political Sustainability Imply? *Review of Economic Dynamics*, 2: 698–730. <https://doi.org/10.1006/redy.1998.0049>
- Galasso, Vincenzo (2002): The US Social Security: A Financial Appraisal for the Median Voter. *Social Security Bulletin*, 64 (2): 57–65.
- Galasso, Vincenzo – Profeta, Paola (2000): Politico-Economic Models of Social Security. *Econpublica Working Papers* 69.
- Galasso, Vincenzo – Profeta, Paola (2002): The Political Economy of Social Security: A Survey. *European Journal of Political Economy*, 18: 1–29. [https://doi.org/10.1016/s0176-2680\(01\)00066-0](https://doi.org/10.1016/s0176-2680(01)00066-0)
- Galasso, Vincenzo – Profeta, Paola (2004): Lessons for an Ageing Society: The Political Sustainability of Social Security Systems. *Economic Policy*, April: 63–115. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0327.2004.00119.x>
- Gál, Róbert I. – Simonovits, András – Tarcali, Géza (2001): Generational Accounting and Hungarian Pension Reform. *Social Protection Discussion Paper Series* 127.
- Gelissen, John (2001): Old-age Pensions: Individual or Collective Responsibility? An Investigation of Public Opinion across European Welfare States. *European Societies*, 3: 495–523. <https://doi.org/10.1080/14616690120112235>
- Hamil-Luker, Jenifer (2001): The Prospects of Age War: Inequality between (and within) Age Groups. *Social Science Research*, 30: 386–400. <https://doi.org/10.1006/ssre.2001.0703>

- Hansson, Ingemar – Stuart, Charles (1989): Social Security as Trade Among Living Generations. *The American Economic Review*, 79 (5): 1182–1195.
- Heijden, Eline van der – Nelissen, Jan – Verbon, Harrie A. A. (1997): Altruism and Fairness in a Public Pension System. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 32: 505–518. [https://doi.org/10.1016/s0167-2681\(97\)00008-5](https://doi.org/10.1016/s0167-2681(97)00008-5)
- Hu, Sheng-Cheng (1982): Social Security, Majority-Voting Equilibrium and Dynamic Efficiency. *International Economic Review*, 23: 269–287. <https://doi.org/10.2307/2526437>
- Irwin, Sarah (1996): Age Related Distributive Justice and Claims on Resources. *British Journal of Sociology*, 47: 69–92. <https://doi.org/10.2307/591117>
- Janky Béla (2018): Politikai identitás és társadalmi attitűdök. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Siófokról indultam... Farkas János 1933–2016*. Budapest, Gondolat Kiadó – Rézler Gyula Alapítvány.
- Kotlikoff, Laurence J. – Persson, Torsten – Svensson, Lars (1988): Social Contracts and Assets: A Possible Solution to the Time Inconsistency Problem. *The American Economic Review*, 78 (3): 662–677.
- Köthenbürger, Marko – Poutvaara, Panu – Profeta, Paola (2005): Why are More Redistributive Social Security Systems Smaller? A Median Voter Approach. *Econpublica Working Paper 103*.
- Lambertini, Luisa – Azariadis, Costas (1998): *The Fiscal Politics of Big Governments: Do Coalitions Matter?* Mimeo, UCLA.
- Lindenberg, Siegwart (1992): The Method of Decreasing Abstraction. In: James S. Coleman – Thomas J. Fararo (eds.): *Rational Choice Theory. Advocacy and Critique*. Newbury Park, Sage, 3–20.
- Meltzer, Allan H. – Richard, Scott F. (1981): A Rational Theory of the Size of Government. *Journal of Political Economy*, 89 (5): 914–927. <https://doi.org/10.1086/261013>
- Mulligan, Casey B. – Gil, Ricard – Sala-i-Martin, Xavier (2004): Do Democracies Have Different Public Policies than Nondemocracies? *Journal of Economic Perspectives*, 18 (1): 51–74. <https://doi.org/10.1257/089533004773563430>
- Mulligan, Casey B. – Sala-i-Martin, Xavier (1999a): Gerontocracy, Retirement, and Social Security. *NBER Working Paper 7117*. <https://doi.org/10.3386/w7117>
- Mulligan, Casey B. – Sala-i-Martin, Xavier (1999b): Social Security in Theory and Practice (I): Facts and Political Theories. *NBER Working Paper 7118*. <https://doi.org/10.3386/w7118>
- Mulligan, Casey B. – Sala-i-Martin, Xavier (1999c): Social Security in Theory and Practice (II): Efficiency Theories, Narrative Theories, and Implications for Reform. *NBER Working Paper 7119*. <https://doi.org/10.3386/w7119>
- Mulligan, Casey B. – Sala-i-Martin, Xavier (2003): Social Security, Retirement, and the Single-Mindedness of the Electorate. *NBER Working Paper 9691*. <https://doi.org/10.3386/w9691>
- Pampel, Fred C. (1994): Population Aging, Class Context, and Age Inequality in Public Spending. *American Journal of Sociology*, 100: 153–195. <https://doi.org/10.1086/230502>
- Persson, Torsten – Tabellini, Guido (2000): *Political Economics: Explaining economic Policy*. Cambridge, MA, The MIT Press.
- Persson, Torsten – Tabellini, Guido (2002): Political Economics and Public Finance. In: Alan J. Auerbach – Martin Feldstein (eds.): *Handbook of Public Economics*, Volume 3. Amsterdam etc., Elsevier, 1549–1659.

- Preston, Samuel H. (1984): Children and the Elderly: Divergent Paths for America's Dependents. *Demography* 21: 435–457.
- Profeta, Paola (2000): Demography, Retirement and the Future of Social Security. *Econpublica Working Paper* 68.
- Rangel, Antonio (2003): Forward and Backward Intergenerational Goods: Why Is Social Security Good for the Environment? *The American Economic Review*, 93 (3): 813–834. <https://doi.org/10.1257/000282803322157106>
- Samuelson, Paul A. (1958): An Exact Consumption-loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money. *Journal of Political Economy*, 66: 467–482. <https://doi.org/10.1086/258100>
- Silverstein, M. – Parrott, T. M. – Angelelli, J. J. – Cook, F. L. (2000): Solidarity and Tension between Age-groups in the United States: Challenge for an Aging America in the 21st Century. *International Journal of Social Welfare*, 9 (4): 270–284. <https://doi.org/10.1111/1468-2397.00139>
- Sjblom, Kriss (1985): Voting for Social Security. *Public Choice*, 45: 225–240. <https://doi.org/10.1007/bf00124021>
- Tabellini, Guido (1991): The Politics of Intergenerational Redistribution. *Journal of Political Economy*, 99 (2): 335–357. <https://doi.org/10.1086/261753>
- Tabellini, Guido (1992): A Positive Theory of Social Security. *Mimeo*, IGIER, Milano.
- Tabellini, Guido (2000): A Positive Theory of Social Security. *Scandinavian Journal of Economics*, 102 (3): 523–545. <https://doi.org/10.1111/1467-9442.00213>
- Turner, Bryan S. (1989): Ageing, Politics and Sociological Theory. *British Journal of Sociology*, 40: 588–606. <https://doi.org/10.2307/590890>
- Turner, Bryan S. (1998): Ageing and Generational Conflicts: A Reply to Sarah Irwin. *British Journal of Sociology*, 49: 299–304. <https://doi.org/10.2307/591314>
- Verbon, Harrie A. A. (1987): The Rise and Evolution of Public Pension Systems. *Public Choice*, 52: 75–100. <https://doi.org/10.1007/bf00116944>
- Verbon, Harrie A. A. (1988): *The Evolution of Public Pension Schemes*. Berlin, Springer Verlag.
- Verbon, Harrie A. A. – Verhoeven, Marijn M. J. (1992): Decision Making on Pension Schemes under Rational Expectations. *Journal of Economics*, 56: 71–97. <https://doi.org/10.1007/bf01239492>
- Verhoeven, Marijn M. J. – Verbon, Harrie A. A. (1991): Expectations on Pension Schemes under Non-stationary Conditions. *Economics Letters*, 36: 99–103. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(91\)90063-q](https://doi.org/10.1016/0165-1765(91)90063-q)
- Walque, Gregory de (2005): Voting on Pensions: A Survey. *Journal of Economic Surveys*, 19 (2): 181–209. <https://doi.org/10.1111/j.0950-0804.2005.00244.x>

JÓLÉTI ÁLLAM: KORCSOPORTOK KÖZÖTTI ÚJRAELOSZTÁS?

Gál Róbert Iván¹ – Medgyesi Márton²

¹ NKI, TÁRKI, BCE

² TÁRKI, MTA TK Szociológiai Intézet

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban azt az állítást kísérreljük meg új empirikus bizonyítékokkal alátámasztani, mely szerint a jóléti állam elsősorban életpályát finanszírozó intézmény; szegénységnyhító, jövedelemkiegyenlítő szerepe másodlagos. Az állítás alátámasztása érdekében egy regresszió-elemzés segítségével elkülönítjük az anyagi helyzet szerinti különbségek és az életkor relatív jelentőségét a jóléti kiadások és bevételek eloszlásában. Eredményeink megerősítik a várakozásokat: akár a jóléti kiadásokhoz való hozzáférést, illetve e kiadásokhoz tett hozzájárulásokat leíró regressziós egyenletek együttthatóit, akár az általuk magyarázott szórásnégyzetet vizsgáljuk, az életkor számottevően fontosabbnak bizonyul, mint az anyagi helyzet. E megfigyelésnek számos következménye adódik a jóléti rendszer vizsgálata szempontjából, melyek közül e helyütt egy, politikatudományi szempontból is releváns elemet tárgyalunk: ha a jóléti rendszer valójában elsősorban életpályát finanszírozó korcsoportok közötti erőforrás-átcsoportosítás révén, akkor a közkiadások előregedésére, a „gerontokrácia” vonatkozó állítások is más színben tűnnek fel.

Kulcsszavak: jóléti támogatások célzása ■ intergenerációs transferek ■ szegénység ■ jóléti állam ■ gerontokrácia

BEVEZETÉS¹

Számos korábbi kutatás mutatta meg, hogy a magyar jóléti állam² nincs tekintettel a jövedelemkülönbségekre (Ferge, 2000; Ferge–Tausz, 2002; Révész, 2002; Benedek–Firle–Scharle, 2006; Szikra, 2014). Itt közölt eredményeink megerősítik e megfigyelést, de ki is egészítik azt, új kontextusba helyezve a jóléti rendszert. Az eddig ismertekkel összhangban mi is úgy találjuk, hogy a kapott juttatásoknak és támogatásoknak szinte semmi köze nincs az anyagi helyzethez. Ahhoz viszont, hogy a kedvezményezett hány éves, annál inkább. Ha megnézzük, kik állják a költségeket, az életkor ismét csak sokkal fontosabbnak bizonyul, mint a társadalmi-gazdasági státus. A szociálpolitikai intézmények sokkal inkább korosztályok, mintsem státuskategóriák között csoportosítják

át a jövedelmeket. Fő kedvezményezettjei a gyermekek és idősek, finanszírozói pedig az aktív korúak, kiváltképp a jómódú aktívak.

A jóléti rendszer életpálya-finanszírozási megközelítése természetesen nem újdonság a társadalomtudományi szakirodalomban. A közgazdaságtanban Becker és Murphy (1988) már három évtizeddel ezelőtt életpálya-finanszírozó rendszerként írta a le a jóléti újraelosztást. De Boldrin és Montes (2005) vagy van Groezen, Leers és Meijdam (2003) is ebben a szellemben vizsgálja az oktatás és a nyugdíjrendszer kapcsolatát; Folbre és Wolff (2012) pedig azt elemzi, hogy a jóléti állam intergenerációs jellegének figyelmen kívül hagyása milyen igazságossági és fenntarthatósági problémákat vet fel, és e problémákat milyen intézményi reformok tudnák kezelni.

Az életkori csoportok közötti újraelosztásra a társadalmi öregedés folyamatai is ráirányították a társadalomkutatók figyelmét. Ezek a kutatások sok esetben a jóléti rendszer gerontokráciájának veszélyére hívják fel a figyelmet, tehát arra, hogy a népesség korszerkezetének változásai miatt az idősek egyre inkább kisajátíthatják a jóléti programokat. A szóban forgó vélekedés három megfigyelésre épül: (1) a mai idős generációk több közkiadáshoz jutnak, mint a múltbéli idős generációk (Kotlikoff–Burns, 2012); (2) az idősebbek egy főre esően több közkiadáshoz jutnak, mint a gyermekek (Vanhuysse, 2013); és (3) az idős/gyermek közkiadási arány növekszik (Preston, 1984). Röviden, az idősek elveszik a fiatalabbak erőforrásait. A jelenséget a szakirodalom többféle névvel illeti: „szürke hatalom (grey power)” és „idősuralom (gerontocracy)” (Sinn–Uebelmesser, 2003); „idősekhez húzás (pro-elderly bias)” (Lynch, 2006; Tepe és Vanhuysse, 2010); egyes szerzők egyenesen „a generációk összecsapásáról (clash of generations)” írnak (Kotlikoff–Burns, 2012). Generációs konfliktusról akkor beszélünk, ha a vitatkozó felek a maguk álláspontját nyíltan korosztályi alapra helyezik (Szabó–Kiss 2013). Amennyiben a generációs érdekek képviselője a pártpolitikában is megjelenik, az jelentősen befolyásolhatja a jóléti rendszerek reformjának esélyeit (Bartha–Tóth, 2013).

Jelen tanulmányban nem azt vizsgáljuk, hogy melyik korcsoport részese-e a nagyobb mértékben a jóléti állami programokból, hanem általában az életciklus mentén történő és az anyagi helyzet szerinti újraelosztás egymáshoz viszonyított fontosságát elemezzük. A tanulmány 2. szakaszában felrajzoljuk a magyar jóléti rendszer fontosabb kiadási fejezeteit és bevételi forrásait korcsoportos és anyagi helyzet szerinti bontásban. Először ábrákkal illusztráljuk, hogy a magyar jóléti rendszer a kifizetési oldalon gyakorlatilag kizárólag az életpályájuk inaktív szakaszában lévőket, a gyermekeket és az időseket finanszírozza, adózási oldalról nézve zömmel az aktív korokban lévők befizetéseiből. A hozzáférésben gyakorlatilag semmilyen szerepet nem játszik a háztartások anyagi helyzete. Az adóbefizetésekben mutatkozik különbség anyagi helyzet szerint, de itt is az életpályán aktuálisan elfoglalt hely a fontosabb. A 3. szakaszban bemutatunk egy többváltozós regresszió-elemzésre épülő

eljárást, melynek segítségével elkülönítjük az anyagi helyzet és a korcsoport-hoz tartozás relatív jelentőségét a jóléti kiadások és bevételek eloszlásában. A módszer segítségével igazoljuk, hogy a szociálpolitika azon leírása, mely szerint a jóléti állam nemzedékek közötti erőforrás-átcsoportosítás révén életpályát finanszírozó intézmény, nagyobb összhangban van a megfigyelt valósággal, mint a szegénységnyhító, jövedelemkiegyenlítő jóléti államé. Végül a 4. szakaszban eredményeink egy, a jóléti rendszer politikai gazdaságtanával foglalkozó viták szempontjából releváns következményével foglalkozunk.

A JÓLÉTI PROGRAMOK ÉLETKOR ÉS ANYAGI HELYZET SZERINT

Első megközelítésben ábrákon vizsgáljuk a jóléti kiadások és az ezeket fedező adók és járulékok korszerkezetét a háztartások anyagi helyzete szerint képzett csoportokban. Módszertani megjegyzésekkel kezdjük a következő szakaszban. Ismertetjük az egyes kategóriák definícióit; az adatok forrásait; a figyelembe vett juttatásokat és támogatásokat, illetve adókat és járulékokat; valamint a korcsoport és anyagi helyzet szerinti profilok kiszámítása során alkalmazott feltevéseket. E szakaszban, ahol az ábrák csupán illusztrációs célokat szolgálnak, 10 korcsoportot és öt anyagi helyzet szerinti csoportot különböztetünk meg. A rákövetkező alfejezetben bemutatjuk az eloszlásokat.

A közkeletű szóhasználatot követve, a bevételeket és kiadásokat az állam oldaláról nézzük, tehát a bevétel a háztartások számára adó- és járulékfizetés, a kiadás pedig készpénzes támogatás vagy természetbeni juttatás.³

Módszertani megjegyzések

Az állami jóléti *kiadások* korprofiljainak vizsgálatánál a KSH Háztartási Költségvetési Felvételének (HKF) 2012. évi adatait használjuk, amelyek a 2011-es év jövedelmeiről és fogyasztásáról tartalmaz adatokat. A készpénzes támogatásokat a HKF részletesen rögzíti a háztartási jövedelmek felmérése során. Elemzésünkben figyelembe vettük a HKF által felmért összes készpénzes ellátást, melyek a következők: öregségi nyugdíj, nyugdíj-kiegészítés, árvaellátás, időskori járadék, táppénz, munkanélküli járadék, munkanélküliek jövedelem-pótló támogatása, anyasági támogatás, TGYÁS, GYED, GYES, GYET, családi pótlék, rendszeres segély, nem rendszeres segély, lakásfenntartási támogatás, gyermekvédelmi támogatás, ápolási díj, ösztöndíj.⁴ Az egyének által kapott készpénzes ellátások mintából becsült értékeit az Eurostat költségvetési kiadásokkal kapcsolatos adatbázisában (gov_10a_exp) szereplő összes kiadás értékeihez igazítottuk.

Ahhoz, hogy a jóléti állam által nyújtott támogatásokat a háztartások tagjai között felosszuk, néhány esetben feltevésekkel kell élnünk. Erre egyrészt azért van szükség, mert az adatbázis nem egyéni, hanem háztartási szinten rögzít bizonyos támogatásokat, tehát nem világos, hogy a háztartás mely tagjai részesültek benne, másrészt elvi kérdések is felmerülhetnek a támogatások incidenciájával kapcsolatban. Nevezetesen, nem magától értetődő, hogy a családtámogatásokat a szülő vagy a gyermek kapja-e. A kérdés eldöntéséhez egy kétkérdéses tesztet alkalmaztunk: támogatna-e a társadalom (i) egy gyermeket, akinek nincsenek szülei, (ii) egy gyermektelen párt. A válasz igen az első, és nem a második kérdésre. Ennek alapján a családtámogatásokat a gyermekeknel írtuk jóvá, pontosabban a háztartásban élő 18 év alatti gyermekeknel, több gyermek esetén egyenlően elosztva.⁵

Az igénybe vett természetbeni ellátások értékét a HKF nem rögzíti. Ez esetben az ellátási értéket (és néhány esetben magát az igénybevételt) kiegészítő információk felhasználásával becsültük a szakirodalomban leggyakrabban alkalmazott hipotézis felhasználásával, miszerint a fogyasztó számára az ellátás értéke megegyezik a szolgáltatás előállításának átlagköltségével (Verbist–Förster–Vaalavuo, 2012). Természetesen tudatában vagyunk, hogy ez csupán feltételezés, ami nem veszi figyelembe a szolgáltatások minőségi eltéréseit.

A közoktatás esetében a legegyszerűbb a helyzet, mert az igénybe vevőket be tudjuk azonosítani a HKF alapján. Minden háztartástagról tudjuk, hogy a felvétel idején járt-e óvodába, tanult-e nappali tagozaton, és ha igen, milyen iskolai fokozatban. Az általános, közép- és felsőoktatás esetében a megfelelő típusú oktatásban résztvevőkhöz imputáltuk az adott iskolai fokozatra fordított közkiadás egy főre eső értékét.

Az egészségügyi kiadások esetében szintén a szakirodalom által gyakran alkalmazott módszertan szerint jártunk el. Ez a módszer (Verbist et al., 2012) az egészségügyi kiadásokat nem az azokat tényleg igénybe vevők között osztja fel, hanem figyelembe veszi, hogy az egészségügy azok számára is értékes, akik az adott évben nem vettek igénybe ilyen szolgáltatásokat, hiszen számukra is védelmet nyújt a rendszer a megbetegedés kockázata ellen. Ezért az egészségügyi szolgáltatásokra fordított állami kiadásokat egyenlően osztottuk el, figyelembe véve az egészségügyi szolgáltatások igénybevételében nem, korcsoport és iskolai végzettség szerint megfigyelhető különbségeket („insurance value approach”). Az egészségügyi rendszer igénybevételének nem, életkor és iskolázottság szerinti különbségeiről az Európai Lakossági Egészség Felmérés (ELEF) 1. hullámának adataiból szereztünk információt.

A jóléti rendszer *bevételeinek* eloszlását ugyancsak a HKF alapján vizsgáltuk. A munkát terhelő adók (szja, tb-járulékok) esetében a bruttó és nettó háztartási jövedelem különbségeként számítjuk a háztartás által fizetett direkt adókat, és ezt a munkajövedelem arányában osztjuk fel a háztartástagok között. A HKF a háztartásijövedelem-vizsgálatokkal szemben a háztartási fo-

gyasztásról is részletes adatokat közöl, így az áfa-befizetések eloszlásának vizsgálatára is alkalmas. Az áfa esetében a HKF-ben háztartási szinten számított forgalmi adót az OECD II-es ekvivalencia-skála segítségével bontottuk fel egyéni adófizetésre. A jóléti rendszer bevételeire vonatkozó incidenciafeltevé-
sünk, hogy a gyermek fogyasztását terhelő adót maguk a gyermekek fizetik.

A fizetett jövedéki adó kiszámításához a benzin-, az alkohol- és a cigarettafogyasztás jellemzőit kellett figyelembe venni. A jövedéki adó benzinre jutó részét a HKF-ben rögzített üzemanyag-fogyasztási információ alapján számítottuk.⁶ Az egyéni cigaretta- és alkoholfogyasztást azonban a HKF nem rögzíti, ezért a háztartások által szeszes italra, illetve dohánytermék-fogyasztásra fordított kiadást az ELEF-ben megfigyelhető nem és életkor szerinti eltérések alapján osztottuk fel a háztartástagok között. Az üzemanyagból, alkoholdermékekből, illetve dohánytermékekből befolyó jövedékiadó-bevételek egymáshoz viszonyított arányát ismerve és az előbb kiszámított kormegoszlásokat ezekkel az arányokkal súlyozva kaptuk meg a jövedékiadó-befizetés életkori és anyagi helyzet szerinti arányait.

Az így kiszámított egyéni adóbefizetést felszoroztuk oly módon, hogy az egyes adófajták összege kiadja az Eurostat költségvetési bevételekre vonatkozó adatbázisában (National Tax Lists) szereplő értékeket. A jóléti programok finanszírozásának összesítésénél és a nettó adó számításánál abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a bevételek és kiadások összege megegyezik. Amit nem fedeznek a célzottan, jóléti célra beszedett tb-járulékok, azt a költségvetés általános adókból fedezi. Az általános adók összetétele: 48% szja, 52% indirekt adó.

A háztartások tagjainak anyagi helyzetét nem a rendelkezésre álló jövedelemmel mérjük, mert az tartalmazza azokat a jóléti transzfereket is amelyeknek az eloszlását vizsgáljuk. Ehelyett olyan társadalmi-gazdasági státusz változót képeztünk, amely a háztartástagok iskolázottságát, foglalkozási presztízst, valamint az anyagi életszínvonalra vonatkozó információkat kombinálja. Az iskolázottságot a nappali tagozatos iskolai képzésben töltött évek számával mértük. Az eredeti HKF-változót, amely a legmagasabb iskolai végzettséget méri, az OECD (2013) A1.1. táblázata alapján konvertáltuk évekre. Mivel itt háztartási szintű anyagi helyzet változót kívántunk képezni, a háztartás legmagasabb iskolai végzettségű felnőttjének az iskolában töltött éveivel számoltunk. Ami a foglalkozást illeti, a HKF a tényleges foglalkozást (ISCO-88) rögzíti az aktuális fő munkahelyen (az aktív korúaknál) vagy az utolsó munkahelyen (az inaktívaknál). Ezeket a kódokat a Ganzeboom és Treiman (2010) által kifejlesztett módszerrel nemzetközi társadalmi-gazdasági foglalkozási státusz index (ISEI) értéké alakítottuk át. A háztartási szinten vett foglalkozási presztízst a legmagasabb pontszámmal rendelkező felnőtt háztartás tagjának értéke.

Az anyagi életszínvonalra vonatkozó mérésünk a HKF kilenc olyan változóján alapul, amely a háztartás pénzügyi nehézségeit, illetve a tartós fogyaszt-

tási cikkekkel való ellátottságát értékeli. A következő változókat vettük figyelembe. Képes-e a háztartás: váratlan kiadások fedezésére; a lakóhely megfelelő fűtésére; egyhetes nyaralás finanszírozására; arra, hogy hús, csirke vagy hal kerüljön az asztalra minden második napon. Előfordult-e, hogy nem fizették be a hitel törlesztőrészletét, bérleti díjat, közüzemi számlát. Továbbá van-e mosógépük, színes televíziójuk, telefonjuk vagy autójuk. Ezek a változók ugyanazok, mint amelyeket az Eurostat használ a súlyos anyagi depriváltság mutatók megalkotásához (lásd Guio, 2009). Itt azonban nem szegénység-indikátort, hanem anyagi életszínvonal indikátort képezzünk belőlük. A háztartások anyagi helyzetét mérő változót az iskolázottság, a foglalkozási presztízs és az anyagi életszínvonal változóiból főkomponens-elemzés segítségével alakítottuk ki.

Jóléti kiadások és bevételek korcsoport és anyagi helyzet szerint

A következő ábrákon a vízszintes tengelyen mutatjuk a korcsoportokat, a függőleges tengelyen pedig a bevételek, illetve a kiadások egy főre eső összegeit. Az anyagi helyzet szerinti ötödökbe a korábban tárgyalt anyagi státusz változó alapján soroljuk az egyéneket. Mivel az ábrák csak illusztrációs célt szolgálnak, nem törekszünk arra, hogy a bevételekre és kiadásokra azonos skálát használjunk.

Kiadási oldalon a természetben nyújtott közszolgáltatások közül mind az oktatási, mind az egészségügyi ráfordításokat fel tudjuk bontani korcsoportok és az anyagi helyzet kategóriái szerint. Esetszám-korlátok miatt a készpénzes programokat egy kategóriában tárgyaljuk. A várakozásnak megfelelően az oktatási közkiadások szinte kizárólag életkor szerint szóródnak (lásd az 1. ábra *Oktatás* paneljét). A magasabb beiskolázási hányad miatt a legfelső ötödben valamivel magasabb az érték már a 11–20 éves korcsoportban is, de főképpen a 21–26 évesek között jelentős az anyagi helyzet szerinti eltérés, és a legfelső ötödben mutatkozik valamennyi kiadás 26 éves kor felett is. A fő különbség azonban életkori: majdnem a teljes kiadás az első három korcsoportra koncentrálódik, a többi hét korcsoport szinte semmit nem kap.

Az egészségügyi ráfordítások ábrája (1. ábra, *Egészségügy* panel) ugyancsak az életkor dominanciájára utal az anyagi helyzettel szemben, de az összefüggések bonyolultabbak. A kirajzolódó kép szerint a kisgyermekek, közülük is elsősorban az újszülöttek, csak ez a korcsoportos felbontásban nem látszik, valamivel több egészségügyi ellátást kapnak, mint az iskoláskorúak. A 20-as éveik végén, a 30-as éveik elején járók között, valószínűleg a szülésekkel összefüggésben, emelkednek a kiadások minden státuskategóriában, de különösen a rosszabb anyagi helyzetűek körében. A valódi növekedés azonban csak az 50 évet már betöltöttök körében kezdődik, minél rosszabb anyagi helyzetű valaki, annál fiatalabb korban. Ez nem pusztán a jövedelem és az egészség-

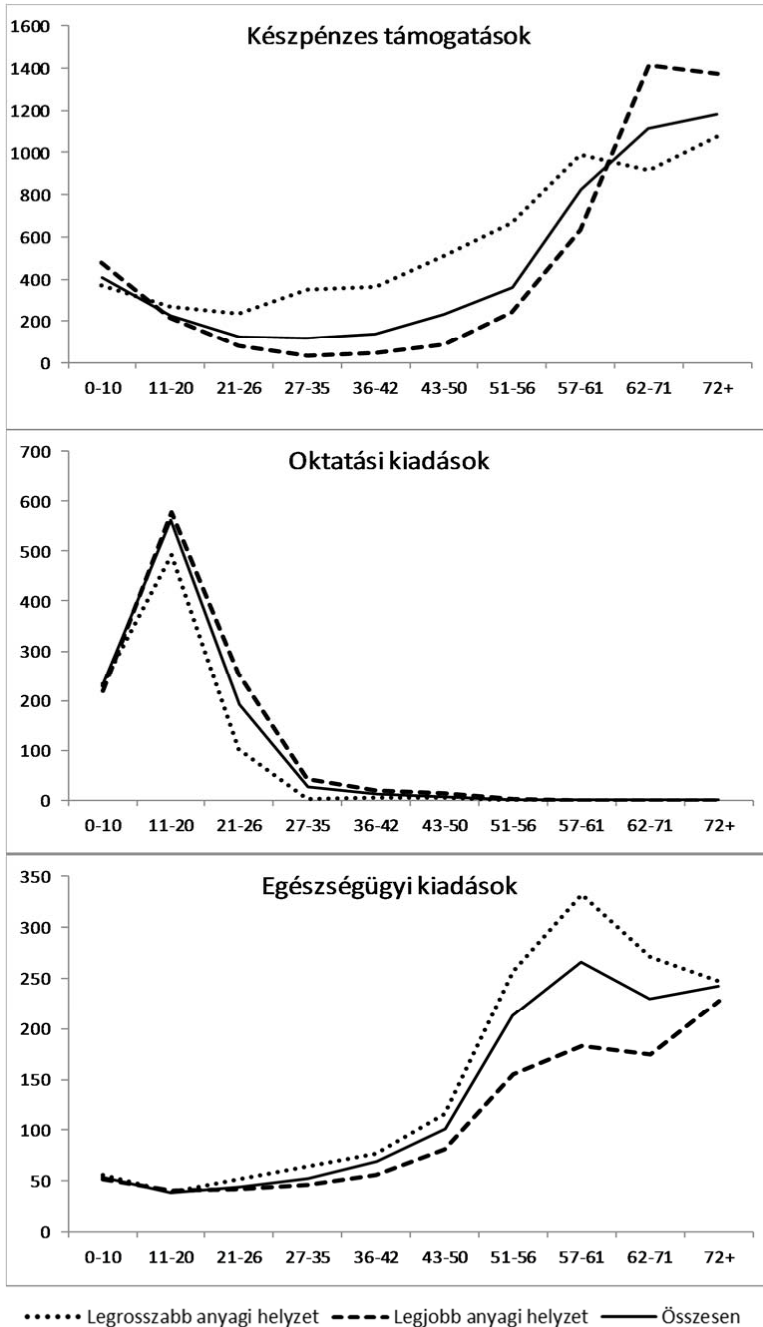
ségi állapot kapcsolatának köszönhető, hanem a jövedelem és a halálozás közötti összefüggésnek is. Közismert, hogy az egészségi ráfordítások kiugróan nagy részét a halál beállta előtti hónapokban költik el. Mivel a kis jövedelműek korábban halnak meg, e jövedelemkategória tagjai már viszonylag alacsonyabb életkorban több egészségi ráfordítást kapnak.

Az 1. ábra *Készpénzes programok* panelje, mint ezt az előző szakaszban már részleteztük, a családtámogatásokat, a táppénzt, a munkanélküli ellátásokat, az önkormányzati és a központi kormány által folyósított segélyeket, valamint a nyugdíjakat tartalmazza. Az ábra kisebb eltérést mutat anyagi helyzet szerint, de annál erősebb életkori hatásról tanúskodik. Az aktív korúak körében a rosszabb anyagi helyzetűek kapnak több transzfert, az idősek között pedig a jobb anyagi helyzetűek. Ez a szóródás azonban eltölpül az életkor szerinti különbségek mellett: a 60 év felettiek átlagosan több mint ötször annyi készpénz-transzfert kapnak, mint az aktív korúak.

Tekintve, hogy a magyar szociálpolitikai rendszerben a készpénzes programok meghatározó jelentőségűek, nem meglepő, hogy az összes jóléti ráfordítás profilja (3. ábra, *Kiadások összesen* panel) ugyancsak életkor-dominanciát mutat. A görbék anyagi helyzettől függetlenül egyöntetűen emelkednek gyermekkorban, csökkennek az aktív korúaknál, és jelentősen emelkednek ismét az idősek körében. Ezt az általános képet csak kisebb mértékben színezik az anyagi helyzet szerint megfigyelhető különbségek, amelyek az aktív korúak körében a rosszabb anyagi helyzetűek, míg az idősek körében a jobb anyagi helyzetűek előnyét mutatják.

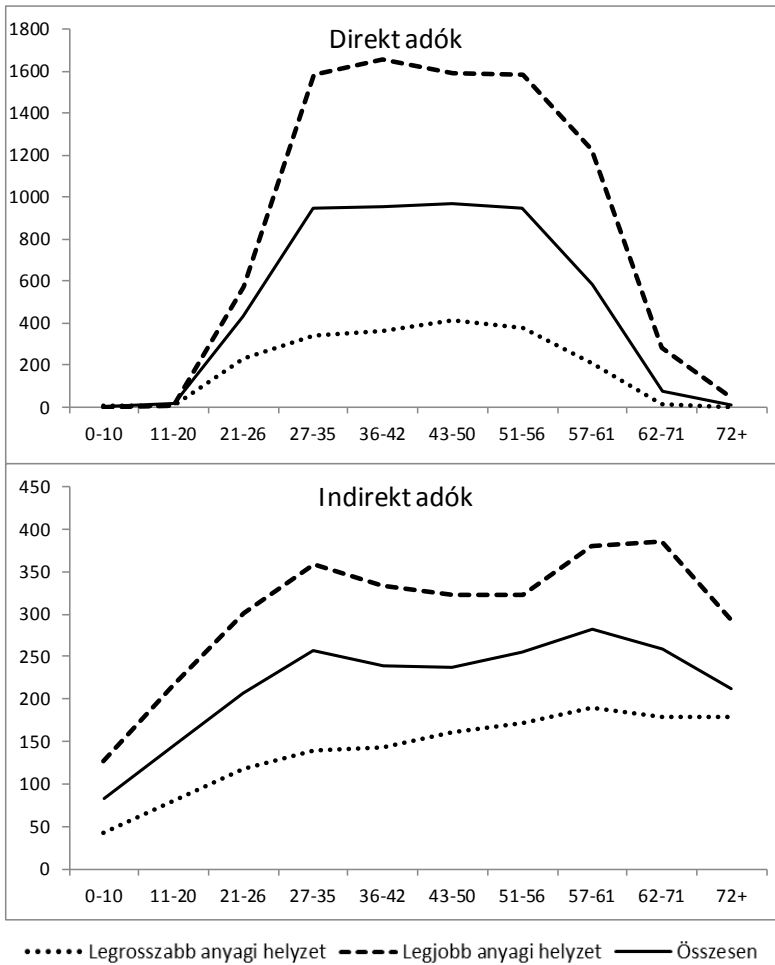
Ami a bevételi oldalt illeti, a 2. ábra két panelje (*Direkt adók* és *Indirekt adók*) az életkori hatások mellett lényegesen erősebb jövedelmi hatásokat mutat, mint a kiadási oldal eloszlásai. A szorosan a legális munkavállaláshoz kötődő direkt adók (tb-járulék és személyi jövedelemadó) korprofilja meredekebben emelkedik az iskoláikat befejezők körében, és meredekebben csökken a nyugdíjba vonuló korosztályokban, mint az indirekt adóké. Mindenesetre az adófizetés túlnyomó része az aktív életkorúakra korlátozódik (lásd a 3. ábrán a *Bevételek* panelt). Ebből a szempontból a bevételi oldal nem különbözik a kiadási oldaltól. Míg azonban a kiadások esetén az anyagi helyzetnek csak egy-két esetben volt érzékelhető szerepe, a bevételek nemcsak életkor, hanem anyagi helyzet szerint is szóródnak. A legfelső kvintilisben lényegesen több a számottevő adót fizető korcsoport, mint a legrosszabb anyagi helyzetűek között és a legtöbb korcsoport esetében az egy főre eső értékek is jócskán magasabbak a jómódúak, mint a szegények körében.

1. ábra. Állami jóléti kiadások korprofiljai egyes anyagi helyzet szerinti kvintilisekben, 2011-ben (éves egy főre jutó értékek, ezer Ft)

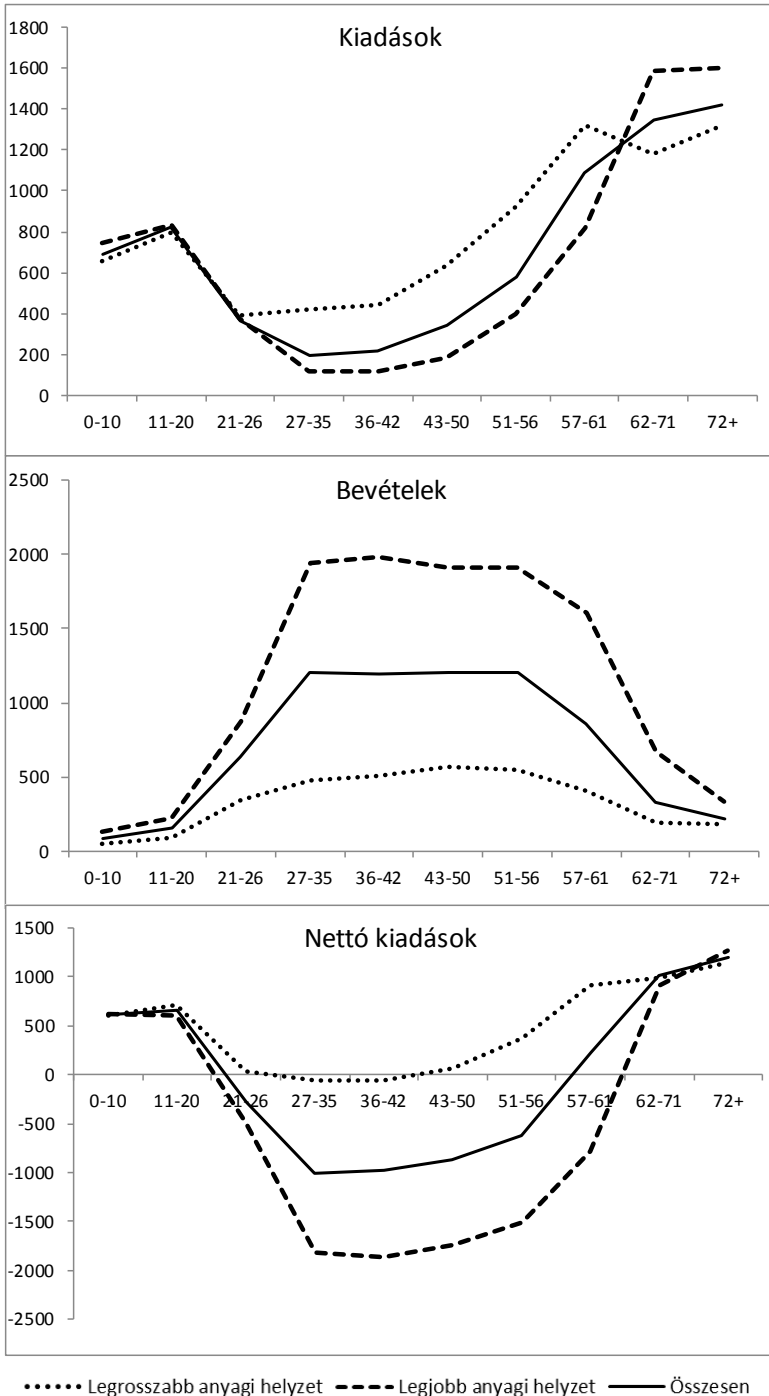
Forrás: A szerzők számítása

2. ábra. Állami jóléti bevételek korprofiljai egyes anyagi helyzet szerinti kvintilisekben, 2011-ben (éves egy főre jutó értékek, ezer Ft)

Forrás: A szerzők számítása

3. ábra. Az összesített állami jóléti kiadások, bevételek és a nettó kiadások korprofiljai egyes anyagi helyzet szerinti kvintilisekben, 2011-ben (éves egy főre jutó értékek, ezer Ft)

Forrás: A szerzők számítása

Vizuális vizsgálataink eredményét a 3. ábra *Nettó kiadások* paneljében foglaljuk össze. A következő megállapításokat tesszük (a részletes számokat a Függelék F1. táblázatában közöljük):

1. 20 éves kor alatt és 56 éves kor felett egyik anyagi helyzet szerinti ötödben sincs olyan korcsoport, amely nettó adófizető lenne.
2. Összességében a 27–35 éves korosztály a legnagyobb nettó adóbefizető, de anyagi helyzet szerint megbontva változatos a kép. A két legrosszabb anyagi helyzetű ötödben és a legjobb anyagi helyzetű ötödben a 36–42 évesek fizetik a legtöbb nettó adót, míg a 4. ötödben a 43–50 évesek, és csak a középső ötödben fizeti a legtöbb adót a 27–35 éves korosztály.
3. A legrosszabb anyagi helyzetben lévők nettó pozíciója 21 és 50 éves kor között nulla körül mozog: a 21–26 és a 43–50 közötti korcsoportok épp hogy nettó haszonélvezői, a 27–35 és a 36–42 évesek épphogy nettó befizetői az intergenerációs transzferáramlásnak
4. A 60 év felettek körében nem a legrosszabb anyagi helyzetű kvintilis tagjai fizetik a legkevesebb nettó adót, azaz, megfordítva, nem ők a legnagyobb nettó kedvezményezettek.

Ismét megjegyezzük, hogy az ábrák keresztmetszetiek, tehát a fentiekből nem lehet közvetlen életpálya-következtetéseket levonni.

ANYAGI HELYZET VAGY ÉLETKOR SZERINTI KÜLÖNBSÉGEK – REGRESSZIÓS ELEMZÉS

A továbbiakban szisztematikus elemzésnek vetjük alá a 2. szakaszban vizuálisan vizsgált eloszlásokat. Azt vizsgáljuk, hogy az egyének által kapott transzferek, a befizetett adó és a kettő különbözeteként előálló nettó kiadás szóródásában mekkora szerepet játszanak az anyagi helyzet szerinti különbségek, és mekkora szerepe van az életkornak.

A modell

A társadalmi-demográfiai ismérvek, mint például életkor, nem, etnikum stb., egyenlőtlenségekben játszott szerepének vizsgálatára a szakirodalom olyan dekompozíciós módszereket javasol, amelyek a teljes egyenlőtlenséget a társadalmi csoportok közötti és csoportokon belüli különbségekre bontják fel (pl. Deutsch–Silber, 1999). Jelen esetben azonban nem egy dimenzió szerinti jövedelmi különbségek szerepét szeretnénk számszerűsíteni, hanem két, egymással korreláló ismérv, az anyagi helyzet és az életkor szerepét szeretnénk elkülöníteni. Ezért a kvantitatív elemzést többváltozós regressziós elemzés kereteibe helyezzük, hasonlóan pl. Cowell és Fiorio (2011) elemzéséhez.

Az alábbi OLS regressziós modell képezi az elemzés alapját:

$$Y = \alpha + \sum_i \beta_{Ai} Kor_i + \sum_j \beta_{Sj} Státusz_j + \varepsilon, \quad (1)$$

ahol Y az elemzés függő változóját (jóléti kiadások, bevételek vagy nettó kiadások) jelenti, Kor_i és $Státusz_j$ az életkor és az anyagi helyzet változók kategóriái ($i, j = 2, \dots, 10$), α konstans, a β -k regressziós együtthatók, ε pedig a hibaterm.

A regressziós modell becslésénél mind az életkort, mind az anyagi helyzetet ordinális változóként vonjuk be a modellbe, annak érdekében, hogy a változók nem lineáris hatása kellőképpen érvényesülhessen. Mivel eljárásunk a kialakítandó csoportok közötti szóródás kiszámítására épül, az eredményt befolyásolja a kategóriák kialakítása. Ha az egyik tengely mentén elnagyoltabb osztályozást alkalmazunk, mint a másik mentén, akkor az előbbi esetben a megfigyelések közötti szóródás nagyobb részét tartjuk csoporton belül, befolyásolva ezzel a csoportok közötti szóródás mértékét. Jelen esetben mind az életkor, mind pedig az anyagi helyzet szerinti eloszlást 10 egyenlő nagyságú csoportra (tizedre) bontjuk (lásd a Függelék F2. táblázatát).

A legegyszerűbb modellben csak életkorral és jövedelemmel magyarázunk – nem kívánjuk e változók hatását más kontrollokkal csökkenteni. Az elemzés célja az, hogy összehasonlítsuk az életkor szerinti és a jövedelem szerinti újraelosztás relatív fontosságát, ez pedig nem igényli, hogy a teljes szóródást minél jobban magyarázó (minél magasabb R^2 -tel rendelkező) modellt keressünk. Az eredmények robusztusságának ellenőrzésére a becsléseket megismételjük olyan kontrollváltozók bevonásával is, amelyek kevésbé korrelálnak az életkorral vagy az anyagi helyzettel, mint pl. a nem, a régió és a településtípus.

Egy adott magyarázó tényező fontosságának vizsgálatánál a szakirodalom megkülönbözteti egy magyarázó változó „oksági” fontosságát és „szóródási” fontosságát (lásd Achen, 1982). Az előbbi azt tükrözi, hogy a magyarázó változó egységnyi változása mekkora változást hoz létre a függő változóban ceteris paribus, és a regressziós együtthatóval mérhető. A „szóródási fontosság” értelmezés szerint egy magyarázó változó fontosságát az méri, hogy a függő változó szóródásának mekkora részét magyarázza. Ezt sok esetben azzal mérik, hogy mennyivel növekszik meg a regressziós modell által magyarázott szóródás (R^2), amennyiben az adott változót bevonjuk a modellbe. Jelen esetben az ún. Shapley-érték módszert (Israeli, 2007) alkalmazzuk, amely figyelembe veszi, hogy az R^2 -növekedés mértéke függ attól, hogy milyen sorrendben vonjuk be a magyarázó változókat. A Shapley-érték az összes lehetséges sorrend esetén mért R^2 -növekedés átlaga; a módszer ezt az értéket tekinti egy adott változó által magyarázott résznek.

A kapott eredmények megerősítik a 2. szakaszban bemutatott ábrák alapján sejtetteket. A jóléti rendszerben az életkor mind a hozzáférés, mind a hozzájárulás területén sokkal fontosabb szempont, mint az anyagi helyzet.

Regressziós együtthatók

A magyarázó változók fontosságának első értelmezése szerint egy változó akkor fontosabb, ha (szórás)egységnyi változása nagyobb változást indukál a függő változó értékében, tehát ha a (sztenderdizált) regressziós együtthatója nagyobb, mint egy másik változóé. Mivel jelen esetben mind az anyagi helyzet, mind az életkor változóját kategóriákra bontva vontuk be a modellbe, a regressziós együtthatók összehasonlításának megkönnyítésére három összegző mérőszámot számoltunk ki: a regressziós együtthatók abszolút értékének összegét, a legnagyobb és a legkisebb regressziós együttható különbségét, valamint az együtthatók szórását. Mindhárom mutató esetében a nagyobb érték azt mutatja, hogy összességében nagyobbak az eltérések a referencia-kategóriától. A számítások eredményeit az 1. táblázat foglalja össze.

A kiadásoknál mindhárom mutató alapján azt látjuk, hogy az életkor esetében nagyobbak a regressziós együtthatók, tehát nagyobb az eltérés a referencia-kategóriától. A bevételeknél valamelyest kiegyenlítettebb a kép, különösen, ha a legnagyobb és legkisebb regressziós együttható különbségét vagy a szórást nézzük. Ugyanakkor itt is az életkor mutatkozik fontosabbnak, bármelyik mérőszámot is nézzük. A nettó kiadások esetében is az életkor ad nagyobb értékeket. Eredményeink szerint tehát az életkor változásának nagyobb hatása van a jóléti kiadásokra és bevételekre, mint az anyagi helyzetnek. Hasonló eredményeket kapunk akkor, ha a regressziós modellekbe bevonjuk kontrollváltozóként a nem-, régió- és településtípus változókat (lásd a 3-as számú modelleket a Függelék F3–F5. táblázatában).

1. táblázat. Az anyagi helyzet és az életkor hatása a jóléti kiadásokra, bevételekre és nettó kiadásokra (sztenderdizált regressziós együtthatók összefoglaló mérőszámai)

	Anyagi helyzet	Életkor
Kiadások		
Abszolút értékek összege	0,56	1,46
Maximum–minimum	0,08	0,48
Szórás	0,02	0,18
Bevételek		
Abszolút értékek összege	1,22	2,03
Maximum–minimum	0,32	0,38
Szórás	0,10	0,15
Nettó kiadások		
Abszolút értékek összege	1,11	1,67
Maximum–minimum	0,25	0,45
Szórás	0,08	0,18

Forrás: A szerzők számítása

Megjegyzés: A táblázat értékeit az anyagi helyzet és az életkor sztenderdizált regressziós együtthatói alapján számoltuk ki a kontrollváltozók nélküli modellekből (lásd a Függelék F3–F5. táblázatainak Modell 2 becsléseit).

Meggmagyarázott szóródás

A magyarázó változók fontosságának másik értelmezése szerint egy változó annál fontosabb, minél nagyobb részt magyaráz a függő változó szóródásából. A 2. táblázatban foglaltuk össze az életkor és az anyagi helyzet szóródási fontosságával kapcsolatos számításaink eredményeit. A kiadások esetében a két változó összesen a függő változó szóródásának 34%-át magyarázza ($R^2=0.343$). Ez azonban csaknem kizárólag az életkor változónak köszönhető, az anyagi helyzet szerinti különbségek a kiadások szóródásának csupán 1%-át magyarázzák, ami a modell által magyarázott szóródásnak is mindössze 3%-a. Amennyiben figyelembe vesszük a két változó közötti interakciót, tehát hogy az anyagi helyzet hatása különbözhet korcsoportonként, akkor az anyagi helyzet szerepe valamivel nagyobb (a modell által magyarázott szóródás 7%-a), de összességében ekkor is a korcsoportok közötti eltérések teszik ki a megmagyarázott szóródás döntő hányadát (93%-át).

2. táblázat. Az életkor és az anyagi helyzet szerepe a kiadások és bevételek szóródásában (A regressziós modell R^2 -ének felbontása Shapley-érték módszerrel)

	Kiadások		Bevételek		Nettó kiadások	
	Teljes szóródás %-ában	Magyarázott szóródás %-ában	Teljes szóródás %-ában	Magyarázott szóródás %-ában	Teljes szóródás %-ában	Magyarázott szóródás %-ában
Interakció nélkül						
Anyagi helyzet	1	3	12	33	8	19
Életkor	33	97	24	67	33	81
Összesen	34	100	36	100	41	100
Interakcióval						
Anyagi helyzet	3	7	15	36	11	23
Életkor	35	93	27	65	36	77
Összesen	37	100	42	100	47	100

Forrás: A szerzők számítása.

Megjegyzés: Kiadás: juttatások és támogatások; bevétel: adók és járulékok; nettó kiadás: a kettő különbsége. Az interakció nélküli modellekben csak az életkor és az anyagi helyzet a magyarázó változók, az interakciós modellben ezek interakciója is szerepel.

A bevételeknél az anyagi helyzet nagyobb szerepet játszik, mint a kiadásoknál: a regressziós modell által magyarázott szóródás mintegy harmada tulajdonítható ennek a változónak. Az életkor azonban itt is egyértelműen fontosabb magyarázó változó azzal, hogy az összes szóródás 24%-át, a modell által magyarázott szóródás kétharmadát magyarázza. Az életkor és az anyagi helyzet interakciójának figyelembevétele nem módosítja lényegesen ezeket az eredményeket. Ha a nettó kiadásokat nézzük, akkor is egyértelműen az életkor

fontosabb: a magyarázott szóródás megoszlása 19% (anyagi helyzet) a 81%-kal (életkor) szemben. Ezen az interakció figyelembevételére sem változtat sokat: a nettó kiadások szóródásának magyarázatában az életkornak sokkal nagyobb szerepe van (77%), mint az anyagi helyzetnek (23%).

KÖVETKEZTETÉSEK

A fentiekben megerősítettük azt, a hazai szakmai közvéleményben már többször igazolt sejtést, hogy a jóléti programok csak kismértékben veszik figyelembe az anyagi helyzet különbségeit. Szegények és jómódúak többé-kevésbé egyformán jutnak hozzá a jóléti állam forrásaihoz. Ezt az állítást azonban kiegészítettük annak igazolásával, hogy az életkornak viszont jelentős szerepe van mind a hozzáférés, mind a finanszírozás magyarázatában. Eredményeinkből arra következtetünk, hogy a jóléti állam pontosabban leírható korosztályok közötti erőforrás-áramlás révén megvalósuló életpálya-finanszírozás-ként, mint szegénységnyhítésként vagy jövedelemkiegyenlítőként.⁷

Az általunk találtak nem normatív természetűek, és nem következnek belőlük a szegénységnyhítés, jövedelemkiegyenlítés vagy általánosabban az állami beavatkozás kritikája. A jóléti rendszer politikai gazdaságtanának fősodra a rendszer létét, formáit és reformjait ideológiai fogalmak segítségével próbálja meg leírni. Esping-Andersen (1990) megkerülhetetlen osztályozása szociáldemokrata, liberális és konzervatív jóléti rendszereket különböztet meg – bár e tipológia gyorsan területivé vált, és manapság már inkább skandináv, kontinentális, angolszász és kiegészítésképp mediterrán típusokról van szó. A reformviták is többnyire a szociáldemokrata, etatista, konzervatív vagy neoliberais programok ütközeteinek tűnnek. E háttér előtt az itt használt „állami beavatkozás” kifejezés egyes olvasók szemében kritikai élt kaphat. Bár meggyőződésünk szerint sem az eddig elmondottakból, sem a továbbiakból nem következik a szerzők kritikája a jóléti állam létezésével vagy méretével szemben, fontosnak érezzük leszögezni, hogy ilyesmiről valóban szó sincs. Az életpálya-finanszírozás sokcsatornás rendszer, melynek társadalmi berendezkedéstől függően az állam lehet marginális és lehet meghatározó szereplője egyaránt. Az életpálya-finanszírozási jelleg bemutatásából nem következik a jóléti állam leépítése, a róla szóló tudás átstrukturálása viszont igen.

Miként a bevezetésben már utaltunk rá, a jóléti rendszer életpálya-finanszírozási megközelítése új kérdéseket vet fel, más kérdéseket pedig új perspektívába helyez. Ha a jóléti állam a jómódúaktól ad át erőforrásokat a szegényeknek, akkor ezt jórészt egyedül teszi, a jövedelmek piaci allokációjának korrekciójaként. Hasonló tevékenységet legfeljebb a jótékonyági szervezetek végeznek, Magyarországon nagyságrendekkel kisebb mértékben, mint az állam. Amennyiben a jóléti rendszer elsősorban életpályát finanszíroz korcs-

portok közötti erőforrás-átadás révén, figyelembe kell vennünk, hogy az állam az életpálya-finanszírozásnak nem egyedüli, sőt a legtöbb országban nem is a legfontosabb intézménye. Az aktív korúaktól a gyermekekhez és idősekhez kerülő pénz- és munkatranszferek számottevő része nem járja meg a jóléti rendszert, hanem közvetlenül családtagok között cserél gazdát, vagy piaci intézmények közvetítésével jut el a donortól a kedvezményezetthez.

A közkiadások politikai gazdaságtana szempontjából ez azért releváns, mert az életpálya-finanszírozási rendszer intézményei között munkamegosztás van: az aktív korúak elsősorban állami csatornákon keresztül támogatják az időseket, és főként családon belül, magántranszferek révén a gyermekeket. Ezt a megfigyelést igazolja Gál, Vanhuysse és Vargha (2018), akik tíz európai ország adatain, melyek az EU népességének 70%-át képviselik és lefedik valamennyi jólétirezsim-típust, bemutatja, hogy az idős európai átlagember két és félszer annyi közkiadáshoz jut, mint egy átlaggyermek: a 30–49 évesek átlagos munkajövedelmében mérve 37%-hoz a 15%-kal szemben.⁸ Ez a megfigyelés egybeesik az „idősuralom” és az „idősekhez húzás” szakirodalmának megállapításaival. Az idézett tanulmány azonban azt is bemutatja, hogy ha a háztartáson belül együtt élő generációk között gazdát cserélő erőforrásokat is figyelembe vesszük, a kép radikálisan megváltozik. A tipikus európai háztartásszerkezetben elsősorban arról van szó, hogy a szülők eltartják kiskorú gyermekeiket. Az egy gyermekhez jutó együttes közösségi–magán transzfercsomag már valamivel nagyobb (az említett munkajövedelem-skálán kifejezve 39%), mint amit egy idős kap (34%, kevesebb mint a közösségi transzferek, mivel ebből az idősek nettóban valamennyit átadnak a náluk fiatalabbaknak). Ha pedig ehhez hozzáadjuk a nem fizetett háztartási munka értékét, azt, hogy a szülők nem csupán kifizetik gyermekeik fogyasztását, hanem dolgoznak is rájuk, az eredeti arányok nem egyszerűen kiegyenlítődnek, hanem megfordulnak: a teljes transzfercsomagból, amely a közösségi, a magán és a munkatranszfereket is tartalmazza, az európai átlaggyermek csaknem két és félszer annyit kap, mint az átlag idős (a 30–49 évesek egy főre eső munkajövedelmének 73%-át az idősek 31%-ával szemben).

E számok sokkal inkább az életpálya-finanszírozó intézmények közötti munkamegosztásról árulkodnak, mint arról, hogy az idősek kisajátítanak az erőforrásokat. Azt pedig, hogy a keresztmetszetben megfigyelt megoszlásokat előállító történeti folyamat valóban az idősek dominanciájának erősödése lett volna, vagy valami más, még ebből a pillanatfelvételtől sem tudjuk meg. Vajon a gyermekek *egyelőre még* többre kerülnek,⁹ mint az idősek, vagy *mostanra már* többre kerülnek? Vajon az idősek időben növekvő közösségi transzferei megnövelték a teljes, hozzájuk jutó transzfercsomagot? Vagy ez csupán kompenzáció volt a csökkenő magántranszferekért és munkatranszferekért, amik elsősorban azért estek vissza, mert az idősek egyre ritkábban élnek együtt felnőtt gyermekeikkel? Bár egyelőre nem tudjuk megválaszolni ezeket a

kérdéseket, azt a fentiek fényében mindenképpen meg tudjuk állapítani, hogy az idősök részesedésének megfigyelt növekedése nem csupán a kizorítási történettel konzisztens. A folyamat minden további nélkül végbemehetett úgy is, hogy a gyermekeknek jutó lopakodó gerontokráciának értéke ugyanúgy nőtt, mint az időséké. A folyamat, amit „lopakodó gerontokráciának” érzékelünk, végbemehetett úgy is, hogy közben a 20. század a „gyermekek évszázadává” vált (miként azt Key [1909] a század elején jövendölte): a termelékenység gyors növekedését a nyugati társadalmak arra fordították, hogy az inaktív életszakaszukban járók életkörülményeit az átlagnál gyorsabban javítsák.

Bár tanulmányunkban csak magyar adatokat elemeztünk, a felvetett kérdések természetesen nemcsak hazánkra vonatkoznak. Kohli (2015) véleménye szerint a fejlett országok népességének idősödése és ennek a jóléti újraelosztás fenntarthatóságára gyakorolt hatása miatt a korosztályok közötti politikai törésvonalak erősödhetnek a jövőben. Ez tükröződhet az egyes nemzedékek növekvő politikai aktivitásában, és a pártok kommunikációjában, közpolitikai ígéreteiben is erősödhetnek a korosztályi üzenetek. Ugyanakkor Kohli (2015) sem számít a generációs konfliktus kieleződésére, a nemzedékek „háborújára”. Véleménye szerint a családi szolidaritás és az egyéb intézményes (pl. politikai szervezeteken keresztül) integrációs mechanizmusok elég erősek ahhoz, hogy ezt megakadályozzák.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a K112900 sz. OTKA-kutatás támogatásával készült. Köszönetet mondunk a kutatás résztvevőinek, továbbá Kézdi Gábornak, Saumik Paulnak és Pieter Vanhuysseának a korábbi változathoz fűzött megjegyzéseikért. Az esetleg megmaradt hibákért természetesen ők nem felelősek.
- ² E tanulmányban a „jóléti állam”, „jóléti rendszer”, „szociálpolitika” kifejezéseket szinonimákként kezeljük. A jóléti állam határai nem egyértelműek; feladataival kapcsolatban a szakirodalom többnyire tartózkodik a pontos meghatározástól. E helyütt szintén egy szándékoltan elnagyolt körülírással élünk: a szociálpolitika állami beavatkozás az állampolgárok jólétének növelése érdekében. A jóléti rendszer részeinek egyes nemzetközi szervezetek, mint az OECD, az IMF, az Eurostat, vagy fontosabb felsőoktatási programok és tankönyvek, mint a London School of Economics szociálpolitikai tanszékének vagy a Malcolm Wiener Center for Social Policy at Harvard University kurrikuluma, illetve Barr, 1987 alapján a közoktatást, közegészségügyet, illetve a különféle önkormányzati, társadalombiztosítási vagy központi kormányzati finanszírozású készpénzes szociális programokat tekintjük.
- ³ Ami az állam számára bevétel, az a polgára számára kiadás, és fordítva. A ma általános megközelítés az állam szemszögéből vizsgálja a jóléti célú beavatkozás folyamatait. Az itt alkalmazott megközelítéssel inkább a fordított szóhasználat csengene egybe. Ha a jóléti rendszerben az életciklusuk különböző pontján járó emberek szervezik meg a közöttük zajló jövedelem-

- áramlást, aminek az állam csak egyik csatornája, akkor az adó kiadás, a juttatás vagy támogatás pedig bevétel. A gördülékenyebb fogalmazás érdekében azonban maradunk az elterjedt, állam-nézőpontú szóhasználatnál.
- ⁴ A gyermekszám szerint kapott személyijövedelemadó-kedvezmény is tekinthető önálló készpénzes programnak. Általában véve az adókedvezmény formájában adott támogatás a gazdagabbak számára kedvező. A szóban forgó adókedvezmény azonban nem pusztán az anyagi helyzethez kötődik, hanem az életkorhoz is. Az alkalmazott adóincidencia-feltevéstől függően (nevezetesen, hogy a családtámogatásokat a gyermeknél vagy a szülőnél írjuk-e jóvá; erről lásd a főszoveget) a kérdéses kedvezmény vagy a gyermekeknél köt ki (de nem az aktív korúaknál vagy az idősekénél), vagy olyan, jellemzően a 30-as vagy 40-es éveikben járó aktív korúak kapják – de nem a gyermekek, a fiatalabb vagy idősebb aktív korúak és nem az idősek –, akiknek még több eltartott gyermekük van.
- ⁵ Incidenciaválasztásunk során eltértünk a szokásostól. A tipikus incidenciakérdés így hangzik: ki fizeti valójában az adókat? A válasz pedig az eladók és vevők jövedelemrugalmasságától függ (Pechman, 1985; Fullerton–Metcalfe, 2002). Adók helyett transzferekre kivetítve, ez a megoldás azt vizsgálja, hogy a beavatkozás miként változtatja meg az érintettek fogyasztását. A kérdés feltevése ebben a formában azonban már feltételezi a kérdéses adók vagy transzferek létezését, ami adók esetén indokolt, transzferek esetén azonban nem. Az itt alkalmazott megközelítés ehelyett a transzfer létezését célozza: kapna-e egy család családtámogatást gyermek nélkül. Egyértelmű ugyanis, hogy aszimmetria mutatkozik az adók és transzferek incidenciavizsgálatában, adók ugyanis mindenképpen vannak, transzferek viszont nem feltétlenül.
- ⁶ Az egyéni benzinfogyasztást a háztartási értékekből a Baranyai-féle kulcs segítségével számítottuk (Gál et al., (2004).
- ⁷ Az az elképzelés, mely szerint a jóléti állam nem más, mint életpálya-finanszírozás együtt élő korosztályok közötti erőforrás-átadás révén, több változatban is régóta jelen van a szakirodalomban. Helyszűke miatt itt nem tudjuk áttekinteni a vonatkozó hivatkozásokat. Részletekért lásd Gál és Medgyesi (2017) írását.
- ⁸ A hivatkozott tanulmány a Nemzeti Transzforszámmlák (az angol név rövidítésével NTA; lásd Lee–Mason, 2011) projekt keretében készült. Az NTA az egy főre eső értékeket, így az adóbefizetések, járulékok, támogatások, juttatások egy főre eső értékét a 30–49 évesek egy főre jutó munkajövedelmében méri annak érdekében, hogy az országok közötti összehasonlítást ne befolyásolja az átváltási árfolyam vagy a vásárlóerő-paritás torzító hatása.
- ⁹ Az a megállapítás, hogy a gyermekek „többe kerülnek”, azt jelenti, hogy több transzfert kapnak, nem azt, hogy többet költenek. Az idősek egy főre esően többet fogyasztanak, ennek számottevő részét azonban nem transzferek, hanem saját munkajövedelmük, illetve a tulajdonukból származó jövedelem (Magyarországon elsősorban a lakástulajdonlásból fakadó becsült lakbér) fedezi.

IRODALOM

- Achen, C. H. (1982): *Interpreting and using regression*. (Quantitative Applications in the Social Sciences, 29.) Beverly Hills, CA: Sage Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781412984560>
- Barr, N. (1987): *Economics of the welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
- Bartha A. – Tóth A. (2013): A magyar nyugdírendszer változásai politikatudományi perspektívából. *Politikatudományi Szemle*, 23 (4), 161–183.
- Becker, G. – Murphy, K. (1988): The family and the state. *Journal of Law and Economics* 31(1), 1–18. <https://doi.org/10.1086/467147>
- Benedek, D. – Firlé, R. – Scharle, Á. (2006): *The efficiency of welfare redistribution (in Hungarian)*. (Közpénzügyi Füzetek, 17.) Budapest.
- Boldrin, M. és Montes, A. (2005): The Intergenerational State Education and Pensions. *Review of Economic Studies*, 72, 651–664. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2005.00346.x>
- Cowell, F. A. – Fiorio, C. V. (2011): Inequality decompositions – a reconciliation. *Journal of Economic Inequality*, 9 (4), 509–528. <https://doi.org/10.1007/s10888-011-9176-1>
- Deutsch, J. – Silber, J. (1999): Inequality Decomposition by Population Subgroups and the Analysis of Interdistributional Inequality. In: J. Silber (szerk.): *Handbook of Income Inequality Measurement*. /Recent Economic Thought Series, 71./ Dordrecht: Springer. 363–403. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4413-1_14
- Esping-Andersen, G. (1990): *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Ferge, Z. (2000): *Inequalities unchained – State, governments, civil organisations (in Hungarian)*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Ferge, Z. – Tausz, K. (2002): Social security in Hungary : A balance sheet after twelve years. *Social Policy and Administration*, 36 (2), 176–199. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.00278>
- Folbre, N. – Wolf, D. (2012): The Intergenerational Welfare State. *Population and Development Review*, 38 (Supplement), 36–51. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2013.00550.x>
- Fullerton, D. – Metcalf, G. E. (2002): Tax incidence. In: A. Auerbach – M. Feldstein (eds.): *Handbook of Public Economics*, Vol. 4. Amsterdam: Elsevier. 1787–1872. [https://doi.org/10.1016/S1573-4420\(02\)80005-2](https://doi.org/10.1016/S1573-4420(02)80005-2)
- Gál, R. I. – Medgyesi, M. (2017): *Financing the lifecycle or mitigating poverty: Redistribution in the Hungarian welfare system by age and income*. (NTA Working Papers, No. 17/5.) Berkeley–Honolulu. <http://www.ntaccounts.org/doc/repository/GM2017.pdf>
- Gál R. I. – Medgyesi M. – Révész T. – Törzsök Á. (2004): *Az államháztartási mérleg lebontása korcsoporthoz nettó adóprofilokra, 1992–2002*. Budapest.
- Gál, R. I. – Vanhuyse, P. – Vargha, L. (2018): Pro-elderly welfare states within pro-child societies. *Journal of European Public Policy*, 25 (6), 944–958. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1401112>
- Ganzeboom, H. B. G. – Treiman, D. J. (2010): International Stratification and Mobility File: Conversion Tools. <http://www.harryganzeboom.nl/ismf/index.htm>
- Guio, A.-C. (2009): *What can be learned from material deprivation indicators in Belgium and in its regions?* (Eurostat Methodologies and Working Papers). Luxembourg.

- Israeli, O. (2007): A Shapley-Based Decomposition of the R -Square of a Linear Regression. *Journal of Economic Inequality*, 5 (2), 199–212. <https://doi.org/10.1007/s10888-006-9036-6>
- Key, E. K. S. (1909): *The Century of the Child*. New York: Putnam.
- Kohli, M. (2015): Generations in Aging Societies: Inequalities, Cleavages, Conflicts. In: Cornelius Torp (eds.): *Challenges of Aging. Pensions, Retirement and Generational Justice*. Palgrave Macmillan, 265–288. https://doi.org/10.1057/9781137283177_14
- Kotlikoff, L. J. – Burns, S. (2012): *The Clash of Generations*. Cambridge MA: MIT.
- Lee, R. D. – Mason, A. (eds.) (2011): *Population Aging and the Generational Economy*. Cheltenham UK – Northampton MA: Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9780857930583>
- Lynch, J. (2006): *Age in the Welfare State*. Cambridge UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606922>
- Pechman, J. A. (1985): *Who Paid the Taxes, 1966–85?* Washington DC: Brookings Institution Press.
- Preston, S. H. (1984): Children and the elderly: Divergent paths for America's dependents. *Demography*, 21 (4), 435–457. <https://doi.org/10.2307/2060909>
- Révész, T. (2002): Social stratification of household income and taxes (in Hungarian). *Statisztikai Szemle*, 80, 371–393.
- Sinn, H.-W. – Uebelmesser, S. (2003): Pensions and the path to gerontocracy in Germany. *European Journal of Political Economy*, 19 (1), 153–158. [https://doi.org/10.1016/S0176-2680\(02\)00134-9](https://doi.org/10.1016/S0176-2680(02)00134-9)
- Szabó A. – Kiss B. (2013): Konfliktus és generáció. A generációs konfliktusok kutatásának fogalmi kiindulópontjai. *Politikatudományi Szemle*, 23 (4), 97–115.
- Szikra, D. (2014): Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy*, 24 (5), 486–500. <https://doi.org/10.1177/0958928714545446>
- Tepe, M. S. – Vanhuysse, P. (2010): Elderly bias, new social risks, and social spending: Change and timing in eight programs across four worlds of welfare, 1980–2003. *Journal of European Social Policy*, 20 (3), 218–234. <https://doi.org/10.1177/0958928710364436>
- van Groezen, B. – Leers, Th. – Meijdam, L. (2003): Social security and endogenous fertility. Pensions and child allowances as Siamese twins. *Journal of Public Economics*, 87 (2), 233–251. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(01\)00134-7](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(01)00134-7)
- Vanhuysse, P. (2013): *Intergenerational Justice in Aging Societies*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Verbist, G. – Förster, M. F. – Vaalavuo, M. (2012): *The impact of publicly provided services on the distribution of resources: Review of new results and methods*. (OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 130.) Paris. <https://doi.org/10.1787/5k9h363c5szq-en>

FÜGGELÉK

F1. táblázat. Jóléti kiadások és bevételek életkori és anyagi helyzet szerinti csoportokban 2011-ben (éves, egy főre jutó értékek, Ft)

	1. kvintilis	2.	3.	4.	5. kvintilis	Összesen
Kiadások						
0–10 éves	657 560	645 818	693 043	723 727	744 453	691 010
11–20	799 733	814 174	855 224	828 809	836 016	824 588
21–26	390 449	329 252	341 521	376 454	375 305	363 253
27–35	419 648	222 134	121 127	185 338	119 811	197 568
36–42	445 115	232 740	173 047	153 517	118 410	216 493
43–50	636 502	374 743	268 195	262 129	181 088	339 317
51–56	923 253	704 117	466 048	455 439	399 858	576 103
57–61	1 322 867	1 147 744	1 155 945	1 040 704	818 975	1 090 515
62–71	1 183 351	1 219 749	1 372 459	1 384 804	1 584 541	1 343 307
72+ éves	1 323 629	1 354 803	1 397 154	1 535 104	1 598 444	1 423 966
Bevételek						
	1. kvintilis	2.	3.	4.	5. kvintilis	Összesen
0–10 éves	47 002	69 149	87 282	100 467	130 702	85 255
11–20	89 321	154 126	159 045	208 269	225 923	160 124
21–26	349 290	556 613	646 696	705 418	871 552	639 912
27–35	477 479	807 654	1 075 741	1 300 776	1 938 563	1 207 338
36–42	507 877	863 385	1 118 323	1 351 318	1 987 438	1 191 332
43–50	574 712	925 109	1 146 566	1 479 460	1 915 227	1 208 748
51–56	549 621	831 336	1 087 474	1 483 073	1 908 631	1 203 642
57–61	402 089	526 586	749 971	987 168	1 606 100	863 917
62–71	190 986	236 377	294 791	319 179	667 059	333 544
72 + éves	180 047	184 926	211 447	235 481	334 338	220 932
Nettó kiadások						
	1. kvintilis	2.	3.	4.	5. kvintilis	Összesen
0–10 éves	610 558	576 669	605 760	623 260	613 751	605 754
11–20	710 412	660 048	696 180	620 540	610 093	664 464
21–26	41 159	-227 361	-305 175	-328 964	-496 247	-276 659
27–35	-57 832	-585 520	-954 615	-1 115 438	-1 818 752	-1 009 770
36–42	-62 762	-630 644	-945 276	-1 197 801	-1 869 028	-974 839
43–50	61 790	-550 367	-878 371	-1 217 331	-1 734 139	-869 432
51–60	373 632	-127 218	-621 426	-1 027 635	-1 508 774	-627 539
57-61	920 779	621 158	405 974	53 536	-787 125	226 598
62–71	992 364	983 372	1 077 668	1 065 625	917 482	1 009 763
72+ éves	1 143 583	1 169 877	1 185 706	1 299 623	1 264 106	1 203 035

F2. táblázat. Az elemzésben használt életkori és anyagi helyzet szerinti csoportosítás

Életkori csoportok				
	Minimum (év)	Maximum (év)	Átlag (év)	Arány a teljes népességben (%)
1	0	10	5,0	10,9
2	11	20	15,9	10,3
3	21	26	23,3	8,8
4	27	35	31,3	10,7
5	36	42	38,9	9,6
6	43	50	46,5	10,8
7	51	56	53,7	9,8
8	57	61	58,9	9,4
9	62	71	66,0	10,5
10	72	100	78,6	9,2
Anyagi helyzet (státus score-ok) alapján képzett csoportok				
	Minimum	Maximum	Átlag	Aránya a teljes népességben (%)
1	-4,0	-1,6	-2,2	10,0
2	-1,6	-1,0	-1,3	9,8
3	-1,0	-0,7	-0,8	10,0
4	-0,7	-0,3	-0,5	9,7
5	-0,3	0,0	-0,2	9,9
6	0,0	0,4	0,2	9,8
7	0,5	0,9	0,7	9,9
8	0,9	1,6	1,3	9,9
9	1,6	2,3	2,0	9,8
10	2,3	3,5	2,7	9,8

JÓLÉTI ÁLLAM: KORCSOPORTOK KÖZÖTTI ÚJRAELOSZTÁS?

F3. táblázat. Sztenderdizált regressziós együtthatók a jóléti kiadásokat magyarázó regressziós modellben

	Model 1		Model 2		Model3	
Anyagi helyzet						
1. tized	0,000	()	0,000	()	0,000	()
2. tized	-0,039***	(-4,49)	-0,027***	(-3,79)	-0,025***	(-3,60)
3. tized	-0,079***	(-9,21)	-0,058***	(-8,28)	-0,056***	(-7,92)
4. tized	-0,083***	(-9,70)	-0,060***	(-8,55)	-0,057***	(-8,07)
5. tized	-0,100***	(-11,83)	-0,067***	(-9,56)	-0,064***	(-9,19)
6. tized	-0,093***	(-11,01)	-0,070***	(-10,00)	-0,066***	(-9,46)
7. tized	-0,084***	(-9,93)	-0,063***	(-9,11)	-0,061***	(-8,78)
8. tized	-0,109***	(-13,03)	-0,068***	(-9,93)	-0,066***	(-9,43)
9. tized	-0,116***	(-13,84)	-0,065***	(-9,52)	-0,063***	(-9,00)
10. tized	-0,112***	(-13,57)	-0,079***	(-11,73)	-0,080***	(-11,42)
Életkor						
0–10 éves			0,000	()	0,000	()
11–20 éves			0,077***	(10,12)	0,078***	(10,20)
21–26 éves			-0,113***	(-16,23)	-0,112***	(-16,19)
27–35 éves			-0,183***	(-25,00)	-0,182***	(-24,93)
36–42 éves			-0,170***	(-23,40)	-0,170***	(-23,40)
43–50 éves			-0,127***	(-17,09)	-0,127***	(-17,00)
51–60 éves			-0,011	(-1,56)	-0,010	(-1,43)
57–61 éves			0,199***	(27,45)	0,199***	(27,55)
62–71 éves			0,284***	(38,84)	0,284***	(38,76)
72+ éves			0,295***	(41,07)	0,297***	(41,05)
Kontrollváltozó	Nincs		Nincs		Igen	
N	22249		22249		22249	
R ²	0,016		0,344		0,346	

Megjegyzés: *t* statisztikák zárójelben, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Model 3 nem, régió és településtípus kontrollokat tartalmaz.

F4. táblázat. Sztenderdizált regressziós együtthatók a jóléti bevételeket magyarázó regressziós modellben

	Model 1		Model 2		Model 3	
Anyagi helyzet						
1. tized	0,000	()	0,000	()	0,000	()
2	0,046***	(5,69)	0,022**	(3,19)	0,016*	(2,31)
3	0,086***	(10,69)	0,050***	(7,28)	0,044***	(6,38)
4	0,106***	(13,22)	0,069***	(10,03)	0,058***	(8,41)
5	0,132***	(16,65)	0,086***	(12,48)	0,073***	(10,77)
6	0,166***	(20,86)	0,126***	(18,39)	0,112***	(16,43)
7	0,191***	(24,10)	0,148***	(21,65)	0,132***	(19,41)
8	0,223***	(28,33)	0,173***	(25,51)	0,154***	(22,77)
9	0,282***	(35,90)	0,233***	(34,49)	0,211***	(30,93)
10. tized	0,357***	(46,07)	0,317***	(47,53)	0,283***	(41,56)
Életkor						
0–10 éves			0,000	()	0,000	()
11–20			0,043***	(5,73)	0,045***	(6,02)
21–26			0,162***	(23,62)	0,163***	(24,18)
27–35			0,356***	(49,42)	0,353***	(49,68)
36–42			0,350***	(48,90)	0,351***	(49,76)
43–50			0,382***	(52,01)	0,385***	(53,20)
51–60			0,353***	(49,19)	0,359***	(50,72)
57–61			0,242***	(33,85)	0,243***	(34,47)
62–71			0,080***	(11,13)	0,079***	(11,11)
72+ éves			0,058***	(8,15)	0,058***	(8,20)
Kontrollváltozó	Nincs		Nincs		Igen	
N	22249		22249		22249	
R2	0,134		0,363		0,382	

Megjegyzés: *t* statisztikák zárójelben, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Model 3 nem, régió és településtípus kontrollokat tartalmaz.

JÓLÉTI ÁLLAM: KORCSOPORTOK KÖZÖTTI ÚJRAELOSZTÁS?

F5. táblázat. Sztenderdizált regressziós együtthatók a nettó jóléti kiadásokat befizetéseket magyarázó regressziós modellben

	Model 1		Model 2		Model 3	
Anyagi helyzet						
1. tized	0	()	0	()	0	()
2	-0,051***	(-6,18)	-0,029***	(-4,33)	-0,024***	(-3,61)
3	-0,099***	(-12,05)	-0,065***	(-9,67)	-0,059***	(-8,84)
4	-0,115***	(-13,96)	-0,078***	(-11,71)	-0,069***	(-10,30)
5	-0,141***	(-17,35)	-0,092***	(-13,95)	-0,083***	(-12,54)
6	-0,160***	(-19,62)	-0,121***	(-18,25)	-0,110***	(-16,54)
7	-0,171***	(-21,11)	-0,131***	(-19,99)	-0,120***	(-18,18)
8	-0,206***	(-25,57)	-0,151***	(-23,10)	-0,137***	(-20,84)
9	-0,248***	(-30,91)	-0,189***	(-29,02)	-0,173***	(-26,14)
10. tized	-0,296***	(-37,32)	-0,252***	(-39,22)	-0,230***	(-34,74)
Életkor						
0–10 éves			0	()	0	()
11–20			0,013	(1,78)	0,012	(1,69)
21–26			-0,167***	(-25,35)	-0,168***	(-25,63)
27–35			-0,333***	(-48,00)	-0,331***	(-47,93)
36–42			-0,323***	(-46,74)	-0,324***	(-47,12)
43–50			-0,321***	(-45,31)	-0,323***	(-45,83)
51–60			-0,240***	(-34,61)	-0,243***	(-35,30)
57–61			-0,053***	(-7,72)	-0,053***	(-7,81)
62–71			0,099***	(14,29)	0,100***	(14,44)
72+ éves			0,120***	(17,59)	0,121***	(17,72)
Kontrollváltozó	Nincs		Nincs		Igen	
N	22249		22249		22249	
R ²	0,092		0,407		0,416	

Megjegyzés: *t* statisztikák zárójelben, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Model 3 nem, régió és településtípus kontrollokat tartalmaz.

TÖMEGKULTÚRA ÉS POLITIKAI ATTITÚDÖK

Dessewffy Tibor – Mezei Mikes – Naszályi Natália

Harry Potter, avagy a politikai bölcsek köve?

Populáris kultúra és politikai aktivizmus

HARRY POTTER, AVAGY A POLITIKAI BÖLCSEK KÖVE?¹

Populáris kultúra és politikai aktivizmus

Dessewffy Tibor¹ – Mezei Mikes² – Naszályi Natália

¹ ELTE Digitális Szociológia Kutatóközpont

² Datalyze Research Kft

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban röviden áttekintjük a tömegkommunikációs, fandom-irodalmat, majd több oldalról, online kérdőíves megkérdezéssel és Facebook-aktivitáson alapuló adatokkal vizsgáljuk a Harry Potter-rajongók értékeiben rejlő különbségeket. Kutasunk eredményeként igazoltuk a társadalmi-politikai ideológiai értékek, a magas szintű közéleti érdeklődés összekapcsolódását a Harry Potter-affinitás mértékével.

Kulcsszavak: politikai értékek ■ rajongók ■ populáris kultúra ■ Facebook ■ digitális adatok

Tanulmányunk kiinduló felvetése a következő: lehetnek-e a demokratikus politikának tartalékai a tömegkultúra felől közelítve? Más szavakkal, az egyes tömegkulturális tartalmak vezethetnek a politikai aktivizmus újjáéledéshez, válhatnak a közjóért való tenni akarás forrásává?

Ennek érdekében egy olyan globális tömegkulturális tartalom, a Harry Potter-jelenség rajongóit vizsgáljuk, ahol a direkt politikai értékvonzatok első látásra nem nyilvánvalóak, ugyanakkor mégis képesek voltak politikai aktivizmust generálni.

Kutatásunkban kettős célkitűzést követtünk. Egyrészt azt igyekszünk tehát bizonyítani, hogy a politikai viselkedés, aktivizmus megértéshez a tömegkultúra-fogyasztás szerkezete és tartalma fontos adalékokat kínál. Másfelől, módszertani szempontból, a tömegkultúra-fogyasztás politikai értékkonnotációinak feltárására egy innovatív, a social media-adatok egy nem beavatkozó összegyűjtésén és kategorizációján alapuló módszert használunk. Ez a módszertan már eddig is ígéretes eredményeket hozott és további kérdések megválaszolásához is hasznos lehet. (Dessewffy–Nagy, 2016; Dessewffy–Nagy–Váry, 2018; Dessewffy–Gurály–Mezei, 2018.)

E kettős tartalmi és módszertani célkitűzést követve, a kultúra és politika viszonyát elemző tengersyri irodalomban egy eddig feltáratlan területre jutunk.

Tanulmányunk exploratív jellegű – azt vizsgáljuk, hogy lehetséges-e ilyen típusú kapcsolat, vannak-e ilyen értékek, konstellációk, és mutatnak-e affinitást politikai aktivitással. Felvetésünkből aligha következik direkt és kizárólagos politikai stratégia – de azt reméljük, egy nagyobb mozaikkép egy fontos elemét ragadjuk meg.

Az alábbiakban röviden áttekintjük a releváns szakirodalmat – illetve érzékeltetjük e vállalkozás nehézségeit. Ezt követően bemutatjuk a tömegkulturális produktumok tipológiáját a politikai relevancia szempontjából, annak érdekében, hogy értelmezhetővé tegyük a fikciós populáris kultúra nehezen áttekinthető káoszát. Ezután a Harry Potter-jelenségköröt vázoljuk témánk, vagyis a lehetséges közéleti értékvonzatok szempontjából. Végül prezentáljuk kutatásunk módszertanát, illetve eredményeinket.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Habár tanulmányuk célkitűzéseit a fentiekben világosan kijelöltük – a tömegkulturális termékek és a politikai aktivizmus lehetséges kapcsolatának vizsgálata a Harry Potter-jelenségen keresztül –, az e téma szempontjából releváns irodalom áttekintése csaknem lehetetlen. Elsősorban azért, mert a tágabb téma vizsgálata nem tartozik egyetlen tudományterület kizárólagosságához sem – ami azt illeti, már a modern társadalomtudományok tagozódása előtti időkre nyúlik vissza. Platón „erényes élet”, Montesquieu „a törvények szelleme”, Hume „emotív etikája” vagy Tocqueville „szívek szokásai” fogalma csak néhány kiragadott példa a modernitást megelőző gondolkodóktól a tág értelemben vett kultúra politikai relevanciájára (Welch, 1993). Később, a politika filozófia mellett a szociológia, a történettudomány, az antropológia, a média és a kulturális tanulmányok területén is releváns kutatási irányvá vált a kultúra és politika bonyolult viszonya. A politikatudomány ez esetben azért is megkerülhetetlen, mert itt már a Clifford Geertzhez és Michel Foucault-hoz kötött „kulturális fordulat” előtt előtérbe került a kultúra fogalma. Almond és Verba iskolateremtő munkája, a *Civic Culture* 1963-ban jelent meg és erősen a hidegháborús kontextushoz kötődően tételezte azt, hogy az egyes társadalmak demokratikus értékrendje független változóként befolyásolja a politikai intézményrendszer működését (Almond–Verba, 1963). E klasszikus munkát és a nyomában járó következő műveket (Pye–Verba, 1965; Pye, 1968) számos kritika érte: tagolatlan modelljei (Lijphart, 1980), módszertani és elméleti pozitívizmusa (Pateman, 1980), fogalmi tautológiái (Sartori, 1970) és az indokolatlanul homogén kultúrafogalom használata (Rokkan, 1964) miatt.

Részben e kritikák által érintett problémák, részben pedig a fentebb említett, „kulturális fordulat” miatt a nyolcvanas évekre a szigorú értelemben vett

politikaikultúra-kutatás jelentősége háttérbe szorul, illetve új területeken él tovább. Ezek közül hármat érdemes kiemelni: a Huntington nevével fémjelzett civilizációs elméleteket (Huntington, 1993), az Ingleharthoz köthető összehasonlító értékutatókat (Inglehart, 1990, 1997; Inglehart–Norris, 2003), illetve a Robert Putnam által is képviselt történeti-kulturalista politológiát (Putnam, 1994).

Ahogy láttuk, kultúra és politika viszonyának tanulmányozása megelőzte a politikatudomány érdeklődésének reflektorfényét – és annak elhalványodása után is tovább élt más területeken, más szótárral. Ám a politikai kultúrára vonatkozóan ezt az új helyzetet Street 1994-ben alighanem pontosan foglalta össze ezzel a szomorkás képpel: „A politikatudományban van egy tendencia arra, hogy a politikai kultúrát úgy kezeljék, mint egy ismerős bútordarabot. Mindenki halványan tudatában van létezésének, de csak ritkán alkotnak róla véleményt (általában, amikor véletlenül beleütköznek), és keveseket zavar annyira, hogy megkérdezzék, hogy is került ide.” (Street, 1994: 95.). David Laitin ennél drámaibb hangon fogalmazza meg a témával kapcsolatos érdeklődés hanyatlását: „A politika és a kultúra szisztematikus vizsgálata haldoklik.” (Laitin, 1986: 171.).

Azért nyúltunk vissza itt Almond és Verba klasszikusához, illetve az azt övező történeti vitákhoz, mert jelen tanulmány szempontjából egy releváns probléma és egy fontos kontraszt exponálására is lehetőséget ad. Egyrészt a kulturalista megközelítés állandó problémája (különösen a funkionalista, pozitivistá interpretációkban) az okság kérdése, melyet Almond és Verba sem tudtak megnyugtatóan kezelni (Muller–Seligson, 1994).

Ez, leegyszerűsítő példával, arra a dilemmára utal, hogy a demokratikus politikai kultúra eredményez-e demokratikus intézményeket, vagy épp fordítva, ott erős ez a kultúra, ahol az intézmények már biztosítják az alapvető szerkezeteket. A magunk részéről a weberi hagyományt tartjuk irányadónak, amely az elektív affinitás fogalmával vágja el a gordiuszi csomót. Az eszmék és a cselekvésből objektiválódó intézmények között fennálló elektív affinitás nem determinisztikus, nem oksági és kontextusfüggő, nincsenek függő és független változók, hanem együttjárások, affinitások és mintázatok vannak. Empirikus eredményeink bemutatásakor igyekszünk egy komplex és kölcsönhatásokkal telített kapcsolatot bemutatni és prezentálni – de álláspontunkat ezzel a kardinalis kérdéssel kapcsolatban már itt is érdemes leszögezni.

Másfelől viszont Almond és Verba megközelítése élesen szembeállítható a mi kiindulópontunkkal. A *Civic Culture*-ben kormányozható politikai intézményekhez való viszonyt vizsgálták – míg a mi megközelítésünk egyértelműen a tudáskonstrukciós folyamatban meghatározó és túlságosan is gyakran negligált tömegkultúra felől közelít. Ezzel elkerüljük az elitisztikus projekció csapdáját – nem azt próbáljuk mérni, ami egy előzetes absztrakt politológiai fogalomrendszer alapján konstruált fogalmi hálóban fennmarad, hanem az

aktuális valóságban kitapintható tartalomfogyasztás felől közelítünk. Természetesen a kulturális fordulatnak ezen irányváltása számos más kutatásra igaz. A témához közvetlenül kapcsolódó tömegkulturális tartalmak politikai hatásairól a hazai közegben is születtek az utóbbi időben érdekfeszítő fejtegetések (Feischmidt–Pulay, 2017; Tóth, 2016, 2017). Ám ezek a tanulmányok megrekednek a kulturális textusok komolyan vételénél, ideológiai és értéktartalmik elemzésénél, magáról a közönséghatásról, a befogadás következményeiről, a rajongókról szinte semmit nem mondanak. A politikatudományon túl a helyzet ennél nemiképp árnyaltabb.

A popkulturális fogyasztás és a politika viszonyának vizsgálata a kultúra-kutatásban hosszú évtizedekre nyúlik vissza (Fiske, 1992; Street, 1997; Adorno, 2005; Zoonen, 2005; Fiske–Hancock, 2016).

Ahogy Couldry és Hepp könyvüknek címében megfogalmazzák, a valóság mediatisált konstrukciójának korában élünk (Couldry–Hepp, 2016). A hagyományos és a közösségi média komplexuma meghatározza a társadalmi tudást, tematizálja a nyilvánosságban megjelenő ügyeket, és orientál az állásfoglalásban (Castells, 2013; Van Dijck, 2013; Chadwick, 2017).

Napjainkban jelentős figyelem irányul az álhírek problematikájára, amelyek komoly gondot okoznak abban a tekintetben, hogy céljuknak megfelelően tudatosan befolyásolják a gondolkodást. Ez nyilvánvalóan a direkt, tudatos manipuláció szélsőséges esete (Lazer et al., 2018; Bennett–Livingston, 2018). Ugyanakkor e befolyásolási kontinuumon a direkt politikai üzenetektől távolodva, a tömegkulturális fogyasztás felől közelítve másképp is el lehet juttatni az emberek gondolkodását meghatározó információkat, történeteket.

Vezzali és munkatársai például kísérletek segítségével bizonyították, hogy a – számunkra később különösen fontos – Harry Potter-jelenségkör üzenetei növelték az emberek menekültekhez és homoszexuális emberekhez kapcsolódó elfogadási szintjét. Külön kitértek arra az aspektusra, hogy lehetséges a főellenséggel (Voldemorttal) – és nem csak a pozitív szereplőkkel – való identifikáció is; eredményeikből az is kiolvasható, hogy ez a fajta kötődésmód már nem a tolerancia növekedését vonja maga után (Vezzali et al., 2015).

Mutz és Nir egy 2010-es tanulmányukban azt vizsgálták, és bizonyították is, hogy egy televíziós fikciós történet képes befolyásolni a nézők igazságszolgáltatási rendszerről való gondolkodását, halálbüntetéshez fűződő érzelmeit (Mutz–Nir, 2010). Mások amellet érvelnek, hogy fiktív történetekkel is lehet, vagy talán még meghatározóbban, hosszabb távra kihatóan lehet befolyásolni az emberek gondolkodását, szemben a célzott, direkt megkonstruált politikai üzenetekkel, amelyek valós helyzeteket mutatnak be (Holbert–Shah–Kwak, 2003).

A szórakoztató jellegű, fiktív műsorok, történetek erejének vizsgálati egyes eredményeket hoztak, de a kutatók következtetései sorra bizonyítják, hogy a fikciónak hatása van a gondolkodásmódra. Más kutatások arra fóku-

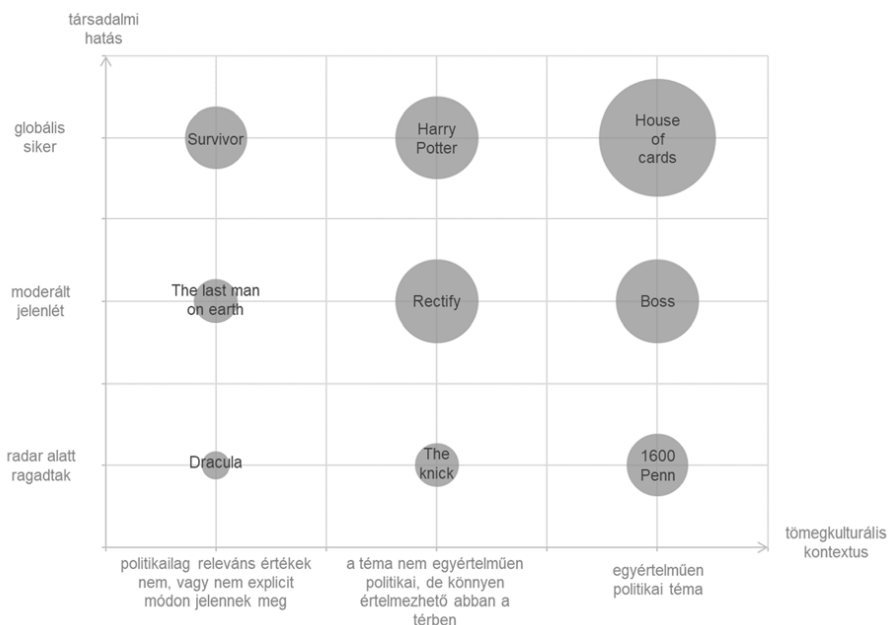
száltak, hogy egy-egy érzelmekre ható kitalált történet hogyan befolyásolja egy valóságban létrejövő hasonló szituációban a nézők viselkedését. (Holbert–Shah–Kwak, 2003, 2004; Mutz–Nir, 2010.)

Tömegkultúra és politika viszonyának nemcsak az elemző irodalma hatalmas, hanem maga a fikciós textusok sokasága is zavarba ejtő. Ugyanakkor nem megkerülhető, hogy valamilyen módon kategorizáljuk ezeket a tartalmakat, hiszen az elméleti következtéseket is befolyásolja, hogy mennyire intenzív, releváns az adott médiatextus politikai üzenete. Deskriptív, zsáneralapú kategorizáció helyett egy olyan – sematikus és leegyszerűsítő – értelmező mátrixot ajánlunk, amelyet az alábbi két megfontolás mellett alakítottunk ki:

1. Az adott tömegkulturális textus mennyire direkt politikai tartalomhordozó. Itt az egyik végponton az egyértelműen a politikai témák körül mozgó fikciós tartalmak találhatóak, mint a *West Wing*, a *House of Cards* vagy a *Veep*. Ettől távolabbi esetnek tekinthetjük, amikor egy popkulturális termék témája nem közvetlenül politikai, de az általa közvetített értékek könnyedén értelmezhetőek az adott politikai térben: ilyen a cikkünkben vizsgált *Harry Potter*, a *Star Wars*, vagy a határozott társadalmi üzenettel bíró *Tetovált Lány*. Az ebbe a kategóriába tartozó műveket elsődleges politikai értékek hordozóinak tekintjük. Végül a harmadik kategóriába tartozik a tömegkulturális termékek legnagyobb része, ahol a megfogalmazott, politikailag releváns értékek nem vagy nem explicit módon jelennek meg. Egy *Survivor*- vagy *Big Brother*-típusú tv-műsor is hordoz olyan értékeket (például individualizmus), amelyek politikailag relevánsak lehetnek, ezek azonban az adott kontextusban nem ebben a politikai értelemben jelennek meg – értéküzenetüket tehát másodlagosnak tekinthetjük.

2. A második rendező elv a hatást érzékelteti, ha úgy tetszik, primer szociológiai felosztás. Nem esztétikai értékekre vagyunk kíváncsiak, hanem a befogadás, a társadalmi hatás szempontjából kell klasszifikálnunk. A lehetséges politikai aktivizmus és az ehhez vezető értékváltozás szempontjából érdemes elkülöníteni három kategóriát: a globális sikert, a moderált jelenlétet és a radar alatt ragadtak kategóriáit. Hogy a direkt politikai tartalmakat közlő textusok kategóriájában a tv-sorozatoknál maradjunk, minőségi szempontból lehetséges úgy érvelni, hogy a fiktív chicagói polgármester küzdelmeit bemutató *Boss* kiemelkedő alkotás volt, és fontos bepillantást engedett a lobbik között manőverező gátlástalan hatalomgyakorlásba, ugyanakkor fogadtatásában és hatásában messze elmaradt a *West Wing*től és a *House of Cards*tól. Ehhez képest az egy évad után érdektelenségbe fulladt és törölt *1600 Penn* a radar alatti kategóriába tartozik.

1. ábra. A társadalmi hatás és a tömegkulturális kontextus tengelyén elhelyezkedő fiktív történetekre adott példák mátrixa

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy egy, az előbbi koordináta-rendszerben globális hatású Harry Potter tömegkulturális tartalom a magyar közegben okoz-e kimutatható közéleti értékváltozásokat. Ennek során összekapcsoljuk a különböző médiatörténeti korszakokhoz sorolt jelenségeket – mivel ezek a valóságban is összekapcsolódnak. Konkrétan a Harry Potter-filmek, -könyvek és az ezek nyomán született mitológiák digitális, social media-lábnymait vizsgáljuk, mivel a kutatás fókuszában álló rajongás és ennek értéktartalma ezen a felületen vizsgálható és elemezhető.

A HARRY POTTER MINT POLITIKAI IRÁNYTŰ

A Harry Potter-univerzum J. K. Rowling könyvsorozatával indult 1997-ben, amelynek 2001-ben megkezdődött filmes feldolgozása, amely az írott verzióhoz hasonlóan nagy népszerűségnek örvend világszerte. A történet közép-pontjában egy fiú áll, aki megtudja, hogy létezik egy – nevezzük így – varázsvilág, és ő maga is egy a varázslók közül. Ezután elindul kalandos útján, ahol megismeri ezt a számára ismeretlen világot, a lenyűgöző roxfordi varázssiskolát, ahol ideje nagy részét eltölti. Eközben többször is megküzd – a nemcsak a varázsvilágot, de az egész világ népességét fenyegető – gonosz varázslóval, Vol-

demort Nagyúrral, a történet főellenségével, aki etikátlan és gonosz eszközökkel igyekszik eltiporni ellenségeit és átvenni az uralmat a világ felett (Perry, 2015).

A Harry Potter-kötetek első részét, a *Harry Potter és a bölcsek köve* című könyvet 80 nyelvre fordították le,² és világszerte 120 millió példány fogyott belőle (Chalton–MacArdle, 2016). A sorozat záró kötete a *Harry Potter és a halál ereklyéi*, melyből mintegy 15 millió példányt adtak el a megjelenését követő 24 órában.³

A Harry Potter-sorozat hatásainak vizsgálatakor a rajongók az írott verzió, illetve a megfilmesített változat által megfogott rajongókként egyaránt értendők. Ezáltal a Harry Potter megfelel Madianou és Miller polymedia-fogalmát alkotó példájának, amely a több platformon történő médiafogyasztással foglalkozik, annak a társadalom gondolkodásformáló erejét írja le (Madianou–Miller, 2012).

A szakirodalomban nem példa nélküli a Harry Potter-világ személyiségformáló hatásainak vizsgálata. Diana Mutz *Harry Potter and the Deathly Donald* című írása Donald Trump amerikai elnökkel kapcsolatban vizsgálja a rajongók értékeit (Mutz, 2016). A 2016-ban született tanulmány három jelentős szempontot sorakoztat fel, párhuzamot vonva a Harry Potter-művek fő üzenetei és közvetített értékei, illetve a Donald Trump amerikai elnök (ekkor még csak intenzíven kampányoló elnökjelölt) által megtestesített viselkedéssel és értékkelköteleződéssel kapcsolatban. E három szempont a következő:

- a tolerancia fontossága és a különböző emberek, értékek elfogadása, tiszteletben tartása
- erőszakmentesség
- az autokráciában rejlő veszélyek (Mutz, 2016).

A Harry Potter narratívájának fő üzenetei a felsorolt pontok mellett állnak, míg Trump politikai kommunikációját, személyes megnyilvánulásait tekintve éppen ezzel ellentétes értékeket képvisel és közvetít támogatói felé (pl. kemény bevándorláspolitiká, a déli határ intenzív védelme, a legitim erőszak felértékelése, erős személyi vezetés). A szerző kutatása azt bizonyította, hogy a Harry Potter-könyveket olvasók közt kisebb arányban található meg a Trumpot támogatók, mint a varázslóvilágot nem kedvelő társaik között. (Mutz, 2016.)

A Harry Potter-művek által sugallt világnézet egyértelműen egy társadalmilag nyitott, befogadó és elfogadó, a bezárkózó, a másságot, kisebbségeket elutasító nézeteket elítélő üzenetet hordoz magában. Bár gyerekkönyvnek indult, ma már a fiatal felnőttek korosztályára egyaránt kiható sorozattá nőtte ki magát. A köteteken és filmekben átívelő történeti szál, amely egy önkényuralmi rendszert megálmódó, erőszakos eszközöktől vissza nem rettenő főgonoszról, fanatikus híveiről és a velük szembeszálló varázslókról és varázslótanoncokról szól, egy fiktív világban írja le azt a metódust, ahogyan egy hatalomra törő

sötét erő igyekszik eltiporni a tőlük eltérő ideológiai és származási (ti. a nem tiszta vérvű varázslók) csoportokat. (McEvoy-Levy, 2017)

Könnyen észrevehető, hogy a varázslóvilág izgalmaival dúsított fikcióban erős történelmi áthallások, valós társadalmi problémákkal húzott párhuzamok és összefüggések lelhetők fel. E tanulmány fő elméleti tézise, hogy e párhuzamok miatt nem lehet elválasztani egy fiktív, szórakoztató irodalomnak induló, nemzetközileg óriási sikereket elért „mese” jellembefolyásoló erejét és az emberek mindennapjait meghatározó hétköznapi tudatot.

Magyarországon sorozatban harmadik ciklusát kezdte meg egy erős, széles társadalmi támogatottságú, jobboldali kormány, élén egy (az ellenzéki és nemzetközi sajtó- és politikai kritikák többsége szerint) az országot a centralizálás irányába terelő, autoriter vezetővel (Körösenyi, 2015). A Carl Schmitt-i értelemben vett ellenségkonstrukció, amely végigkísérte az Orbán-kormány 2010-től folytatott gyakorlatát az elmúlt négy évben, egy számára ideális toposzt talált: az Európába irányuló migrációt. Ennek következtében ezt az időszakot Magyarországon intenzív politikai kommunikáció és markánsan bevándorlásellenes retorika jellemezte. Ez a politikai stratégia a 2015-ben induló menekültellenes kampánnyal egy újabb szintre lépett. Ezt a retorikát a kormány a tömegkommunikáció minden lehetséges eszközével a 2018-as választásokig aktívan fenntartotta (Dessewffy–Nagy 2016; Dessewffy, Nagy–Vary, 2018).

A harmadik definíciós elem, az erőszakos eszközök legitimálása már bonyolultabb kérdés, ennek különböző szintjeit lehet erőszakos kormányzásnak nevezni. A kormánnyal kritikus hangok és az ellenzéki sajtó egy része szerint ebbe a kategóriába tartozik például a menekültválság megoldására irányuló katonai és rendőri fellépés, vagy a tömeges bevándorlás és a déli határon felépített fizikai határzár kapcsán kialakult humanitárius katasztrófák kezelésének módja.⁴ A bevándorlásellenes kommunikáció tehát a kormányzás fő eszközévé vált a politikai napirend tematizálására és a kormány legitimitásának erősítésére. Tanulmányunk keretein túlmutató kérdés, hogy ez a tematika az elmúlt években az Európai Unió más országaiban is meghatározó, törésvonalképző erővé vált. (Mudde, 2016; Müller, 2016.)

HARRY POTTER-FANDOM

A rajongói státusz lényegéből fakad, hogy egy kulturális textus (könyv, film vagy idol) jelentős hatással lehet az azt követők értékeire, identitására, vagy legalábbis szorosan összefügghet azokkal. Kutatásunk szempontjából azért lényegi a „rajongó” fogalom bevezetése, mert a később ismertetett közösségi-média-aktivitások klasszifikációján nyugvó módszertanunkban azt feltételezzük, hogy egy adott oldal, poszt követése, az e felületeken való lájkolás nagyobb kötődést jelez, mint a passzív érdeklődés vagy fogyasztás (Salganick, 2017).

A szakirodalomban a rajongás különböző mértékeit határozzák meg, ettől, illetve a rajongói lét meghatározó szerepének elfogadástól függően következtetnek arra, hogy valóban játszik-e szerepet az emberek életében valamilyen kitalált világ iránti érzelmek hatása, képesek-e a fiktív történek tanulságait átvenni a való életbe. (Gray, Sandvoss–Harrington, 2007; Coppa, 2014; Dessewffy–Váry, 2017.)

A rajongás, rajongói csoportokba tömörülés mindenképp meghatározza az emberek kapcsolatait, jellemzően azonos értékeket valló emberek tömörülnek kisközösségekbe. Rajongásuk tárgyáról szívesen beszélnek, a valamilyen téren közös szenvedéllyel rendelkező egyének pedig nagyobb eséllyel tartanak fenn kapcsolatot egymással. Henry Jenkins amellett érvel, hogy „a rajongás a jövő”, ugyanis a technika fejlődésével az azonos érdeklődésű emberek könnyebben teremtenek kapcsolatot, illetve több, a célnak egyre megfelelőbb platformok alakulnak ki, hogy rajongásuk tárgyát együtt meg tudják beszélni, fenntartsák egymás érdeklődését a témában (Jenkins, 2007). Habár a rajongó nem a digitális korszak terméke, ebben az új helyzetben a tartalmak előállításban és terjedésében való aktív részvétel miatt a rajongói aktivitás új formái és lehetőségei nyílnak meg (Ford–Green–Jenkins, 2013). Jenkins a rajongói státuszt egy, a kollektív tudatot meghatározó elemként jellemzi, amely meghatározza a társadalmi szerveződést. A kapcsolati hálózat fejlődésén kívül Jenkins beszél a magánéletet meghatározó tényezőkről is. Tapasztalatai szerint az azonos médiatartalmak iránt rajongók tábora sokszor más területeken is közös érdeklődést mutatnak. A közös rajongási tárgygyal rendelkező egyének gyakran azonos problémákkal küzdenek meg, így a magánélet további szegmenseiben is megfigyelhetők a csoportok összetartására kiható közös tényezők (Jenkins, 2007).

Mindezek alapján tehát érdemes vizsgálni, hogy egy politikai üzenetet hordozó fiktív mű iránti rajongás együtt jár-e politikai aktivizmussal vagy magas társadalmi felelősségérzettel.

A természetes politikai aktivitás kifejlődése mellett e közös értékekre való alapozás kiterjesztésével direkt aktivizálni is lehet a rajongótáborokat. Idevágó példa az Andrew Slack által 2005-ben alapított Harry Potter Alliance (HPA). A HPA a Harry Potter-rajongók által működtetett civil, nonprofit szervezet. Tagjait a Harry Potter-művekben közvetített értékek, közös meggyőződések önmagukévé tétele tartja össze, céljuk civil szervezetként beleszólni a politikai életbe, illetve együtt aktivizálni az embereket, bevonni őket is az általuk képviselt értékek közvetítésébe. (Jenkins, 2012.)

„...we show them fun and accessible ways that they can take action and express their passion to make the world better by working with one of our partner NGO’s.” – Andrew Slack (Jenkins, 2012).

Ma a Harry Potter Alliance-nek az USA 44 államában összesen 138 csoportja működik, de 5 kontinens további 26 országában vannak jelen. Akcióik a haiti földrengés áldozatainak megsegítésétől az internetsemlegesség melletti kampányig számos területre kiterjednek. A HPA-t Rowling is támogatásáról biztosította, Jenkins pedig a civil szerveződések egy új típusát látja benne.

„The HP Alliance has created a new form of civic engagement which allows participants to reconcile their activist identities with the pleasurable fantasies that brought the fan community together in the first place.” (Jenkins, 2013.)

A kapcsolathálózat ilyesfajta behatároltsága és fejlődésének jövője könnyen párhuzamba helyezhető a mai Magyarország politikai táborai mentén kialakuló kapcsolathálózattal. Az országot jelentős töredezettség jellemzi, az azonos politikai érdeklődésű emberek tömörülnek egyre homogénebb csoportokba, míg a velük ellentétes elveket vallók egyre távolabb kerülnek tőlük. Ezáltal egyfajta megosztottság jellemzi a magyar társadalmat, ami viszont az azonos nézeteket valló körökön belül nagyon erős összetartozást, homogén csoportokat von maga után (Kmetty, 2013). Az emberek egy része konzervatív, nemzeti és kereszténydemokrata értékekre épülő kormány fenntartását támogatja, míg mások a különböző liberális és baloldali, szociáldemokrata elveket valló, kisebb támogatottságú pártok táborait erősítik. Fókuszáltabban fogalmazva meg, kutatásunk alapkérdése, hogy miközben a magyar fiatalok értékrendjében a politikai apátia és az alapvetően demokratikus elkötelezettség mellett továbbra is erősek a jobboldali politikai attitűdök, a nemzeti büszkeség és a migrációellenesség,⁵ addig a tömegkulturális fogyasztásban a tolerancia, elfogadás, társadalmi nyitottság értékeit felvállaló Harry Potter-sorozat hogyan lehet ennyire sikeres.

Megítélésünk szerint erre a látszólagos ellentmondásra Mannheim generációs elméletében találjuk a megoldást. Mannheim *A nemzedékek problémája* című művében elkülöníti egymástól a korosztály, a generáció és a generációs egység fogalmát. A korosztály tisztán demográfiai kategória, amely az azonos időszakban születetteket jelöli. Ezek a csoportok tisztán generációs különbségek mentén alakulnak ki. Következő kategóriája a generáció, amely tudásszociológia-alapú és egy korosztályon belül azokra utal, akiket egy jelenség megszólít, és egy tematika köré szerveződnek. A harmadik fogalom, a generációs egység a közös tapasztalatból épülő hasonló gondolkodásmódra, identitásra utal. Így válnak ők egy generációs egységgé. A generációkat a külső történelmi, társadalmi tematika konstruálja, míg a generációs egységek az ezekre a külső impulzusokra adott hasonló válaszok mentén alakulnak ki, vagyis azok, akiket megszólít egy történelmi téma és azonos választ adnak erre a felvetésre. (Mannheim, 2000.)

E kategorizáció erejét az adja, hogy alkalmazásával elkerülhetjük a többségi torzítás gyakori hibáját, amikor a generációkon belül nem reflektálunk

azok tagoltságára. Esetünkben lehetséges az „új csendes generáció”-ról beszélni (Székely, 2012). Ám ez is, mint minden generáció, tudásszociológiai szempontból generációs egységekre, különböző élmény- és értékszerveződéseket mutató klaszterekre bomlik. Tanulmányunkban egy ilyen generációs egység bemutatására fókuszálunk. Mivel az alábbiakban a digitális lábnyomokat az elmúlt időszakra és nem a Harry Potter-divatmánia csúcspontján gyűjtöttük, azt valószínűsítjük, hogy a jelenben ilyen tartalmakat lájkolók az elkötelezett befogadók közül kerülnek ki. A következőkben bemutatott Harry Potter-univerzum iránt rajongók valószínűleg éveken keresztül követték kedvenceik sorsát, és éltették, karbantartották a fő értéküzeneteket.

Az alábbiakban így először megvizsgáljuk Harry Potter-affinitás összefüggését a társadalmi-politikai ideológiai értékekkel (1. hipotézis).

Ezt követően azt vizsgáljuk, hogy ez az értékdiszpozíció milyen közéleti affinitásokkal jár együtt (2. hipotézis).

Végül spekulatívan igyekszünk megválaszolni, hogy mindez egy új politikai aktivizmus irányába mutat-e.

A tanulmányunk háttéréül szolgáló adatelemzésben hibrid és innovatív módszertannal dolgozunk, amely ötvözi a hagyományos kérdőíves kutatási adatok elemzését a Facebook-aktivitáson keresztül rekonstruálható érdeklődési körök, attitűdök és fogyasztási szokások vizsgálatával. Nagy előny a kérdőíves módszerekkel szemben, hogy digitális lábnyomok alapján, valós cselekvésen alapuló adatokat szolgáltat az elemzéshez. A kettős, hibrid módszert indokolja a big data-alapú közösségimédia-elemzések újszerűsége a szociológiai vizsgálatokban, ami (amellett, hogy a lehetőségek tárházát hordozza magában) egyelőre nem rendelkezik bevett és standard módszertannal, benchmarkokkal. Elemzésünkben a két módszer szintézisére és eredményeik összevetésére törekszünk.

HARRY POTTER-RAJONGÓK, TÁRSADALMI ATTITŰDÖK, ÉRTÉKELKÖTELEZŐDÉS

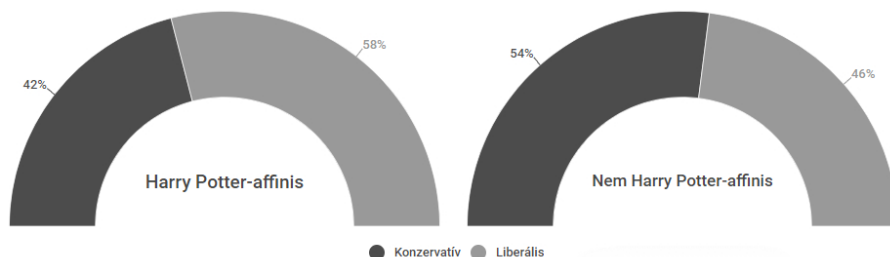
A kérdőíves kutatásban arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e összefüggés a Harry Potter-könyvek, -filmek fogyasztása és kedvelése, valamint aközött, hogy a válaszadó inkább a konzervatív vagy inkább a liberális értékekkel azonosul. A kérdőíves adatfelvételt a Datalyze Research omnibuszkutatásában folytattuk le. A kutatás 1000 fő online megkérdezésével történt 2018. május 23. és 26. között. A kérdőív a Facebook-felületen került meghirdetésre rétegzett, véletlen mintavétellel. A kitöltések nemre, életkorra, lakhelyre és iskolai végzettségre lettek kvótázva és hirdetve az országos demográfiai megoszlás szerint a Központi Statisztikai Hivatal vonatkozó adatai alapján. A kérdőív hirdetését minden magyar Facebook-felhasználó láthatta, aki az adott demográfiai keresztkategóriába tartozott.

A konzervatív értékek közül a legfontosabbnak a hagyományok őrzését, rendpártiságot, tekintélytiszteletet és családközpontúságot tekintettük, míg liberális értéként azonosítottuk az egyéni szabadság jelentőségének hangsúlyozását, a tolerancia fontosságának kiemelését valamint az emberi jogok tiszteletét (Inglehart–Welzel, 2005; Leyden–Teixeira–Greenberg 2007).

A kérdőívben a demográfiai adatok (nem, iskolai végzettség és életkor) mellett politikai ideológiai önbesorolást is kérdeztünk, valamint arra voltunk kíváncsiak, hogy a válaszadó olvasta-e a Harry Potter-könyveket (és hányat), látta-e a filmeket (és hányat), továbbá hogy kedveli-e a Harry Potter-világot. Harry Potter-affinis csoportként definiáltuk azokat a válaszadókat, akik több mint egy könyvet olvastak és/vagy több mint egy filmet láttak a sorozatból, továbbá emellett inkább vagy nagyon kedvelik a Harry Pottert. A Harry Potter-affinis csoport aránya a mintában 35%. Az elemzésünkben felhasznált ideológiai önbesoroláshoz egy konzervatív–liberális ideológiai skálát használtunk,⁶ melynek kategóriáit az adatelemzés során a megfelelő elemszám megléte miatt összevontuk (inkább vagy nagyon konzervatív, inkább vagy nagyon liberális) és a kérdésre válaszadókat vizsgáltuk (n=752 fő). A válaszadók között a konzervatív–liberális megoszlás 48–52%.

A kérdőíves kutatásból származó adatok azt mutatják, hogy összességében a Harry Potter-affinis csoportban kevesebb a magukat konzervatívnak vallók aránya (42%), és magasabb a liberálisoké (58%). Ezzel párhuzamosan a Harry Potter iránt nem affinis csoportban a konzervatívok aránya magasabb némileg (54%), és a liberálisoké alacsonyabb (46%). Az összefüggés mértéke a két változó között: Cramer's V = 0,119. Ez nem jelent erős összefüggést, de az összefüggések szignifikánsak: a 2x2 cellás keresztábra-elemzéshez kapcsolódó Pearson-féle khi-négyzet értéke 10,66, a teszt szignifikáns összefüggést mutat a változók között.

2. ábra. Konzervatív–liberális attitűdök a Harry Potter-affinitás függvényében

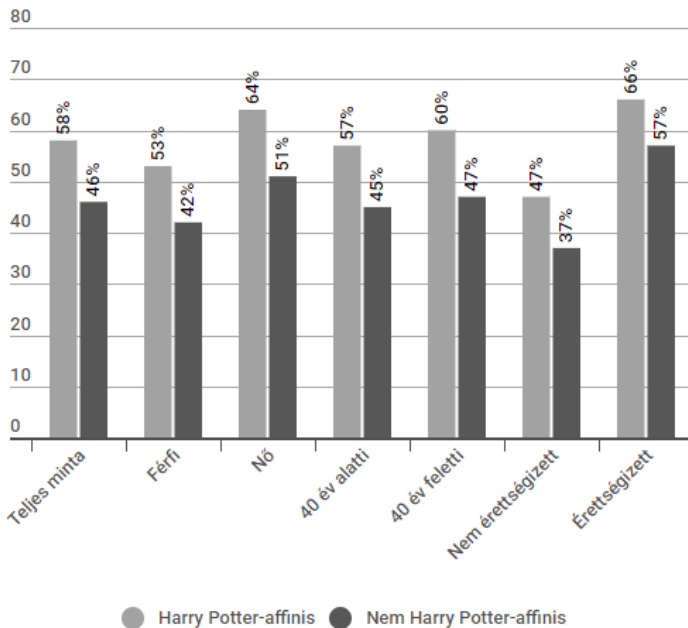

Megvizsgáltuk azt is, hogy az összefüggés más változókat kontroll alatt tartva, azok hatását kiiktatva is fennáll-e – azaz nem valami demográfiai okra (nem, műveltség, életkor) vezethető-e vissza az összefüggés megléte. A liberális attitűdök nemtől függetlenül szignifikánsan erősebbek a Harry Potter-

affinis csoportban: a Harry Potter-affinis nők 64%-a liberális, míg a nem Harry Potter-affinis nők között ez az arány 51%; a férfiak esetében a Harry Potter-affinisek 53%-a, míg a Harry Potter iránt nem affinisek csupán 42%-a vallja magát liberálisnak.

A válaszadókat „fiatalokra” és „idősekre” osztottuk a 40. életkornál. Az életkor tekintetében a kiinduló összefüggésünket nézve az látható, hogy a 40 év felettek esetében szignifikánsan összefügg a két változó: a Harry Potter-kedvelő idősek 60%-a liberális, míg a nem Harry Potter-affinisek között ez az arány 47%. A 40 év alattiak között is beszélhetünk ilyen trendről: a Harry Potter-affinis fiatalok 57, míg a nem Harry Potter-affinisek 45%-a liberális (a vizsgált kereszt táblában a khi-négyszet-értékhez tartozó szignifikanciaérték 0,052).

3. ábra. Liberális attitűdökkel rendelkezők aránya a válaszadók között a Harry Potterhez való viszony szerint (demográfiai bontás)

Végül az iskolai végzettség hatását is ellenőriztük a kiinduló összefüggésünkre, mivel arra is kíváncsiak voltunk, hogy ez az együttjárás esetleg nem a műveltségi szint miatt áll-e fenn. Az iskolai végzettséget „alacsony” és „magas” kategóriákba soroltuk, a határt pedig a középiskolai érettségivel húztuk meg. Az elemzés során kiderült, hogy az érettségivel nem rendelkező Harry Potter-affinis csoportban a liberálisok aránya 47%, míg a nem Harry Potter-affinis csoportban ez az érték 10%-kal kevesebb. A legalább érettségi-

vel rendelkező Harry Potter-kedvelő liberálisok aránya 66%, míg a nem Harry Potter-affinisek között 56,5%. Fontos azonban megemlítenünk, hogy az összefüggés a Harry Potter-affinitás és a konzervatív/liberális attitűd között az egyes végzettségi kategóriákban nem szignifikáns (a khi-négyzet-értékhez tartozó szignifikanciaérték 0,068 és 0,056).⁷

Összességében elmondható, hogy a Harry Potter iránt affinis csoport inkább rendelkezik liberális politikai-társadalmi attitűdökkel. Ez a teljes mintában tapasztalható jelenség továbbá nem annak köszönhető, hogy a Harry Potter-fogyasztók például nők, magasabb iskolai végzettségűek vagy fiatalok lennének, hiszen amint láttuk, ez az összefüggés (legalább trend-szinten) minden vizsgált demográfiai kategóriában fennállt. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a vizsgálat nem alkalmas oksági viszony feltárására, csak a változók együttjárását mutatja meg.

Összehasonlításképpen idézzük Diana C. Mutz tanulmányát (Mutz, 2016), melyben a politikai attitűdök és a Harry Potterhez való viszonyt összefüggését vizsgálta az Egyesült Államokban, kérdőíves módszerrel (H1). Mutz elemzésében arra jutott, hogy egy fiktív történet (jelen esetben Harry Potter története) képes hatással lenni a társadalmi attitűdökre és a politikai preferenciákra. Kutatása eredményeképpen kimutatta, hogy a Harry Potter-könyveket olvasók inkább rendelkeznek negatív attitűdökkel Donald Trump irányába, toleránsabban a kisebbségekkel szemben, továbbá arra is rávilágított, hogy a Republikánus Párt támogatói között alacsonyabb azok száma, akik Harry Potter-filmeket néztek, vagy Harry Potter-könyveket olvastak. Mutz eredményei tehát valamelyest egybeeszenek a jelen tanulmány háttéréül szolgáló kérdőíves kutatás eredményeivel, illetve azzal a feltételezésünkkel, hogy a Harry Potter-affinitás együtt jár bizonyos politikai-társadalmi attitűdökkel.

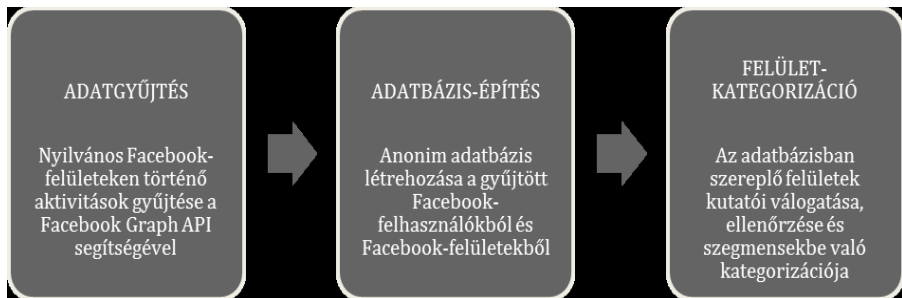
KÖZÖSSÉGIMÉDIA-ADATOK ELEMZÉSE

A közösségi médiában, így a Facebookon, kifejtett aktivitás alapján jól rekonstruálhatóak az ízlésbeli, érdeklődési preferenciák. Ezek az aktivitások tulajdonképpen életünk digitális lenyomatai. Egy bizonyos témájú Facebook-poszton való kedvelés, egy közéleti oldal posztjai alá elhelyezett komment mind-mind a felhasználók ízlésére, értékeire, fogyasztási szokásaira enged következtetni (aki rendszeresen aktív könyv-webshopok felületein, az minden bizonnyal olvasó ember, aki benzinkutak felületein aktív, az autó-motor tulajdonos stb.).

Kutatásunkban a Harry Potter-rajongók beazonosításához nyilvános Facebook-adatokat használtunk fel. A célcsoport kialakításához felhasznált adatok Harry Potter-könyvekhez, -filmekhez, -játékokhoz kapcsolódó nyilvános magyar Facebook-felületekről származnak.

A Facebook lehetővé tette, hogy a nyilvános aktivitások a Facebook Graph API-n keresztül legyenek gyűjtésre kerüljenek – a célcsoportok elemzése ilyen API-n keresztül létrehozott, anonim adatbázison alapul. A kutatást megelőzően a Facebook-felületeket kvalitatív módon kategorizáltuk, és szegmenseket hoztunk létre belőlük érdeklődési körök, preferenciák, fogyasztási szokások alapján. Ebben a kutatásban is ezekből a szegmensekből használtunk fel olyanokat, amik a közéleti-társadalmi érdeklődést jól indikálják. Az adatok és információk elemzéséhez és a célcsoportok kialakításához Python nyelvű programokat használtunk. Eljárásunk vegyes módszernek mondható abból a szempontból, hogy míg az adatok (reakciók, felhasználók, felületek) gyűjtése, tárolása, az ezek közötti metszetek, átfedések vizsgálata kvantitatív és informatikai eljárásokon alapul, a felületek kategorizációja kvalitatív kutatói folyamat. Az adatgyűjtés és a kategorizáció folyamatát az 1. ábrán mutatjuk be.

4. ábra. Az adatgyűjtés és adatkategorizáció folyamata

Az elemzést megelőzően kézi gyűjtéssel listázásra került az összes elérhető magyar, Harry Potterhez kapcsolódó Facebook-oldal, -csoport és -esemény, amelyen 2014 és 2018 között felhasználói aktivitás látható. A gyűjtés eredményeképpen 35 felület került beazonosításra, melyek az 1. számú mellékletben láthatók.

Vizsgálati mintánkat (a célcsoportot) az 1. táblázatban látható felületeken 2014. 01. 01. és 2018. 06. 01. között aktív Facebook-felhasználók adják. Ebben az időszakban a 35 Harry Potter-felületen aktív felhasználók száma 14 200 fő.

Elemzésünkhöz a Facebook-oldalak esetében nem az oldalkedveléseket, hanem a felületeken kifejtett aktivitásokat vizsgáltuk. Aktivitásnak nevezzük a nyilvános Facebook-oldalak által megosztott tartalmakon (poszt) való lájkolást, reakciót, kommentet, a Facebook-csoporttagságot, illetve a Facebook-esemény-részvételt (*attending*) és az esetleges részvételt (*maybe attending, unsure*). Az érdeklődési kör (szegmensek) vizsgálatához a célcsoport nyilvános felületeken vagy a nyilvános felületek által megosztott tartalmakon való Facebook-aktivitásait 5 521 872 magyar Facebook-felhasználó aktivitásaival hasonlítottuk

össze. Az összesen vizsgált célcsoport-aktivitás 14 095 856 adatpont. A célcsoportprofilok kialakításához az oldalak esetében nem oldalkedveléseket (*page like*), hanem (ahogy ezt fentebb is említettük) a nyilvános oldalak által megosztott tartalmakon kifejtett aktivitásokat (lajk, reakció, komment) figyeltük. Ennek oka, hogy úgy véljük, míg egy Facebook-oldal kedvelése önmagában nem feltétlenül jelenti, hogy a felhasználó szimpatizál is az ott megjelenő tartalmakkal, a felületek által megosztott tartalmak kedveléséről ez már sokkal inkább elmondható. Az adatok elemzése során a Facebook irányelvei miatt demográfiai adatokat nem használtunk, ezekre kizárólag következtetni tudunk a célcsoport aktivitásaiból kirajzolódó trendekből és jellemzőkből. A 3. ábrán a célcsoport-kialakítás és az elemzés folyamatát mutatjuk be.

5. ábra. A célcsoport-meghatározás és az elemzés folyamata

Az előzetesen érdeklődési körök, preferenciák és attitűdök alapján kézi módszerrel szegmensekbe kategorizált Facebook-felületekből elemzésünkhöz a következőket használtuk fel:

- Közélet
 - Politikai párt
 - Civil szervezet, NGO, mozgalom
- Jótékonyág és szociális témák
- Természetvédelem és fenntarthatóság

Az elemzés elvégzéséhez a Harry Potter-rajongó célcsoport preferenciáit tartalmazó táblázatokot készítettünk.⁸ A Facebook-adatokból létrehozott táblák az alábbi információkat tartalmazzák: az elemzésre került szegmenseket, a szegmenshez tartozó összes Facebook-felhasználó számát, továbbá a vizsgált célcsoport metszetét a szegmensekkel (aktivitási arány). Ez utóbbi azt fejezi ki, hogy a célcsoportból hány aktív felhasználó van az adott szegmensben. Ezenkívül a szegmens méretét (aktív felhasználóinak számát) is figyelembe vevő mutatót használunk annak kifejezésére, hogy a célcsoportba tartozó felhasználók az átlagos magyar Facebook-felhasználónál mely szegmensben (vagy akár adott Facebook-felületen) aktívabbak, és melyek iránt mutatnak kevesebb

érdeklődést. Ezt a mutatót *felülreprezentációs mutató*nak neveztük el. A mutató a szegmens (vagy oldal) és a célcsoport közönségének méretét, illetve azok metszetét veszi figyelembe, a megszokott várhatóérték-számítás módszerével. A mutató mértékegység nélküli, standardizált szám. A szegmens és az oldalak sorrendje alapján beszélhetünk preferenciákról, érdeklődési körökről, attitűdökről a célcsoporton (vagy célcsoportokon) belül. A mutató számításának módja a következő:

Ha a célcsoport jele C, a szegmens vagy a kérdéses oldal jele S, a metszet jele (célcsoportmetszete a szegmenssel vagy oldallal) pedig C∩S. Arány1 $|C∩F|:|C|$, Arány2 pedig $|C∩S|:|S|$.

A *felülreprezentációs mutató* ezek alapján: $Arány1 \times Arány2 = (|C∩S|:|C|) * (|C∩S|:|S|) = (|C∩S|^2):(|C| \times |S|)$.

A következőkben a közösségimédia-elemzéshez kialakított mintába bekerült 14 200 Harry Potter-affinis Facebook-felhasználó közéleti, politikai, társadalmi témákhoz kapcsolódó digitális lábnyomai alapján mutatjuk be preferenciáikat és attitűdjeiket.

A Harry Potter-affinis csoportról elmondható, hogy (fiatal életkoruk ellenére⁹) magas közéleti aktivitással rendelkeznek. A felhasználók 85%-a volt aktív a teljes közélet szegmensben, tehát valamilyen közélettel kapcsolatos Facebook-oldalon, -csoportban vagy -eseményen. Az átlagos magyar Facebook-felhasználóhoz képest is magas ez az arány (a felülreprezentációs score értéke 26, tehát a 85%-os aktivitás jóval átlag felettinek mondható). Politikai pártok felületén a Harry Potter-affinisek 50%-a volt aktív, ami szintén a magyar átlag felettinek mondható (a felülreprezentációs score értéke 15).

A közéleti tartalmak és a politikai pártok közül megvizsgáltuk azt is, hogy Facebook-oldal-szinten milyen jellegű tartalmak felületein aktívak. Az oldal-szintű elemzésből kiderült, hogy kiemelt helyen szerepelnek a nagy baloldali-liberális hírportálok (Index.hu, HVG, 24.hu), a nagy baloldali politikai blogok (444, Mércé, Fideszfigyelő) és a kormánypárti ORIGÓ hírportál is. A felsorolt médiumok iránt szintén átlag feletti aktivitást tapasztaltunk.

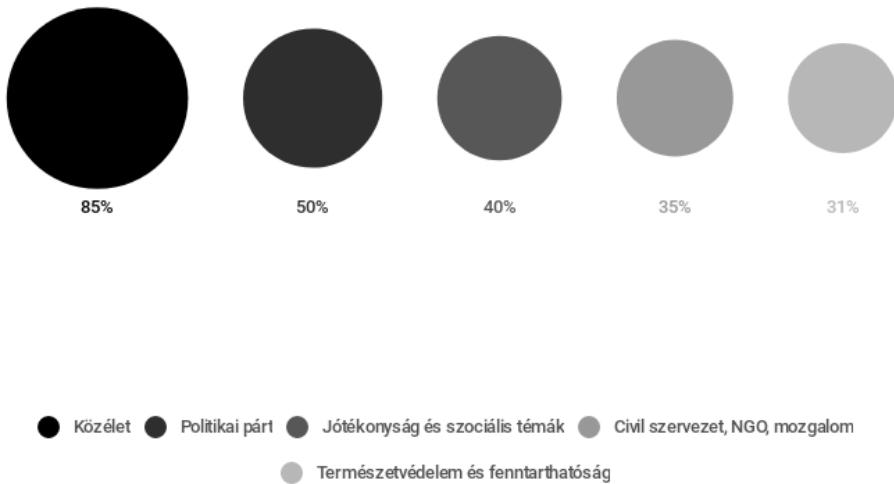
A politikai pártokat tekintve vegyes képpel találkozhatunk, aminek kapcsán elmondhatjuk, hogy a Harry Potter-affinis csoport egyértelműen nem sorolható be egyik magyar politikai oldal támogatói közé sem, sőt, kifejezetten sokféle és ellentmondó pártpreferenciával rendelkezik. A pártok közül a legnagyobb aktivitást a Magyar Kétfarkú Kutya Párt (26%), a Jobbik Magyarországért Mozgalom (9%) és a Momentum Mozgalom (5%) felületein generálták a Harry Potter-rajongók. Ennek okát abban látjuk, hogy ezek a pártok jellemzően felülreprezentáltak a 18–29 éves korosztályban (Magyar Ifjúság 2016).

A fent említett pártok közül a Magyar Kétfarkú Kutya Párt egy anti-establishment viccpárt, amely (többek között látványos politikai akcióiknak és flashmobjaiknak köszönhetően) rendkívül népszerű az online térben és kö-

zösségi oldalakon, azonban a 2018-as országgyűlési választásokon nem szerepeltek jól, 1%-os eredményt értek el. A Jobbik radikális jobboldali pártnak indult, militarista jegyekkel, majd az utóbbi években innen igyekezett jobboldali néppárttá pozicionálni magát, amit belső politikai konfliktusok kísérték. A párt nagy támogatói bázissal rendelkezik a magyar fiatalok körében, komoly ifjúsági mozgósítást is végeztek kezdetektől fogva. Innen nézve a 9%-os aktivitás a Jobbik felületén kevésnek is mondható. A Momentum Mozgalom 2017 márciusában alakult centralista kispárt, így az adatgyűjtési időszakból csupán 1 évnyi aktivitás figyelhető meg. Azt a tényt is figyelembe véve, hogy a 2018-as országgyűlési választásokon 2,2%-os eredményt értek el, az 5%-os aktivitás a párt Facebook-felületén jelentősnek mondható.

Az általános közéleti érdeklődés mellett (ami véleményünk szerint önmagában implikál bizonyos társadalmi kérdések iránti affinitást) megvizsgáltuk, hogy mekkora aktivitást fejtettek ki civil szervezetek, NGO-k, társadalmi mozgalmak, jótékonyági és szociális szervezetek felületein a Harry Potter-rajongók. Az elemzésből kiderült, hogy Facebook-lábnyomaik alapján a Harry Potter-rajongók 40%-a aktív jótékonyossággal kapcsolatos Facebook-felületeken, ami szintén átlag feletti (a felülreprezentációs score értéke 4). Emellett azt is láttuk, hogy 35%-uk érdeklődik civil szervezet, NGO és valamilyen társadalmi mozgalom iránt (a felülreprezentációs score értéke 9). Ezek a felületek elsősorban (eredeti céljukon túlnótt) a Fidesz–KDNP-kormányval szemben álló politikai törekvések Facebook-oldalai (Százvezren az internetadó ellen, Egymillióan a magyar sajtószabadságért), de átlag feletti aktivitást fejtettek ki a Budapest Pride, a Migration Aid, a Magyar Helsinki Bizottság és az Amnesty International, felületein is. A baloldali-liberális emberi jogi szervezetek mellett átlag felett voltak aktívak jótékonyossággal foglalkozó oldalakon és szociális civil szervezetek felületén is (pl. Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, Országos Mentőszolgálat). A természetvédelem és fenntarthatóság témakörében a Harry Potter-affinisek 31%-a volt aktív (a szegmenshez tartozó felülreprezentációs score értéke 7). Kiemelt aktivitást mutattak a Greenpeace Magyarország felületén (a felülreprezentációs score értéke 52), de általánosan elmondható, hogy ebben a témakörben kisebb az érdeklődésük, mint a közéleti-politikai vagy társadalmi-szociális kérdésekben. A 4. ábrán a Harry Potter-affinis csoport metszeteit ábrázoltuk a vizsgált szegmensekkel.

6. ábra. A Harry Potter-affinis csoport metszetei a vizsgált szegmensekkel

Összegezve a fent leírtakat, úgy tűnik, hogy a Harry Potter-világ rajongói nemcsak átlagon felüli érdeklődést mutatnak a közélet és a politika iránt, hanem társadalmi és szociális kérdésekben is érzékenyek, függetlenül attól, hogy politikai preferenciáik vegyesek, és a csoportban egyaránt megjelennek a jobb- és baloldali pártok. Ezek a megállapítások egybecsengenek a fent ismertetett közvélemény-kutatási adatokkal, és látható, hogy a csoport tagjai nemcsak attitűdjükben, de a valós cselekvésen alapuló aktivitásaikban is társadalmilag érzékenyek. Külön szeretnénk felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy ez annak ellenére van így, hogy (az egykor szélsőjobb-dali-militáns pártból mára jobb-közép néppárttá pozicionált) Jobbik iránti affinitásuk (életkorukból eredően is) kiemelkedően magas.

Végezetül azt a kérdést kell feltennünk, hogy ezek a részleges empirikus eredmények mennyire általánosíthatók. Következik-e a Harry Potter-rajongók fentiekben demonstrált értékpreferenciáiból, hogy a politikai aktivitás egy új bázisát jelentsék általánosabb értelemben is?

Egyfelől, ahogy tanulmányunk bevezetőjében már utaltunk rá, hogy a politikai intézmények iránti bizalom, ezek elfogadottsága különösen a fiatal generáción belül a nyugati társadalmakban mélyponton van. Tanulmányunk alapkérdése éppen az volt, hogy bizonyos tömegkulturális sikertermékek iránti rajongás együtt jár-e a közügyekhez való optimistább hozzáállással és aktív társadalmi-politikai attitűdökkel. Az empirikus példák alapján azt mondhatjuk, hogy ez az együttjárás világosan kimutatható. Ugyanakkor három okból is nagyon óvatosan fogalmaznánk azzal kapcsolatban, hogy egy fiktív mű

iránti rajongás valóban képes-e változást generálni a társadalmi-politikai attitűdökben, az milyen erős, és mennyire válik általánosíthatóvá.

Egyfelől maga a tömegkulturális tartalmak szegmetált világa sem egy irányba mutató. Elégséges, ha csak a direkt politikai tartalmú West Wing és a House of Cards politikaábrázolására utalunk: míg előbbi a közjóért való nemes, még ha gyakran trükkökkel teli küzdelmet mutatja be, addig a másik a hatalom öncélú, kegyetlen és gátlástalan akarásának narratívája.

Talán még fontosabb, hogy a nem közvetlen politikai, de ebben a térben is értelmezhető nagy hatású médiatartalmak éppenséggel nagyon is eltérő érték-konstellációkat erősíthetnek. Nem ismerünk pontos adatokat, de okkal feltételezhetjük, hogy az olyan bestsellerek, tv-sorozatok, mint a Narcos, a The Queen of the South, a The Bridge és mindenekelőtt a Breaking Bad, erősíthették az amerikai nézők félelmeit a mexikói drogkereskedő bandákkal (és bevándorlókkal) kapcsolatban. Továbbá a rajongás önmagában nem értelmezhető, csak rajongásként valami irányában. A populáris kultúra tagoltsága és sokszínűsége miatt a közönség is szegmentált, és különböző csoportok – vagy Mannheim kifejezésével: generációs egységek – különböző tartalmakat fogyasztanak, ergo különböző érték-konstellációkat tehetnek magukévá.

Mivel a rajongói viselkedés nem politikai logikát követ, teljességgel életszerű, hogy az egyes befogadói csoportok más és más elvek mentén szerveződő, egymással inkonzisztens nézeteket hordozó tartalmak iránt is nyitottak. Az előbbi példánál maradva, könnyen elképzelhető, hogy vannak, akik mind a West Wing, mind a House of Cards vagy a Harry Potter-sorozat és az Éhezők viadala rajongóinak tartják magukat – bármennyire is eltérő lehet az ezekben a művekben megfogalmazott értéküzenet.

Harmadrészt pedig ezek a popkulturális tartalmak nem információs vákuumban léteznek. Szocializációs ágensek, közvetlen élmények, tradíciók, szociológiai helyzet és gazdasági, munkaerőpiaci tapasztalatok és a news média hírei különböző mértékben, de jelen vannak és befolyásolják a befogadói nézetek keretezését és artikulációját, az esetleges társadalmi aktivizmust. Vagyis a politikai relevanciával bíró popkulturális tartalmak üzeneteit mint egy bonyolult, soktényezős mátrix egyik elemét kell vizsgálnunk és értelmeznünk, és direkt oksági viszonyt nem szabad feltételeznünk a fogyasztás és a kialakult attitűdök között. Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy e mátrix egyik, általunk fontosnak ítélt, de eddig kellő figyelmet nem kapott elemét vizsgáljuk meg.

Nem állítjuk tehát, hogy a Harry Potter Alliance lesz a társadalmi mozgalmak új modellje, miként azt sem, hogy a tömegkulturális tartalmak mentén szerveződnek majd például az antirasszista, alternatív mozgalmak. Érdeemes megjegyezni ugyanakkor, hogy konkrét jóslatokba bonyolódni arra vonatkozóan, hogy milyen sérelmek, illetve pozitív üzenetek generálnak majd társa-

dalmi aktivizmust, jelenleg általában is meglehetősen kockázatos. Ezen belül azt állítjuk, hogy legalábbis nem kizárható, hogy ilyen inspirációk megfogalmazódhatnak, és amennyiben a hely és az idő, vagyis a politikai lehetőség-struktúra kedvez nekik, akár sikeres aktivizmus formáját is ölthetik.

Tanulmányunkban azt a kérdést vizsgáltuk, hogy a markáns üzenetet hordozó popkulturális termékek iránti rajongásnak lehetnek-e a politikai érték-választásra, illetve a közéleti aktivitásra vonatkoztatható implikációi. Hibrid és innovatív módszertani megoldásokat alkalmazva, egy konkrét esettanulmány, a Harry Potter-világ iránt rajongók preferenciáit és karakterét vizsgálva meggyőzően tudtunk kimutatni ilyen, a tartalmi üzenetekkel harmonizáló értékszerkezeteket. Annak megítélésére, hogy ez a popkulturális összefüggés oksági-e, milyen mértékű, mennyire általános, és milyen közéleti aktivitásokat indukál, további kutatások sokaságára lenne szükség. Szerencsés helyzetben vagyunk azonban, mert a digitális lábnyomokból alkotott rekonstrukciók lehetősége az erre a tematikára fókuszáló további kutatások lehetőségét is megteremtik.

MELLÉKLET

A Harry Potter-rajongó célcsoportot alkotó Facebook-felületek listája

Felület típusa	Felület neve
Facebook-oldal (page)	Harry Potter és a Halál Ereklýéi – HUN
	Harry Potter és a Rajongók
	Roxfort Generáció
	Dumbledore Serege
	Harry Potter Hungary
	Harry Potter: Hogwarts Mystery Game Rajongói Oldal
	Roxfort Boszorkány- és Varázslóképző Szakiskola
Facebook-csoport (group)	Harry Potter Hungary
	HPH adok-veszek
	Roxfort Generáció
	Mardekár Klubhelyiség
	Griffendél Klubhelyiség (HP HUN)
	Hugrabug (HPH)
	Hugrabug Klubhelyiség
	Hollóhát
	Griffendél
	A mágus örökös történetei (HP fanfic)
	Mardekár
	Hírverő, avagy a Kihívások Tárhelye
	Roxfort
	Harry Potter Fanfiction Hungary
	Harry Potter: Wizards Unite Hungary
	Hogwarts Mystery Hungary
Harry Potter: Wizards Unite – Hungary	
Harry Potter: Wizards Unite – Hungary (II)	
Harry Potter Magyar Fan Club	
Facebook-esemény (event)	7. Harry Potter Hungary Tali
	Harry Potter nyári napközis varázs(ló)tábor
	PotterPride 2018
	HPH Halloweeni Cosplay Verseny
	VI. Harry Potter Hungary Találkozó After
	VI. Harry Potter Hungary Találkozó
	PotterPride 2017
	PotterPride 2016
	5. V. Harry Potter Hungary Találkozó 5
	Legendás Állatok HPH Közös Mozizás

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozunk a *Politikatudományi Szemle* opponenseinek a tanulmány első verziójához fűzött megjegyzéseikért és javaslataikért.
- ² <https://web.archive.org/web/20170731000042/https://www.jkrowling.com/harry-potter-translated-scots/>
- ³ https://www.forbes.com/lists/2008/53/celebrities08_JK-Rowling_CRRT.html
- ⁴ <http://www.infomigrants.net/en/post/9089/hungary-refugees-not-welcome>
<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/victor-orban-hungary-migrant-refugees-george-soros-ngo-far-right-a8297441.html>
- ⁵ Magyar Ifjúság 2016. http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf
- ⁶ A kérdőívben a politikai attitűdöt az „Ön inkább liberálisnak vagy inkább konzervatívnak érzi magát?” kérdésben mértük, 1-től 4-ig terjedő skálán, ahol az 1-es érték a „liberális”, a 2-es érték az „inkább liberális”, a 3-as érték az „inkább konzervatív”, míg a 4-es érték a „konzervatív” válaszkategóriát képviselte. A kérdés „nem tudja / nem válaszol” válaszkategóriát is tartalmazott.
- ⁷ A sokdimenziós (nem, kor, műveltség alapján bontott) keresztábla a Harry Potter-affinisek és az ideológiai kategóriák között a cellákban található alacsony elemszámok miatt nem volt elemezhető.
- ⁸ Az elemzés alapjául szolgáló adattáblák a következő linken érhetők el: <http://dessewffy.elte.hu/>
- ⁹ A Facebook-adatok elemzésekor csak nyilvános felületeken történő aktivitásokat gyűjtöttünk és vizsgáltunk. A felhasználók demográfiai adataihoz és privát felületeken, titkos csoportokban, zárt eseményeken zajló aktivitásaihoz nem férünk hozzá. A Harry Potter-rajongók fiatal életkora Facebook-lányomokból kirajzolódó érdeklődésükből, preferenciáikból, fogyasztási szokásaikból következtethető ki, másrészt a survey-kutatásból kiderült, hogy a Harry Potter-affinisek 49%-a 18–39 éves volt.

IRODALOM

- Adorno, T. W. (2005): *The culture industry: Selected essays on mass culture*. Routledge.
- Almond, G. A. – Verba, S. (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
- Bennett, W. L. – Livingston, S. (2018): The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, 33 (2), 122–139. <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>
- Castells, M. (2013): *Communication power*. OUP Oxford.
- Chadwick, A. (2017): *The hybrid media system: Politics and power*. Oxford University Press.
- Chalton, N. – MacArdle, M. (2016): *The 20th Century in Bite-Sized Chunks Hardcover*. Michael O'Mara.
- Coppa, F. (2014): Fuck yeah, fandom is beautiful. *The Journal of Fandom Studies*, 2 (1), 73–82. https://doi.org/10.1386/jfs.2.1.73_1

- Couldry, N. – Hepp, A. (2016): *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity Press.
- Dessewffy, T. – Nagy, Z. (2016): Born in Facebook: The refugee crisis and grassroots connective action in Hungary. *International Journal of Communication*, 10, 2872–2894.
- Dessewffy, T. – Vary, D. (2017): Fame, Fans and Facebook. Hungarian Celebrities and their Admirers. *Intersections-East European Journal of Society and Politics*, 3 (1), 31–55. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v3i1.197>
- Dessewffy, T. – Nagy, Z. – Váry, D. (2018): Where Are Those Better Angels of Our Society? Subaltern Counterpublics in Hungary During the Refugee Crisis. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 37 (2), 112–123. <https://doi.org/10.1177/0270467618783944>
- Dessewffy, T. – Gurály, S. – Mezei, M. (2018): Dangerous Liaisons? Analysis of an onlife scandal. *Információs Társadalom*, 18 (2), 56–76.
- Feischmidt, M. – Pulay, G. (2017): ‘Rocking the nation’: the popular culture of neo-nationalism. *Nations and Nationalism*, 23: 309–326. <https://doi.org/10.1111/nana.12264>
- Fiske, A. P. (1992): The Four Elementary Forms of Sociality: Framework for a Unified Theory of Social Relations. *Psychological Review*, 99, (4), 689–723. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.99.4.689>
- Fiske, J. – Hancock, B. H. (2016): *Power Plays Power Works*. Routledge.
- Ford, S. – Green, J. – Jenkins, H. (2013): *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture (Postmillennial Pop)*. NYU Press.
- Gierzynski, A. – Eddy, K. (2013): *Harry Potter and the millennials: Research methods and the politics of the muggle generation*. JHU Press.
- Gray, J. – Sandvoss, C. – Harrington, C. L. (eds.) (2007): *Fandom: Identities and communities in a mediated world*. NYU Press.
- Holbert, L. R. – Shah, D. V. – Kwak, N. (2003): Political Implications of Prime-Time Drama and Sitcom Use: Genres of Representation and Opinions Concerning Women’s Rights. *Journal of Communication*, 53 (1). <https://doi.org/10.1093/joc/53.1.45>
- Holbert, L. R. – Shah, D. V. – Kwak, N. (2004): Fear, authority, and justice: Crime-related TV viewing and endorsements of capital punishment and gun ownership. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 81 (2), 343–363. <https://doi.org/10.1177/107769900408100208>
- Huntington, S. (1993): The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72 (3): 22–49.
- Inglehart, R. (1990): *Culture shift in advanced society*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. – Welzel, C. (2005): *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R. – Norris, P. (2003): „The True Clash of Civilizations”. *Foreign Policy*, 135, 62–70.
- Jenkins, H. (2007): Afterword: the future of fandom. In: Gray, J. – Sandvoss, C. – Harrington, C. L.: *Fandom: identities and communities in a mediated world*. New York University Press.
- Jenkins, H. (2012): ‘Cultural Acupuncture’: Fan Activism and the Harry Potter Alliance. In: Jenkins, H. – Shresthova, S.: *Transformative Works and Fan Activism*. *Transformative Works and Cultures*, 10. <https://doi.org/10.3983/twc.2012.0305>
- Jenkins, H. (2013): How „Dumbledore’s Army” Is Transforming Our World: An Interview with the HP Alliance’s Andrew Slack (Part One)”. *Confessions of an Aca-Fan: The Official Weblog of Henry*

- Jenkins. http://henryjenkins.org/blog/2009/07/how_dumbledores_army_is_transf.html [letöltve: 2018.07.18.]
- Kmetty Z. (2013): *Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel. A politikai hálózatok és a politikai diskurzus szerepe a részvételben és a tömbösödésben. Doktori értekezés.* ELTE Társadalomtudományi Kar – Szociológia Doktori Iskola, Budapest.
- Körösenyi A. (szerk.) (2015): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Budapest: Osiris – MTA TK Politikatudományi Intézet, 1–428.
- Laitin, D. D. (1986): *Hegemony and Culture: Politics and Change among the Yoruba.* University Of Chicago Press.
- Lazer, D. M. J. – Baum, M. A. – Benkler, Y. – Berinsky, A. J. – Greenhill, K. M. – Menczer, F. – Metzger, M. J. – Nyhan, B. – Pennycook, G. – Rothschild, D. – Schudson, M. – Sloman, S. A. – Sunstein, C. R. – Thorson, E. A. – Watts, Duncan J. – Zittrain, J. L. (2018): The science of fake news. *Science*, 359 (6380), 1094–1096.
- Leyden, P. – Teixeira, R. – Greenberg, E. (2007): The progressive politics of the millennial generation. *New Politics Institute*. <http://www.newpolitics.net/node/360>.
- Lijphart, A. (1980): The structure of inference. *The civic culture revisited*, 37–56.
- Madianou, M. – Miller, D. (2012): Polymedia: Towards a new theory of digital. *International Journal of Cultural Studies*, 16 (2), 169–187. <https://doi.org/10.1177/1367877912452486>
- Mannheim, K. (2000): A nemzedékek problémája. In: *úő: Tudásszociológiai tanulmányok.* Osiris Kiadó.
- McEvoy-Levy, S. (2017): *Peace and Resistance in Youth Cultures: Reading the Politics of Peacebuilding from Harry Potter to The Hunger Games.* Springer.
- Mudde, C. (2016): Europe’s Populist Surge: A Long Time in the Making. *Foreign Affairs (Council on Foreign Relations)*, 95. 25–30.
- Mutz, D. C. (2016): Harry Potter and the Deathly Donald. *Political Science & Politics*, 49 (4), 722–729. <https://doi.org/10.1017/s1049096516001633>
- Mutz, D. C. – Nir, L. (2010): Not Necessarily the News: Does Fictional Television Influence Real-World Policy Preferences? *Mass Communication and Society*, 13 (2), 196–217. <https://doi.org/10.1080/15205430902813856>
- Muller, E. N. – Seligson, M. A. (1994): Civic culture and democracy: The question of causal relationships. *The American Political Science Review*, Sep. 88 (3), 635–652.
- Müller, J. W. (2016): *What is populism?* University of Pennsylvania Press.
- Pateman, C. (1980): The civic culture: A philosophic critique. In: Almond, G. – Verba, S. (eds.) (1989): *The civic culture revisited.* Sage Publications.
- Perry, C. (2015): Harry Potter & the Riddles of Political Ideology. *Senior Capstone Theses*. Paper 16.
- Putnam, R. D. – Leonardi, R. – Nanetti, R. Y. (1994): *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy.* Princeton University Press.
- Pye, L. W. (1968): Political culture. *International encyclopedia of the social science*, 12, 218.
- Pye, L. W. – Verba, S. (1965): *Political culture and political development (Studies on Political Development).* Princeton University Press.
- Rokkan, S. (1964): Critical Review: Almond G. A. & Verba, S. (1963): The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. *American Political Science Review*, 58 (3), 676–679.
- Salganick, M. J. (2017): *Bit by Bit: Social research in the digital age.* Princeton University Press.

- Sartori, G. (1970): Concept Misformation in Comparative Politics. *The American Political Science Review*, 64 (4), 1033–1053.
- Vezzali, L. – Stathi, S. – Giovannini, S. D. – Capozza, D. – Trifiletti, E. (2015): The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 45 (2), 105–121. <https://doi.org/10.1111/jasp.12279>
- Street, J. (1994): Political Culture – From Civic Culture to Mass Culture. *British Journal of Political Science*, 24 (1), 95–113.
- Street, J. (1997): *Politics and popular culture*. Temple University Press.
- Székely L. (2012): Az új csendes generáció. In: *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*, 9–28.
- Tóth Cs. (2016): *A sci-fi politológiája*. Athenaeum Kiadó.
- Tóth Cs. (2017): *Fantasztikus világok*. Athenaeum Kiadó.
- Van Dijck, J. (2013): *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press.
- Welch, S. (1993): *The Concept of Political Culture*. Palgrave Macmillian UK.
- Zoonen, L. V. (2005): *Entertaining the citizen: When politics and popular culture converge*. Rowman & Littlefield.

KITEKINTŐ

Kacziba Péter

A nemzetközi kapcsolatok hálózattudományi megközelítései

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK HÁLÓZATTUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉSEI

Kacziba Péter

Pécsi Tudományegyetem, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék

ÖSSZEFOGLALÓ

A nemzetközi tér és az abban lezajló interakciók fokozódó komplexitása kihívás elé állítja a szférával foglalkozó tradicionális módszertani lehetőségeket. Az állami és nem-állami aktorok számának drasztikus növekedése, illetve a technikai innovációk és globalizáció révén felgyorsult interakciók új módszertani eszközök kifejlesztését követelik meg, amelyek révén a nemzetközi komplexitás lekövethető és elemezhető. Jelen tanulmány a módszertani lehetőségek közül a hálózattudomány diszciplináris alkalmazásának kereteit tekinti át: megvizsgálja a nemzetközi kapcsolatok hálózat kutatási megközelítésének előzményeit, legfontosabb szakirodalmi vívmányait, módszertani alternatíváit, valamint a módszerben rejlő lehetőségeket és korlátokat. Az írás célja, hogy a hálózati szemlélet nemzetközi tanulmányokban megjelenő trendjeit röviden ismertesse.

Kulcsszavak: hálózat kutatás ■ nemzetközi kapcsolatok ■ kapcsolatháló-elemzés ■ módszertan

BEVEZETŐ

A gráfelméleti alapokból mára önálló interdiszciplinává fejlődő hálózattudománynak számos definíciója és interpretációja létezik. Ezeket leegyszerűsítve és általánosítva azt mondhatjuk, hogy a hálózat kutatás az interakciók tudománya. Mivel módszertana széles körű lehetőséget biztosít kapcsolatok révén létrejövő hálózatos rendszerek elemzésére, ezért a matematikától a biológián és orvostudományon át egészen a gazdaságtudományokig számos területen alkalmazzák. A társadalmi összefüggések hálózatelemzési megközelítése az utóbbi évtizedekben a nemzetközi *kapcsolatok*¹ tanulmányozásában is megjelent, ami érthető fejlemény annak tükrében, hogy a diszciplína egyébként az állami és nem-állami aktorok transznacionális interakcióit kutatja. A nemzetközi tanulmányok területén alkalmazott hálózattudományi megközelítés abból a feltételezésből indul ki, hogy a nemzetközi kapcsolatok egymással szorosan összefüggő és kölcsönhatásban lévő hálózatok és az azokban zajló interakciók következményeként formálódnak (Maoz, 2011: 6.). A módszertant alkalmazó

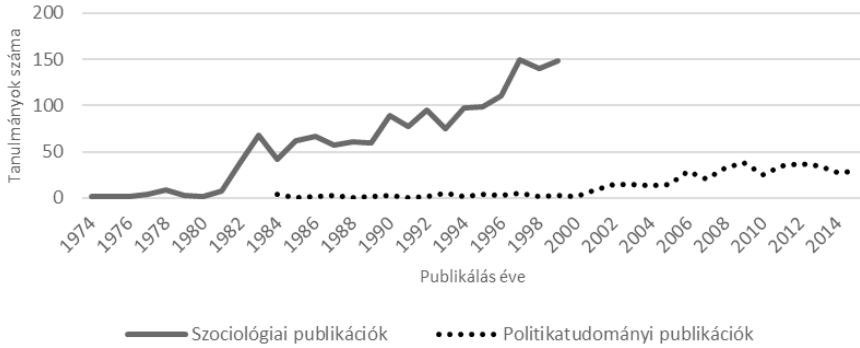
kutatások általánosságban arra keresik a választ, hogy a különböző nemzetközi térben jelen lévő hálózatok hogyan, miért és mikor formálódnak; miként alakulnak át a történelem változásainak következtében; egy hálózatban lezajló változás mennyiben befolyásolja az abban résztvevőket, valamint más hálózatokat. Kutatja a hálózatokban és az azok között lezajló interakciók tulajdonságait; a nemzetközi tér stabilitásának makro- és mikrojellemzőit; a történelmi események következményeinek időbeli és térbeli láncolatait; a kialakuló gazdasági egyenlőtlenségek okait, továbbá az elemzés szintjeinek összekapcsolási lehetőségeit (Hafner-Burton et al., 2009: 560–561.). Bármely tématerületről legyen is szó, a nemzetközi kapcsolatok hálózattudományi megközelítése szigorúan pozitivista irányultságú, a tradicionális elemzési technikák mellett pedig ragaszkodik a kvantifikálható adatok matematikai vizsgálatához. Bár nem pusztán társadalmi hálózatokat elemez, tudománytörténeti szempontból evolúciója a társadalomtudományokhoz kötődik, módszertanát a szociálintropológiában, szociológiában és politikatudományban lezajló hálózatelméleti kutatások egyaránt befolyásolták. A nemzetközi tanulmányokban végbemenő hálózatkutatói trendek ismertetése előtt ezért érdemes a társadalomtudományi alapokat röviden áttekinteni.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ELŐZMÉNYEK

A hálózatelemzési megközelítés az 1930-as évektől kezdődően fokozatosan kezdett meghonosodni a társadalom- és viselkedéstudományi módszertanokban. A társadalmi kapcsolatok elemzésének tudománytörténeti fejlődését elemző John Scott ennek a folyamatnak három, egymással szorosan egybefonódó tradícióját különítette el: a hálózati megközelítést kisebb elemzési egységeken keresztül tesztelő *szociometriai*; a személyközi kapcsolatok mintázatait matematikai módszerekkel vizsgáló *harvardi*; illetve a szociálintropológia felől közelítő *manchesteri* iskolát (Scott, 2000: 7.). A matematikai és természet-tudományi előzmények mellett mindhárom tradíciót aktívan befolyásolta a gestaltpszichológia (alaklélektan), amely szerint gondolkodásunkat és érzékelésünket mintázatok alapján strukturált egész-rész relációk határozzák meg, az egész pedig több, mint a részek összessége, ennél fogva tulajdonságai is eltérőek (Györi, 2006: 29.). A későbbiekben az alaklélektan ilyenén megközelítése számottevő hatással lesz a kapcsolathálózatokkal foglalkozó kutatókra, hiszen az előfutárok többsége a társadalmi háló egészének egyénre gyakorolt determináló hatását feltételezte. A társadalmi konfigurációk pszichológiai alapjait vizsgáló Moreno (1934) is ebből az elméleti háttérből kiindulva dolgozta ki szociometriai módszerét, amely már nemcsak a csoporton belüli személyközi kapcsolatok kvantifikációját tette lehetővé, de a kapcsolatszerkezetben résztvevők relációinak analitikus vizsgálatát is (Wassermann–Faust, 1994:

11–12.). A harvardi iskola megteremtője, Kurt Lewin ugyancsak az 1930-as években publikált, csoportdinamikával kapcsolatos kutatásai bevonták az elemzésbe a társadalmi csoportoknak helyet adó *teret* (amit nevezhetünk *egésznek* is), amely reciprokális kölcsönhatások révén hatást gyakorol, egyúttal hatások következményeként folyamatosan formálódik. Lewin szerint a társadalmi csoportok és környezetük kapcsolatait ábrázolható és elemezhető topológiai relációk írják le, ezért a közöttük lévő interdependencia matematikai eszközökkel is vizsgálható (Scott, 2000: 11.). Dorwin Cartwright és Frank Harary (1956) révén a csoporton belüli dinamikák matematikai elemzéséhez vezetett Fritz Heider 1946-ban publikált kognitív vagy strukturális egyensúly elmélete is, amely két személy közötti pozitív vagy negatív előjelű érzelm kialakulását egy harmadik tényező befolyásától tette függővé (Szántó–Tóth, 2011: 3.). Cartwright és Harary elvitatathatlan érdeme, hogy ezt az egyéni kognitív egyensúlyra való törekvést egyesítették a társadalmi csoportkapcsolatokban jelen lévő interperszonális balansz gondolatával (Scott, 2000: 12.). A reláció ábrázolására és vizsgálatára – összegezve Moreno, Lewin és Heider eredményeit – bevezették a gráfelméleti megközelítést, amelyben a csoportdinamikai jellemzőket személyeket reprezentáló pontokkal, míg a közöttük lévő kapcsolatokat információs tartalmat tükröző + vagy – jelekkel ellátott vonalakkal írták le (Cartwright–Harary, 1956). Az alapvetően *triád* kapcsolatokra épülő elképzelésen túlmutatott a manchesteri iskola strukturális megközelítése. 1954-ben a szociálintropológus John A. Barnes volt az első, aki használta a társadalmi hálózat (social network) terminust, híressé vált norvégiai esettanulmánya során pedig rámutatott, hogy elszigetelt társadalmi csoportok hálózattudományi elemzése rendszerszintű relációkat is bizonyíthat (Barnes, 1954). A manchesteri iskola másik tagja, J. Clyde Mitchell, Barnes megközelítését továbbfejlesztve az egész és részek közötti viszonyrendszert vizsgálta. Afrikai városok társadalmi kapcsolatait elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált társadalmi háló egészre (teljes hálózat), részekre (részhálózat) és egyénekre (csúcspontok) bontható, amely egységek szoros relációban vannak egymással, a hálózati csatornákon (linkeken) pedig az információáramlás túl számos egyéb interakció is zajlik, például anyagi javak vagy szolgáltatások forgalma (Mitchell, 1969: 10–12, 36–39.). Mitchell megközelítése, valamint Cartwright és Harary kiegyensúlyozott és kiegyensúlyozatlan triád-struktúrái számos hálózattudományi fogalmat és jelenséget vontak be a társadalmi relációkkal foglalkozók eszköztárába, megjelentek és elterjedtek a klikkekkel, az egocentrikus hálózatokkal, a sűrűséggel, presztízzsel vagy reciprocitással foglalkozó szakmunkák (Wassermann–Faust, 1994: 12.).

1. ábra. Kapcsolatelemzéssel foglalkozó szociológiai (1974–2000) és politikatudományi publikációk (1984–2014) évenkénti eloszlása

Forrás: Freeman, 2004: 167.; Victor et al., 2017: 20.

A hálózati szemlélet megjelenése a korábban említett tudományterületek mellett – különböző mértékben ugyan, de – befolyásolta más társadalomtudományi területek módszertanát is. Ezek közül a nemzetközi kapcsolatokra leginkább a politikatudományi kísérletek voltak befolyással, bár kétségtelen, hogy egyes makrogazdasági elemzések is jelentős hatást gyakoroltak a rendszerintű hálózatok modellezésével és vizsgálatával foglalkozó úttörőkre (Polacheck, 1980; Steiber, 1979). A politikatudomány hálózatelemzési megközelítésének három történeti hullámát érdemes elkülöníteni (Victor et al., 2017: 9). Az első hullám a Moreno által létrehozott szociometriai módszertanhoz kötődik, ebben az időszakban a csoportkapcsolatok feltárásának lehetőségeit a politikai szféra, a döntéshozás és a törvényhozás személyközi relációnak kapcsán vizsgálták (pl. Routh, 1938). A második hullám az 1950–1960-as évek behaviorista trendjeihez köthető, amely során a politikatudományi hálózatelemzés a politikai tényezők egymással kapcsolatos pszichológiai karaktereit összekapcsolta a konnektivitással, valamint a közösségen belüli beágyazottsággal. Az elemzések fókusza ebben az időszakban a politikusok személyközi relációtól (Patterson, 1959; Eulau, 1962; Monsma, 1966) a politikusok közötti informális kommunikáció jelentőségén át (Matthews, 1959; Fiellin, 1962) egészen a választói magatartás és véleményformálás vizsgálatáig terjedt (Lazarsfeld et al., 1968). A politikatudomány hálózati megközelítésének harmadik hulláma az 1980-as években kezdődött és tulajdonképpen jelenleg is tart. A korszak elején a felhalmozott statisztikai adatok és az elméleti háttér összekapcsolása, valamint az intézményi és közpolitikai összefüggések elemzése zajlott, amely az 1990-es években a legkülönbözőbb politikai magatartásminták, illetve lehetséges következményeik számítógépes modellezésével és vizsgálatával folytatódott (Victor et al., 2017: 9). A 21. században a politikai szféra számítógépes

elemzése – mintegy evolúciós folyamatként – átalakult a számítógépeken zajló politikai tevékenység elemzésévé. A hálózattudomány manapság már a tradicionális témák mellett az interneten és virtuális közösségi tereken zajló politikai interakciók formáit és hatásait vizsgálja, amely egy rendkívül széles skálán mozogva kiegészül például az online sajtótermékek vagy az egymondatos Twitter-üzenetek hatásainak feltárásával.

HÁLÓZATKUTATÁSI TRENDEK A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOKBAN

A társadalomtudományok hálózatelemleti megközelítése az 1960-as években terjedt át a nemzetközi tanulmányokra. Amíg a korszakbeli politikatudományi hálózatkutatás az egyének és csoportok különböző típusú relációira fókuszált – tehát a szociometriai és szociológiai hálózatelemzés hagyományait vitte tovább –, addig a nemzetközi kapcsolathálókkal foglalkozó vizsgálatok kezdetben inkább Kurt Lewin munkáiból és a szociálintropológia strukturális megközelítéséből merítettek (Patterson, 1959; Eulau, 1962; Monsma, 1966; Matthews, 1959; Fiellin, 1962; Lazarsfeld–Berelson–McPhee, 1968). Az első nemzetközi relációkkal foglalkozó elemzések – csatlakozva a nemzetközi viszonyok elméleteinek korszakbeli trendjeihez – a nemzetközi *teret* és az abban zajló interakciók rendszerszintű mintázatait vizsgálták. A makrokereskedelmi folyamatok mellett ez kiterjedt az állami aktorok nemzetközi szervezetekben betöltött tagságának elemzésére, a diplomáciai kapcsolatok és hivatalos látogatások hálózati ábrázolására, később szövetségi rendszerek felvázolására (Brams, 1966; 1969; Russett–Lamb, 1969; Christopherson, 1976; Caporaso, 1978). A strukturális megközelítés egyik első kutatója, Brams (1966), a nemzetközi térben jelen lévő állami aktorokat szervezeti tagságaik, kereskedelmi partnereik, illetve diplomáciai tevékenységük hálózatai alapján *klaszterekben* csoportosította, azaz kvantitatív módszerrel kívánta felvázolni a korszakban jellemző (hidegháborús) blokkszemlélet körvonalait. Megközelítése egy sor államok közötti kohézióval és regionalitással foglalkozó kutatáshoz vezetett, amelyek közül kiemelkednek Bruce Russett (1968, 1969) elemzései, aki politikai rendszerek hasonlósága és különbözősége, valamint kulturális és identitásbeli felépítése alapján alternatív régiók feltárására törekedett. Az 1980-as évektől ez a megközelítés a hálózati aktorcsoportokat szociogazdasági szempontok szerint feltáró *blokkmodell-elemzés* irányába fordult, egyúttal a korszakban jellemző függőségelméletek tesztelésére törekedett (White et al., 1976; Breiger, 1981; Nemeth–Smith, 1985; Faber, 1987). Ezzel kapcsolatban a diplomáciai kapcsolatok elemzése kézenfekvő és hálózatelemzési módszerekkel is könnyen vizsgálható opciónak tűnt, a diplomáciai kölcsönösséget vizsgáló kutatások azonban ellentmondásos eredményeket produkáltak (Healy–Stein, 1973; McDonald–Rosecrance, 1985). Az 1970-es évekre megjelent a társadalmi

kapcsolatelemzéshez, valamint a pszichológiai és politikatudományi alapokhoz közelebb álló külpolitikai gondolkodásmódra fókuszáló modell is. Axelrod és munkatársai (1976) a külügyi döntéshozásban részt vevő politikai elitiek kognitív térképének felvázolására törekedtek, a mentális struktúrák hálózati ábrázolásától pedig a külpolitikai döntéseket meghatározó koncepciók egymásra gyakorolt hatásainak, illetve a manipuláció lehetőségeinek számszerűsítését várták. A módszer bár több kérdést vetett fel, mint amennyit megválaszolt, mégis rámutatott arra, hogy a nemzetközi térben létrejövő valós relációk elemzése mellett a hálózattudomány az absztrakt kapcsolódások vizsgálatával is eredményeket érhet el.

A nemzetközi kapcsolatok hálózatelemzési megközelítésének első, 1960-as évektől 1990-es évekig tartó periódusát a 21. század első évtizedében egy jóval termékenyebb, jelenleg is tartó hullám váltotta fel. Míg a kezdeti időszakban a hálózatelemzési módszertant nemzetközi szférákban alkalmazók inkább a szerkezeti struktúrák megértésére – és egyáltalán vizuális áttekintésére – használták, addig a 2000-es évektől egyre hangsúlyosabbá vált a matematikai elemzés, az előrejelzés, valamint az elméletalkotás szerepe (Victor et al., 2017: 11.). A módszertan ebben az időszakban tapasztalható relatív népszerűsége, valamint a publikációk számának megnövekedése két, egymáshoz szorosan kapcsolódó folyamatból következett. Egyrészt a korszakban tapasztalható technológiai fejlődés és az informatikai innovációk révén a nagy kiterjedésű adatok tárolása és kezelése leegyszerűsödött, valamint lényegesen olcsóbbá vált (Maoz, 2011: 17.). Másodsorban, ezzel párhuzamosan, az időigényes adatgyűjtést felváltotta a nagy kiterjedésű adatbázisok megjelenése, amelyek már globális méretű relációk felvázolását, illetve azok idősoros elemzését is lehetővé tették (pl. *Correlates of War*, Singer–Small, 1982). A következő időszakban ezeknek a nagy kiterjedésű adatbázisoknak a különböző szempontok szerinti elemzése határozta meg a hálózati módszertannal foglalkozó kutatásokat, amelyek során egyebek mellett a nemzetközi szervezetek, konfliktusok és emberi jogok, fegyverkereskedelem vagy terrorizmus területén végeztek vizsgálatokat (Victor et al., 2017: 12.). Ezek az elemzések számos új módszertani megközelítést vezettek be, a nemzetközi tanulmányokban felmerülő elméleti vitákat pedig összekötötték a hálózattudomány olyan alapvető technikai kérdéseivel, mint a centralitás, a strukturális ekvivalencia, a tranzitivitás vagy a preferenciális kapcsolódás (Hoff-Ward, 2004; Hafner-Burton–Montgomery, 2006; Maoz et al., 2006; Cranmer et al., 2012).

A 2000-es években a hálózattudomány egyéb fajsúlyos kérdései is bekerültek a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó elemzések témakörei közé. Corbetta és Grant (2012) Heider bevezetőben említett strukturális egyensúly-elméletéhez visszanyúlva diádikus konfliktusokkal kapcsolatban vizsgálta harmadik államok intervenciók szerepét. A kutatás kiindulópontja a klasszikus realista „ellenségem ellensége a barátom” feltevés, amely e helyütt nem személykö-

zi, hanem államközi kontextusban merült fel. A szerzőpáros eredményei azt mutatták, hogy a beavatkozó államok konfliktusban érintett aktorokkal való kapcsolatai meghatározzák azok intervenció hajlandóságát, módját, illetve a támogatás alanyával kapcsolatos döntési folyamatot (Corbetta–Grant, 2012: 321–324.). Maoz (2012) az utóbbi kérdéskörrel kapcsolatban azt elemezte, hogy kooperációt eredményező pozitív linkek a hálózati fejlődés során hogyan alakulnak ki. A *preferenciális kapcsolódás* elméletét tesztelve arra a következtetésre jutott, hogy az egyébként skálafüggetlenségre hajlamos kereskedelmi és szövetségi hálózatok növekedése leírja Barabási és Albert Réka fejlődési modelljét (1999), azaz az államok új relációk kialakításakor a legtöbb kapcsolattal rendelkező centrumokat preferálják (Maoz, 2012: 254.). Dorussen és Ward a kanti béke intézményi kereteinek vizsgálata során az államok közötti kommunikációs csatornákkal kapcsolatban tesz fontos észrevételeket. Véleményük szerint a kormányközi szervezetek közvetlen konfliktuscökkentő hatása a nemzetközi térben betöltött relatív súlytalanságuk miatt gyenge, ugyanakkor az intézmények révén létrejövő kommunikációs hálózatok látens konfliktusok megoldásának színterei (Dorussen–Ward, 2008: 199–206.). Hafner-Burton és munkatársai ezt a megközelítést erősítették azzal következtetéssel, hogy a kormányközi szervezetek egyik legfontosabb erénye hálózati tulajdonságaikban rejlik, hiszen ezek révén a nemzetközi intézmények az államok közötti interakciók centrumai, egyúttal viszont az országok képességbeli különbségeinek reprezentálói is (Hafner-Burton et al., 2006: 24.).

MÓDSZERTANI ALTERNATÍVÁK

A tudományos megismerés relációs altípusába tartozó hálózattudomány a nemzetközi kapcsolatok területén is az egyes szerkezeti elemek egymáshoz fűződő viszonyát kutatja. Módszertana a legtöbb esetben megegyezik a társadalomtudományokban használatos kapcsolatelemzési eszköztárral, ugyanakkor egyes témák esetében eltérő mérési alternatívákra koncentrálnak. A tanulmány jelen része ezeknek az alternatíváknak a rövid összefoglalására törekszik, ennek érdekében pedig egy relatíve egyszerű, mégis kellőképpen komplex – a szerző által összeállított – referenciapéldán keresztül kísérli meg felvázolni a nemzetközi kapcsolatok által leggyakrabban alkalmazott hálózatkutatói lehetőségeket. A mellékletben található ábrák (3., 4. ábra) – 1899-es és 2015-ös mintavétellel – diplomáciai külképviseletek globális hálózatait ábrázolják. A kiválasztott példából adódóan a hálózatban részt vevő *N csúcspontok* (ez esetben államok) a többi ponthoz egyenként maximum két *L éllel* kapcsolódhatnak, egy kiküldött és egy fogadott képviselő révén. A hálózatok ebből kifolyólag *irányítottak*, az *irányítatlan* relációktól eltérően ebben az esetben az élék iránya tartalmi jelentőséggel bír, fontos tulajdonságot takar tehát a „honnan hova”

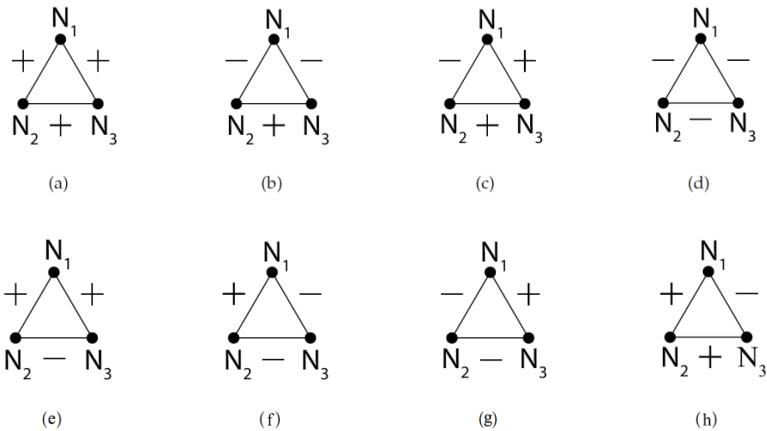
kérdés meghatározása. Mivel az irányított hálózati kapcsolatpárok elemzésekor számottevő az aszimmetrikusság vagy szimmetrikusság szerepe, a nemzetközi relációk esetében is jelentékeny a hálózati kapcsolódások *reciprocitásának* (r) meghatározása. A referenciapéldák esetében ez azt jelenti, hogy a 3. ábrán látható irányított hálózat $N=52$ csúcspontjai között összesen $L=628$ él létesült, amelyből 106 aszimmetrikus (16,87%); míg a 4. ábrán felvázolt irányított hálózat $N=196$ csomópontjai között létesülő $L=9260$ linkből 1482 aszimmetrikus (16,01%). A kapcsolatok reciprocitási² aránya emiatt mindkét referenciahálózat esetében magasnak tekinthető, az 1899-es példa esetében a kapott érték $r \approx 0,85$, míg a 2015-ös hálózatban $r \approx 0,84$.³ A két referenciahálózat között szintén fontos különbség az *összekapcsoltság*. Míg a 2015-ös példa *összefüggő* hálózat – mivel tetszőleges N pontjából bármely más N pontba *távolságként* leírható *út* vezet –, addig az 1899-es példa tartalmaz elszigetelt pontokat, amelyek a hálózatnak *nem összefüggő* részei.

Bármilyen hálózatról legyen is szó, az abban jelen lévő relációkat a nemzetközi tanulmányok is monadikus, diádikus, triádikus, közösségi struktúrájú vagy a teljes hálózatra vonatkozó szerveződésként elemezheti. A *monadikus* elemzési egység esetében a hálózat önálló alkotóelemei képezik az elemzés tárgyát: az individuális pontok tulajdonságai, valamint ezen tulajdonságok időbeli változásai számottevő információs tartalommal bírhatnak. Monadikus elemzési egység esetében egy tetszőleges N pont jellemzőit maga N és kapcsolódásai, esetleg azok hiányai írják le (Szántó–Tóth, 2011: 9.). Egy hálózatban az individuális csomópontok *fokszáma* (k) az egyik legfontosabb elemzési kiindulópont, irányított hálózat esetében a bejövő (k_i^{be}) és a kimenő (k_i^{ki}) élek eltérő adattartalommal bírnak. Kapcsolat nélküli, $k_i=0$ fokszámú⁴ N pont *izolált* része a hálózatnak, az összekapcsolt részhálózat(ok)hoz képest önálló *komponenst* alkot.

A nemzetközi tanulmányok kapcsolatelemezési megközelítései során az egyik leggyakrabban elemzett hálózatszerkezeti egység a diád-reláció. A két hálózati pont alkotta *diádikus* (vagy bináris) kapcsolódások esetében egy tetszőleges N pont és egy másik N pont között létrejövő kapcsolódások jellemzőit vizsgáljuk. Ebben az esetben is számottevő az irányítottság vagy irányíthatatlanság, továbbá az összekapcsoltság kérdése. Egy elemzett diád 0 fokon összefüggő, ha nem létezik semmiféle kapcsolat a két pont között; 1. fokon összefüggő, ha pontjait irányítatlan él köti össze; 2. fokon összefüggő, ha egy irányban irányított link kapcsolja össze, és 3. fokon összefüggő, ha *reciprok* irányban irányított él fűzi össze (Szántó–Tóth, 2011: 7.). Amellett, hogy a diád-relációban létrejövő kapcsolat jelenléte vagy hiánya, továbbá iránya információs jelentőséggel bír, a kapcsolat a linkek *súlyozását* lehetővé tevő adattartalommal is bírhat. Bár ilyen súlyozást a mellékelt két referenciahálózat nem tartalmaz (tehát ezekben az élek azonos $A_{ij}=1$ súlyúak), példának okáért mérhető és összevethető súlyozást eredményezne az egyes nagykövetségeken dolgozó diplomaták számának linkekhez rendelése.

A hálózati szerkezet következő elemzési egysége a három csúcspont relációját vizsgáló *triádikus* szint. Bár az eljárást a kétszereplős kapcsolatokra, valamint többszereplős gráfkörökre is kiterjesztették, triád-kapcsolatok elemzésekor az egyik legelterjedtebb vizsgálati alternatíva továbbra is a *strukturális kiegyensúlyozottság* mérése (Szántó, 2010: 33.). Kiegyensúlyozatlan vagy kiegyensúlyozott kapcsolatok esetén a *jelzett* (signed) *élek* legalább két, eltérő információtartalommal rendelkeznek, N pontok közötti relációik vagy pozitív, vagy negatív minőségűek. Egy, a 2015-ös példából kiemelt lehetőséget alapul véve: egy USA (N_1), Görögország (N_2) és Törökország (N_3) közötti irányítatlan viszonyrendszerben, pozitív és negatív lehetőségekkel számolva, négy kiegyensúlyozott és négy kiegyensúlyozatlan reláció alakulhat ki (2. ábra).

2. ábra. Lehetséges konfigurációk irányítatlan, jelzett (+, -) hálózatban

Saját szerkesztés. Forrás: Newman, 2010: 207.

Kiegyensúlyozott a kapcsolat, ha N_1 , N_2 , és N_3 kölcsönösen pozitív kapcsolatokat ápolnak egymással (a), vagy ha N_2 és N_3 pozitív viszonya az N_1 -gyel kapcsolatos kölcsönösen negatív relációban teljesedhet ki (b). Szintén kiegyensúlyozott a kapcsolat (b) egyéb variánsainak (f, g) esetében. Kiegyensúlyozatlan a reláció ezzel szemben, ha N_2 és N_3 , illetve N_3 és N_1 kapcsolata pozitív, de N_1 és N_2 viszonya negatív (c); továbbá, ha a triád-kapcsolatban résztvevők összes kapcsolata negatív előjelű (d). Előbbi (c) esetben N_1 és N_2 , valamint N_2 és N_3 kapcsolatában; míg utóbbi (d) esetben az „ellenségem ellensége az én ellenségem is” reláció valósul meg, ami a kapcsolati balanszt kiegyensúlyozatlanná teszi (Newman, 2010: 207.). Ebben az esetben (c) variánsa (e) és (h), tehát mindkettő kiegyensúlyozatlan kapcsolatot eredményez. A nyolc triád-kapcsolatot áttekintve kitűnik, hogy

0 vagy páros számú negatív reláció esetében áll fenn kiegyensúlyozott kapcsolat (Corbetta–Grant, 2012: 321–322.; Newman, 2010: 207–208.). A kiegyensúlyozott hálózat egyik számottevő jellegzetessége, hogy a topológiában összekapcsolódó triád kapcsolatai klaszterezhetőek, azaz pozitív és negatív N csúcspontokat tartalmazó hálózati alcsoportokra bonthatók (Harray, 1954).

Utóbbi állításból is kitűnik, hogy számos hálózat – beleértve a két mellékletben található referenciahálózatot is – *hálózati alcsoportokra* bontható. A nemzetközi tanulmányok kapcsolatelemzési megközelítései alapvetően két csoportkiválasztási eljárást alkalmaznak. Az első esetben a kutató vagy a kutatási téma maga határozza meg *gráfpaticionálás* szabályait azáltal, hogy például diplomáciai relációk vizsgálatának esetében földrajzi, politikai, gazdasági vagy kulturális azonosság/különbség szerint csoportosítja a csúcspontokat (Maoz, 2011: 38.; Barabási, 2016: 344.). A második esetben a hálózatban jelen lévő *csoportok detektálása* a cél, ebben az esetben a konkrét kapcsolódási szerkezet határozza meg a csomópontok kohéziójának összetételét (Newman, 2010: 357). Természetesen bármelyik esetről is legyen szó, egy komplex hálózatban számos hálózati alcsoportot lehet találni. E helyütt a legfontosabbakra reflektálva, két N csomópont ugyanabba az alcsoportba tartozik, ha ez kötések összefüggéséből vagy sűrűségéből következik (*kohéziós közösségek*) (Barabási, 2016: 342.), vagy ha hasonlóságuk lehetővé teszi jellemzőik megfeleltetését (*hasonlósági klaszter*) (Hafner-Burton et al., 2009: 365.). A kohéziós közösség egyik legjellemzőbb típusa a *klikk*, ami a hálózat olyan részhalmaza, amelyben a csúcspontok magas kohézióval rendelkeznek, a kölcsönösen és közvetlenül kapcsolt élek pedig egy maximálisan teljes algráfot hoznak létre (Szántó–Tóth, 2011: 10.; Barabási, 2016: 68.). Visszatérve a korábbi példához: az USA, Görögország és Törökország 4. ábrából kiemelt nagykövetségi relációi önmagukban nézve klikknek tekinthetők, hiszen N_1 , N_2 és N_3 is kölcsönösen és közvetlenül kapcsolódik egymáshoz. Triád-kapcsolaton alapuló teljes gráfot természetesen könnyű komplex hálózatokban találni, ugyanakkor a keresett teljes algráf bonyolultságának növekedésével a klikkek mennyisége csökken. A klikk-modell kevésbé szigorú értelmezése szerint klaszternek tekinthető az az eset is, amelyben a részt vevő kapcsolódási pontok nem hoznak létre maximálisan teljes algráfot, de kapcsolódásuk frekvenciája és/vagy szorossága alapján egymáshoz sokkal inkább kötődnek, mint a hálózat más közösségeihez. Ezek a klaszterek a referenciahálózatok esetében például jól megfigyelhető regionális csoportosulásokat hoznak létre, amelyekben a centrumok mellett a térségi államokkal való nagykövetségi kapcsolattartás igénye számszerűsíthetően magasabb klaszteren belüli kölcsönös és közvetlen linket eredményez, mint más, földrajzilag távol lévő országok esetében. A kohéziós formulától eltérően a hasonlósági klaszterezés a hálózat részeit kapcsolataik szerkezete alapján rendezi. Ebben a *szabályos ekvivalencia* (regular equivalence) szabadabb mozgásteret biztosít, hiszen ez a klaszterezés nem a konkrét csomópontok egyezése, hanem azok

közvetlen szomszédainak hasonlósága révén csoportosít (Newman, 2010: 212.). Ennél jóval szigorúbb rendezést eredményez a *strukturális ekvivalencia* szelekciós módszere. Két N csomópont akkor és csak akkor strukturálisan ekvivalens, ha azonos kapcsolati kötései vannak a többi hálózati N csomóponttal (Kürtösi, 2011: 26.). A módszer nemzetközi hálózatok esetében különösen rigorózus szelekciót eredményez: a két referenciahálózat esetében például kizárólag az 1899-es hálózat izolált komponensei tekinthetők strukturális ekvivalensnek, minden más esetben kisebb-nagyobb eltérések vannak még az egyébként azonos fokszámmal rendelkező csomópontok esetében is.

Bár mind az individuális, mind a többségi csomópontok variánsainak különböző tulajdonságaiból alkothatunk a hálózat egészét jellemző mutatókat, ugyanakkor – mivel az egész több, mint a részek összege – a teljes rendszer attribútumainak ismerete nélkül nem juthatunk átfogó következtetésekre. A hálózattudományi megközelítés különösen fontos erőssége azonban a nemzetközi tanulmányok területén az, hogy az elemzési szinteket összeköti. Ebben a vonatkozásban is a kapcsolati élek eloszlása az egyik leglényegesebb vizsgálati kiindulópont, hiszen ez az individuális egységektől kiindulva, a klasztereken keresztül az egész hálózati topológiát befolyásolja. A kapcsolati szerkezet egyik legfontosabb, több szintet is átfogó mutatója a hálózat elemeinek *centralitása*. A *fokszámcentralitás* (degree centrality) N csomópontok hálózaton belüli központiságát a hozzá kapcsolódó L élek száma alapján határozza meg azáltal, hogy ezt az értéket egyrészt a többi N csomópont fokszámához, másrészt a rendszerben előforduló összes reláció mennyiségéhez viszonyítja. A 2015-ös referenciahálózat esetében például az USA rendelkezik a legmagasabb fokszámmal ($k_{USA}=355$), ebből kifolyólag egyrészt neki van a legtöbb közvetlen kapcsolata más szereplőkkel, másrészt a hálózati egységek közül ő van befolyással a legtöbb rendszerben résztvevő linkre. Mivel a példa irányított hálózatot ábrázol, ezért ez a fokszám a kimenő ($k_{USA}^{ki}=167$) és bejövő ($k_{USA}^{be}=188$) élek összegéből tevődik össze. Utóbbi bejövő mérőszám utal a vizsgált csomópont *pretizsére* is, azaz a fogadott élek meghatározzák, hogy N csomópontot más N szereplők mekkora gyakorisággal választanak kapcsolódási pontként. A *közelségcentralitás* (closeness centrality) szintén egy csomópont központi szerepéből indul ki, ebben a megközelítésben az utak és távolságok alapján kerül meghatározásra, hogy egy N csomópont mennyire centrális eleme a hálózatnak. A *köztiségcentralitás* (betweenness centrality) ezzel szemben a kapcsolati *hidak* közbenső szerepét hangsúlyozza, azaz egy N csomópont szerepe annál fontosabb, minél több csomópont kapcsolódik a hálózathoz rajta keresztül.

A centralitás meghatározása lehetővé teszi, hogy információkat kapjunk az egyes individuális szereplőkről, egyben megmutatja a hálózat felépítésének legfontosabb jellemzőit. Jelzi például, hogy a hálózati topológia *centralizált*, *decentralizált* vagy *elosztott* felépítésű (Barabási, 2016: 305.). Centralizált hálózat

esetében egy vagy csak kevés centrum rendelkezik a kapcsolatok döntő többségével; decentralizált topológiában több centrum osztozik a legtöbb élen, közel azonos mennyiségű linkkel; míg elosztott háló esetében a kapcsolatok és a csomópontok száma kiegyenlített. Utóbbi jellemzők a hálózat *hierarchikusságára* is rámutatnak, ami különösen hasznosnak bizonyulhat a nemzetközi viszonyok dependenciával kapcsolatos elméleteinek tesztelésekor. A hálózatok idősoros elemzése a nemzetközi kapcsolódások kialakulásával és fejlődésével összefüggésben is fontos információkat tárhatnak fel. Korábban láttuk, hogy egyes nemzetközi skálafüggetlen hálózatok a preferenciális kapcsolódás elméletét leírva választanak partnereket, ugyanakkor választásaik során a *homofília* is kimutatható, azaz a nemzetközi térben jelenlévő aktorok nagyobb eséllyel alakítanak ki partnerséget hozzájuk hasonló szereplőkkel (Maoz, 2012: 254.). A nemzetközi kapcsolatok hálózattudományi megközelítése utóbbi módszertani alternatívák mellett számos egyéb, ehelyütt részletesen nem tárgyalható elemzési lehetőséget kínál. Ezek alkalmazása elsősorban a kutatási témából és kérdésből (pl. hidak szerepe, információ áramlás, eigenvektor centralitás, modularitás vizsgálata stb.), illetve az elemzési fókusz inter- vagy transzdiszciplinaritásából (pl. sűrűség változásainak mérése, skálafüggetlenség ellenőrzése stb.) következhet.

ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS KORLÁTOK

A fentebb részletezett módszertani alternatívák mérési és elemzési lehetőséget biztosítanak a nemzetközi kapcsolatok kutatóinak, egyúttal lehetővé teszik primer és komplex vizsgálati műveletek elvégzését. A primer lehetőségek egyik legfontosabb formája a nemzetközi szférában is biztosítja a kutatott rendszer vizuális körvonalazását, azaz a közvetett *megfigyelés* alternatíváját. Bár a vizuális áttekintés sokszor elhanyagolható és kevésbé fajsúlyos eredményességgel szolgál, ahogyan más tudományok esetében, úgy a nemzetközi tanulmányokban is fontosnak bizonyulhat transznacionális rendszerek tulajdonságainak szemrevételezése. A hálózattudományi paradigma szintén eredményesnek bizonyulhat egyes *esettanulmányok* kapcsán, ahol a kapcsolati rendszerek elemzése tradicionálistól eltérő módszertani opciót biztosíthat. Ezekben az esetekben a hálózati vizsgálat alapvetően három kutatási lehetőséget nyújt. Egyrészt lehetővé teszi a vizsgált rendszer *struktúrájának* elemzését, a monadikus, diadikus, triadikus, csoportszintű vagy a teljes hálózatra vonatkozó jellemzők leírását. Ez a megközelítés elsősorban a hálózat felépítéséből próbál információkat kinyerni, emiatt alkalmazza a fentebb leírt módszertani alternatívák többségét. A második lehetőség a teljes hálózat szerepét vizsgálja, a kapcsolatrendszer ebben a vonatkozásban *önálló nemzetközi aktor-ként* analizált. A harmadik alternatíva ezen a hozzáálláson túllépve a hálóza-

ton belül lezajló interakciók *dinamikáira* kíváncsi. Kutatja a kapcsolatrendszerben zajló folyamatok jellemzőit, történeti változásukat, a topológia formálódásának kapcsán kialakuló reakciókat, a rendszeren kívülről érkező hatások eredményeit (Kramer, 2017: 30–32.). A nemzetközi hálózatokban lezajló interakciók dinamikáinak általános jellemzője, hogy az abban végbemenő folyamatok – a társadalomtudományi példákhoz hasonlóan – többségében *nemlineárisok*, azaz a hálózati fejlődést és az adaptivitást a flexibilitás, a lejátszódó folyamatok és/vagy viselkedések sajátosságait viszont a diszkontinuitás jellemzi (McClure 2005: 2.). A nemzetközi hálózatokban lezajló interakciókat emiatt gyakran a matematikai káosz,⁵ de legalábbis az *anarchia* írja le.

Ez a tulajdonság már előrevetíti a hálózati módszertan legkomplexebb lehetőségét: a nemzetközi viszonyok elméleteinek tesztelését és/vagy reformját: az *elméletalkotás* szerepét. A tesztelés kapcsán a hálózattudományi módszertan a nemzetközi viszonyok elméleteinek segédeszközeként jelenik meg, egy metodológiai lehetőségként, amellyel az egymással versengő elméletek ellenőrizhetők és összevethetők (Hafner et al., 2009: 581.). A realista álláspont kapcsán a hálózattudomány szerepet vállal egyebek mellett az anarchia, a hatalmi erőegyensúly vagy a strukturális változás tulajdonságainak feltárásában (Healy–Stein, 1973; Maoz, 2011: 148–158.). A liberális elmélettel összefüggésben hálózati kutatások fókuszálnak az interdependenciával, a demokratikus béke elméletével vagy a nemzetközi szervezetekkel foglalkozó kérdésekre (Russett–Lamb, 1969; Breiger, 1981; Hafner–Burton–Montgomery, 2006; Dorussen–Ward, 2008). A radikális és függőségelméletekkel kapcsolatos elemzések gyakran összeérnek a gazdaságtudományokban alkalmazott hálózati tesztekkel, és manapság már nemcsak a dependencia formáit körvonalazzák, de a nemzetközi ellátási láncok vagy a pénzügyi globalitás hatásait is vizsgálják (Steiber, 1979; Hoff–Ward, 2004; Kenett–Havlin, 2015; Perera–Bell–Bliemer, 2017). A konstruktivista megközelítést elsősorban az identitással, technikai innovációk társadalmi következményivel, (inter)kultúrával vagy vallással foglalkozó hálózattudományi kísérletek segítik (Walsham 1997; Keck–Sikkink, 1998; Everton, 2018). Bármelyik elméletről vagy kutatási kérdéstről legyen is szó, a módszertan egyaránt alkalmazza a kapcsolati rendszer felépítésével, a hálózat önálló szerepével, valamint belső dinamikával foglalkozó eljárásokat.

Az előbbieknél progresszívabb vállalkozások már a nemzetközi viszonyok elméleteinek reformjára törekednek. Megkérdőjelezzik a tradicionális elméletek jelenkori létjogosultságát, és bár merítenek belőlük, helyettük egy új, nemzetközi interkonnektivitást magyarázó elmélet kidolgozására törekednek. Ezek közül az egyik legkidolgozottabb Maoz 2011-ben publikált elmélete (*networked international politics, NIP theory*), aki makrohálózatok vizsgálati eredményeiből arra következtet, hogy a nemzetközi kapcsolatok interakciók rendszerként írható le. Ebben a rendszerben az államok viselkedését az anarchiából következő realista viselkedésmód, valamint a liberális kooperációból adódó

előnyök kihasználása egyszerre formálja. Ez a kettőség interrelációt alakít ki a nemzetközi aktorok között, amely bizonyos esetekben kooperatív, más esetben viszont konfliktusos: az államok a nemzetközi térben biztonságuk fokozása és az anarchia kockázatainak csökkentése érdekében kooperatív relációkat formálnak, amelyek azonban az egyes individuumok vagy szövetségi rendszerek között gyakran érdekütközéseket eredményeznek. Maoz véleménye szerint mivel ezek az interrelációk államok közötti kapcsolatok révén alakulnak, hálózattudományi eszközökkel a rendszer megismerhető, a benne zajló folyamatok dinamikái feltárhatók (Maoz, 2011: 147–148.).

Míg Maoz elsősorban az államok felől közelít, addig a nemzetközi viszonyok másik fajsúlyos hálózatelméleti vonulata a nem-állami szféra liberális és konstruktivista elemzése kapcsán jut el a teoretikus komplexitásig. Ebben a vonatkozásban Alter és Hage (1993) szervezeti hálózatossodással foglalkozó munkája az egyik első kiindulópont, akik szerint a posztindusztriális társadalmak és a globalizálódó világgazdaság tulajdonképpen kooperatív hálózatok intézményesülő formáinak tekinthetők. Véleményük szerint ezek a kooperatív hálózatok klasztereket alkotnak, amelyek részei az őket magukba foglaló rendszerszintű hálózatoknak. Ezek a szisztematikus struktúrák egy nyitott hálózati struktúra részei, amelyben a kapcsolódások változásait a rendszernek teret adó külső környezet befolyásolja. A külső környezetben (vagy anarchikus nemzetközi térben) kialakuló események befolyásolják például a transznacionális szervezetek tevékenységének irányait, akik hálózati struktúrájukat az externális kihívások folyamányaként, azokat lekövetve alakítják (Alter–Hage, 1993: 152–161.). Seybolt ezt kiegészíti azzal, hogy a külső környezetbe ágyazott nyitott hálózatok lehetnek hierarchikusak vagy piacorientáltak. A hierarchikus felépítésű hálózatok véleménye szerint szabályszerűségük és vertikális kapcsolódásaik miatt stabilak, ugyanakkor korántsem flexibilisek, adaptivitásuk a környezet váratlan változásai során gyenge. A piacorientált kapcsolatrendszerek ezzel szemben alkalmazkodóbbak, vertikális mellett horizontális struktúrájuk lehetővé teszi, hogy a külső tényezők kihívásaira gyorsan reagáljanak. Seybolt szerint például az ENSZ humanitárius tevékenységének egyik legszámottevőbb gyengesége az, hogy a bürokratikus hierarchikus elemeket ötvözi a moralitást nélkülöző, donorérdekek alapján meghatározott piacorientáltságú modellel (Seybolt, 2009: 1029.). Hasonló kiindulóponttal rendelkezik Keck és Sikkink (1998) *Érdekképviseleti hálózatok a nemzetközi politikában* című munkája, amely Maoz fentebb részletezett elmélete mellett a legismertebb hálózatelméleti keretet biztosítja a nemzetközi tanulmányok számára. A szerzőpáros kiindulópontja Hedley Bull és az angol iskola feltételezése, amely a nemzetközi rendszert nem anarchiaként, hanem *nemzetközi társadalomként* körvonalazza. Véleményük ugyanakkor annyiban eltérő, hogy Bull-lal ellentétben nem az államok közösségére, sokkal inkább a nemzeti szuverenitást lebontó nem-állami tényezők transznacionális hálózataira fókuszálnak. Szerintük az államok in-

terakciói mellett a globalizálódó világban a nem-állami aktorok kooperációi is egyre fontosabbá válnak, ezek gazdasági (pl. transznacionális vállalatok), politikai (pl. környezetvédelem) vagy normatív (pl. emberi jogok védelme) érdekei kapcsolódási rendszereket alakítanak ki különböző országok állampolgárai és/vagy szervezetei között. Ezeknek a hálózatoknak közös tulajdonsága, hogy valamilyen *érdek* mentén szerveződnek, komplexitásuktól és kiterjedésüktől függően pedig az államközpontú nemzetközi politika alakító tényezőivé válhatnak.⁶ Keck és Sikkink összegezve a kapcsolatszerkezeti megközelítés elméleti lehetőségeit, arra következtetésre jut, hogy a nemzetközi térben lezajló – állami vagy nem-állami – interakciók vizsgálatára a hálózattudományi módszertan a legalkalmasabb, mivel lehetőséget biztosít a transznacionális térben lezajló változások lekövetésére (Keck–Sikkink, 1998: 229–236.).

A fentiekben részletezett lehetőségek kapcsán joggal merülhet fel a kérdés, hogy ha ennyire hatékony és ígéretes a nemzetközi viszonyok hálózattudományi paradigmája, akkor eleddig miért nem terjedt el a diszciplína mainstream kutatási irányvonalában. A válasz a hálózati megközelítés korlátaiban rejlik, amelyek jelentkeznek mind a primer, mind a komplex alternatívák kapcsán. A nemzetközi tér vizuális körvonalazása, azaz a megfigyelés lehetősége például valóban ígéretes kutatási alternatívának bizonyulhat, napjaink hálózattudományi megközelítése azonban a nemzetközi kapcsolatok szerkezeteit egy adott időpillanatban ábrázolja, Keck és Sikkink feltételezéstől eltérően nincs olyan technika, amely a szerkezeti változásokat valós idejű adatgyűjtés révén megnyugtatóan⁷ lekövetné vagy ábrázolná. A hálózati módszertannal készülő esettanulmányok eredményei egyéb metodológiai problémákkal is küzdenek. Ezek közül az egyik legszembetűnőbb pont az ilyen tanulmányok elemzési fókuszából, egyúttal a hálózatelmélet egyik legrégibbi alapvetéséből következik: a részekre vonatkozó eredmények nehezen írhatók le a hálózat egészére vonatkozó jellemzők nélkül. Magyarország külképviseleti relációinak 2015-ös, $k_{\text{HUN}}=152$ fokszáma például nehezen helyezhető kontextusba a hálózat többi résztvevőjének hasonló értékei nélkül. A referenciapéldák globális hálózatai ugyan felvetik a megoldás, azaz a teljes kapcsolatrendszer modellezésének lehetőségét, ugyanakkor bizonyos témák esetében a komplett hálózati struktúra felvázolása lehetetlen.⁸ A nemzetközi tanulmányokban alkalmazott hálózati módszertan ráadásul számos empirikusan kevésbé tesztelt feltételezésen alapul, ami a kutatások következtetéseit gyakran félrevezetheti. A strukturális ekvivalencia például előfeltételezi, hogy a hálózatban hasonló szerepet betöltők a való életben is hasonlóak, míg a homofília kooperációt konnotál, holott hasonló tulajdonsággal rendelkező szereplők gyakran egymás konkurensei is lehetnek (Hafner-Burton et al., 2009: 580.).

Végezetül érdemes felhívni a figyelmet az elméletalkotással kapcsolatos problémákra is. Általánosságban elmondható, hogy a fentebb ismertetett el-

méletek túlzottan is ambiciózusak, annak ellenére, hogy a nemzetközi térben lezajló folyamatokat nehéz leírni vagy elemezni pusztán hálózati megközelítéssel. Borgatti és munkatársai véleménye szerint a hálózati módszertan *kapcsolatok, hasonlóságok, interakciók és áramlások* kapcsán képes valós vagy absztrakt relációk felvázolására, más esetekben a kapcsolatszerkezeti megközelítés – kapcsolatszerkezet hiányában – eredménytelennek bizonyul (Borgatti et al., 2014: 10–12.). A jelenkori kínai külpolitika trendjei, a délszláv háborúk kialakulása vagy a diplomáciai kapcsolatok formálódása tehát nem érthető meg és nem írható le pusztán hálózattudományi megközelítéssel. A Maoz által kidolgozott hálózatelméleti megközelítés hasonló kritikai észrevételeket kapott, amelyek rámutattak, hogy a hálózati módszer nem helyettesítheti a nemzetközi viszonyok tradicionális elméleteit (Hafner-Burton et al., 2009: 580–582.), illetve, hogy az elmélet „túl sokat markol, de keveset fog” (Corbetta, 2013: 639.). Utóbbi vád nem érheti Keck és Sikkink kutatását, akik Maoz extenzív kutatásától eltérően egy specifikus tématerületből vonnak le globális konklúziót, eredményeik ebből kifolyólag gyengébb empirikus bázissal rendelkeznek. Hasonló problémákkal küzd Seybolt hierarchikus és piacorientált hálózati szerkezetének distinkciója is, amellyel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a valóságos hálózatokban rendkívül ritka az elosztott topológia (Barabási, 2016: 250–255.), a csúcspontok hierarchikussága tehát nem negatívum, hanem olyan tulajdonságbeli törvényszerűség, amellyel egyébként a piacorientált hálózatok is rendelkeznek.

ÖSSZEGZÉS

A nemzetközi tanulmányok kapcsolatelemezési megközelítése a hálózattudomány egyik legfiatalabb, interdiszciplináris válfaja, amely társadalomtudományi alapokon nyugszik, de nem pusztán társadalmi kapcsolatokat elemez. Bármely tématerületről legyen is szó, hozzáállása szigorúan pozitivista irányultságú, a tradicionális módszertan mellett ragaszkodik a kvantifikálható adatok matematikai elemzéséhez. Használatának az előző évtizedekben alapvetően két irányzata alakult ki: az első egy rigorózus, elsősorban számszerűsítésen alapuló módszertani alternatívaként tekint a nemzetközi kapcsolatok hálózattelemezési irányzatára, attól a hagyományos kutatási módozatok kiegészítését várja. A második irányzat a módszertant elméleti keretbe ágyazza, azt vagy a nemzetközi viszonyok elméleteinek tesztelésére, vagy pedig azok megreformálására használja. Mind az első, mind a második irányzat aktívan alkalmazza a hálózattudományi módszertan mérésre és számításra vonatkozó eszköztárát, ezek alkalmazása révén képes a különböző elemzési szinteket és csoportokat összekötni. Az ebből következő széles körű lehetőségeket azonban számos korlát hátráltatja, amik miatt a hálózati megközelítés eredményei gyak-

ran megkérdőjelezhető. Ezek hátterében legtöbbször nem is az alkalmazott módszertan, inkább az adatgyűjtés hiányosságai húzódnak meg. Manapság a legfontosabb és legsürgetőbb kihívás ebből következően az adatgyűjtés vagy adatbányászat eszközeinek korrigálása (Maoz, 2012: 252.). Utóbbiak reformja révén a nemzetközi kapcsolatok hálózattudományi megközelítése a jövőben, az ábrázolás és az ábrázolt kapcsolatrendszer vizsgálata mellett, a globális komplexitás leképezésének tudományává is válhat. A módszertan legújabb kísérletei ennek megfelelően már jelenleg is 21. századi kihívásokat kutatnak: megpróbálnak lépést tartani a negyedik ipari forradalom következtében lezajló gyors ütemű változásokkal, a földrajzi vagy virtuális interkonnektivitás következményeivel, a kereskedelem vagy a városi növekedés fiziológiájával. A nemzetközi hálókkal foglalkozó kutatások utóbbi témák inter- és transzdiszciplináris jellegéből adódóan egyre gyakrabban érintik a *kapcsolódásföldrajz* vagy a *szociálfizika* jelenleg formálódó, emiatt gyakran fikcióba hajló területeit (pl. Barabási, 2010; Wendt, 2015; Khanna, 2016; West, 2017). A kritikusok szerint a globális komplexitás leképezésének lehetősége ugyanakkor már önmagában is fikció, egy olyan kihívás, amelyet a nemzetközi tanulmányok sohasem fognak tudni feloldani. Az ehhez hasonló kritikákról sokat elmond, hogy a komplexitás problémájával nemcsak a nemzetközi tanulmányok küzdenek, hanem a hálózati módszertant alkalmazó többi tudomány is. Ezek a diszciplínák a komplexitási kihívást egyrészt az elméleti és technikai eszköztár folyamatos innovációjával, másrészt pedig az egyes tudományon belüli részhálózatok folyamatos integrációjával próbálják leküzdeni. A nemzetközi tanulmányok ebben a folyamatban elsősorban a társadalomtudományi kutatásokat egészíthetik ki, emellett azonban az ember által létrehozott hálózatok általános szabályszerűségeinek megértésében is segíthetnek.

JEGYZETEK

- ¹ Annak ellenére, hogy jelentésükben eltérő fogalmakat konnotálnak, a tanulmány stilisztikai okok miatt a *nemzetközi kapcsolatok* és a *nemzetközi tanulmányok* terminust egymás szinonimájaként használja, mindkettőn a nemzetközi térrel és aktorokkal, valamint interakcióikkal foglalkozó akadémiai diszciplínát értve.
- ² A reciprocitás kiszámításának egyik legelterjedtebb formája az $r = \frac{L^*}{L}$ egyenletből következik, amelyben L^* a hálózatban előforduló szimmetrikus kapcsolat párok összességét, míg L a kapcsolati élek számát takarja.
- ³ Reciprocitási tartomány $0 \leq r \leq 1$.
- ⁴ Irányított hálózat esetében: $k_{be} = 0$, $k_{ki} = 0$.
- ⁵ E helyütt fontos megjegyezni, hogy egyes nemzetközi tanulmányokat is érintő kutatások pont a káoszra vélt jellegzetességek törvényszerűségeit kutatják. Ezzel kapcsolatban a Maoz által tesztelt preferenciális kapcsolódás mellett Geoffrey West kutatásait érdemes megemlíteni, aki

a például a skálázás biológiai jellegzetességeinek segítségével a városok növekedésének fenntarthatatlanságát bizonyította.

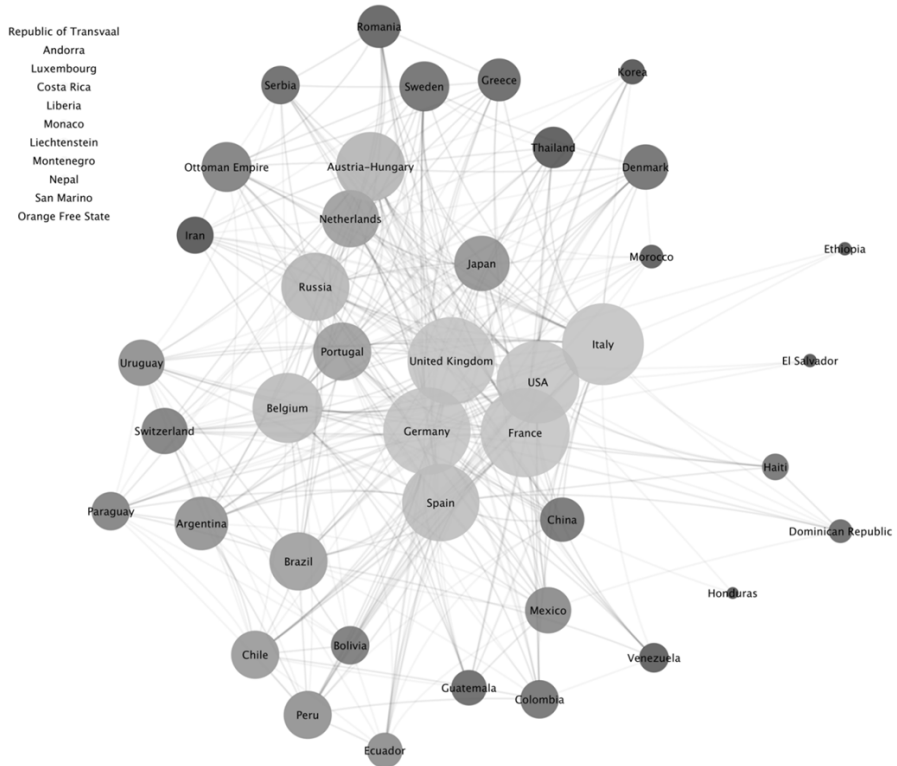
⁶ Lásd Greenpeace, Amnesty International stb.

⁷ E helyütt érdemes megjegyezni, hogy a blokklánc- vagy blockchain-eljárás folyamatosan növekvő és frissülő osztott adatbázisai még számos technikai gyermekbetegséggel küzdenek, ráadásul mind személyes, mind államokkal kapcsolatos adatvédelmi problémákat is felvetnek.

⁸ Ennél komplexebb metodológiai probléma, hogy az egyes hálózatok egymást is befolyásolják. A globális diplomáciai hálózatokat lefedő hálózatok például csak részeredményeket közölnek a gazdasági, katonai, kulturális, infrastrukturális stb. viszonyokat körvonalazó kapcsolatrendszerek ismerete nélkül.

MELLÉKLET

3. ábra. Diplomáciai képviselvek globális hálózata, 1899

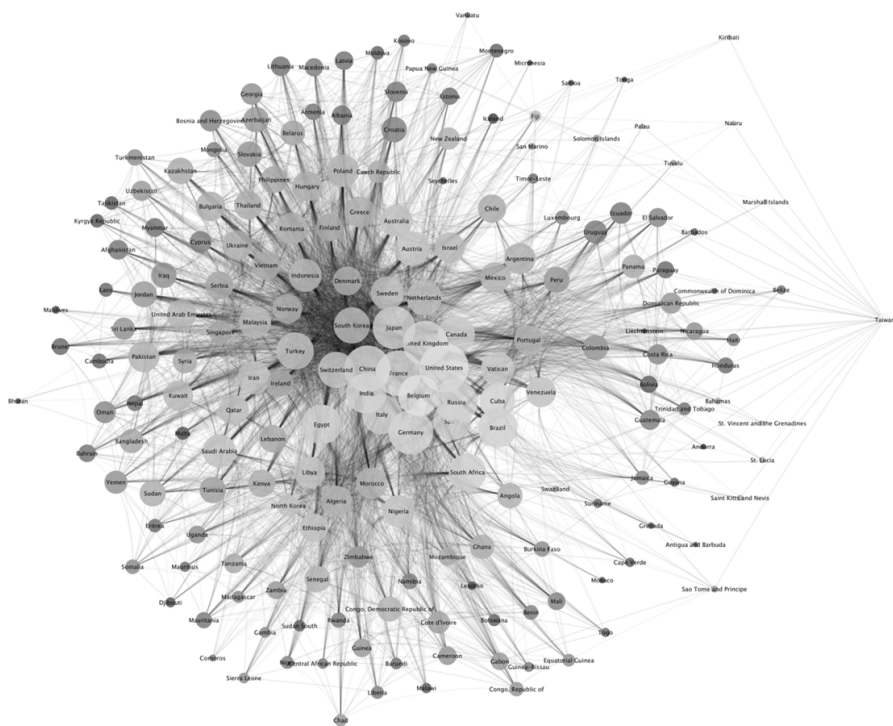

Saját szerkesztés.

Adatforrások: Bayer, 2006. Szoftver: Cytoscape 3.5.1.

Force directed layout, a csúcspontok mérete a foksám arányának függvénye.

4. ábra. Diplomáciai képviseletek globális hálózata, 2015

Saját szerkesztés.

Adatforrások: Moyer–Bohl–Turner, 2016. Szoftver: Cytoscape 3.5.1.

Force directed layout, a csúcspontok mérete a foksám arányának függvénye.

IRODALOM

- Alter, Catherine – Hage, Jerald (1993): *Organizations working together*. London: SAGE Publications. <https://doi.org/10.2307/2076424>
- Axelrod, Robert (ed.) (1976): *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400871957>
- Barabási Albert-László (2003): *Behálózva: A hálózatok új tudománya*. Budapest: Libri Könyvkiadó Kft.
- Barabási Albert-László (2010): *Villanások: A jövő kiszámítható*. Budapest: Libri Könyvkiadó Kft.
- Barabási Albert-László (2016): *A hálózatok tudománya*. Budapest: Libri Könyvkiadó Kft.
- Barabási Albert-László – Albert Réka (1999): Emergence of scaling in random networks. *Science*, 286 (5439): 509–512. <https://doi.org/10.1126/science.286.5439.509>
- Barnes, John A.: Class and Committees in a Norwegian Island Paris. *Human Relations*, 7 (1): 39–58. <https://doi.org/10.1177/001872675400700102>
- Borgatti, Stephen P. – Brass, Daniel J. – Halgin, Daniel S. (2015): Social Network Research: Confusions, Criticisms, and Controversies. In: Daniel J. Brass et al. (eds.): *Contemporary Perspectives on Organizational Social Networks*. Emerald Group Publishing Limited, 1–29. [http://doi.org/10.1108/S0733-558X\(2014\)0000040001](http://doi.org/10.1108/S0733-558X(2014)0000040001)
- Brams, Steven J. (1966): Transaction Flows in the International System. *American Political Science Review*, 60 (4): 881–898. <https://doi.org/10.2307/1953763>
- Breiger, Ronald (1981): Structures of economic interdependence among nations. In: Peter M. Blau – Robert K. Merton (eds.): *Continuities in Structural Inquiry*. London: Sage. 353–379. <https://doi.org/10.1093/sf/63.1.263>
- Caporaso, James A. (1978): Dependence, Dependency, and Power in the Global System: A Structural and Behavioral Analysis. *International Organization*, 32 (1): 13–43. <https://doi.org/10.1017/s0020818300003842>
- Cartwright, Dorwin – Harary, Frank (1956): Structural balance: a generalization of Heider's theory. *Psychological Review*, 63 (5): 277–293. <http://dx.doi.org/10.1037/h0046049>
- Christopherson, Jon A. (1976): Structural Analysis of Transaction Systems: Vertical Fusion or Network Complexity? *Journal of Conflict Resolution*, 20 (4): 637–662. <https://doi.org/10.1177/002200277602000404>
- Corbetta, Renato (2013): International Relations Are About Relations! The Power of Networks in the Study of International Politics. *International Studies Review*, 15 (4): 637–640. <https://doi.org/10.1111/misr.12079>
- Corbetta, Renato – Grant, Keith A. (2012): Intervention in Conflicts from a Network Perspective. *Conflict Management and Peace Science*, 29 (3): 314–340. <https://doi.org/10.1177/0738894212443343>
- Cranmer, Skyler J. – Desmarais, Bruce A. – Menninga, Elizabeth J. (2012): Complex Dependencies in the Alliance Network. *Conflict Management and Peace Science*, 29 (3): 279–313. <https://doi.org/10.1177/0738894212443446>
- Dorussen, Han – Ward, Hugh (2008): Intergovernmental Organizations and the Kantian Peace: A Network Perspective. *Journal of Conflict Resolution*, 52 (2): 189–212. <https://doi.org/10.1177/002200270313688>
- Eulau, Heinz (1962): Bases of Authority in Legislative Bodies: A Comparative Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 7 (3): 309–321. <https://doi.org/10.2307/2F2390945>

- Everton, Sean F. (2018): *Networks and Religion: Ties that Bind, Loose, Build Up, and Tear Down*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108241748>
- Faber, Jan (1987): Measuring Cooperation, Conflict, and the Social Network of Nations. *Journal of Conflict Resolution*, 31 (3): 438–464. <https://doi.org/10.1177/0022002787031003003>
- Fiellin, Alan (1962): The Functions of Informal Groups in Legislative Institutions. *The Journal of Politics*, 24 (1): 72–91. <https://doi.org/10.2307/2126738>
- Freeman, Linton C. (2004): *The Development of Social Network Analysis: A Study in The Sociology of Science*. Vancouver: Empirical Press. <https://doi.org/10.1177/009430610803700308>
- Győri, Miklós (2006): Bevezetés a modern lélektan történetéhez. In: Oláh Attila (szerk.): *Pszichológiai alapismeretek*. Budapest: Bölcsész Konzorcium, 10–51.
- Hafner-Burton, Emilie M. – Kahler, Miles – Montgomery, Alexander H. (2009): Network Analysis for International Relations. *International Organization*, 63 (3): 559–592. <https://doi.org/10.1017/S0020818309090195>
- Hafner-Burton, Emilie M. – Montgomery, Alexander H. (2006): Power Positions: International Organizations, Social Networks, and Conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 50 (1): 3–27. <https://doi.org/10.1177/0022002705281669>
- Healy, Brian – Stein, Arthur (1973): The Balance of Power in International History: Theory and Reality. *Journal of Conflict Resolution*, 17 (1): 33–61. <https://doi.org/10.1177/002200277301700103>
- Hoff, Peter D. – Ward, Michael D. (2004): Modeling Dependencies in International Relations Networks. *Political Analysis*, 12 (2): 160–175. <https://doi.org/10.1093/pan/mp012>
- Keck, Margaret E. – Sikkink, Kathryn (1998): *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Kenett, Dror Y. – Havlin, Shlomo (2015): Network science: a useful tool in economics and finance. *Mind & Society*, 14 (2): 155–167. <https://doi.org/10.1007/s11299-015-0167>
- Khanna, Parag (2016): *Konnektográfia – A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. Budapest: HVG Könyvkiadó.
- Kramer, Christian R. (2017): *Network Theory and Violent Conflicts Studies in Afghanistan and Lebanon*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-41393-8>
- Kürtösi Zsófia: A társadalmi kapcsolatháló-elemzés módszertani alapjai. In: Takács Károly (szerk.): *Társadalmi kapcsolathálózatok elemzése*. Budapest: BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet.
- Lazarsfeld, Paul F. – Berelson, Bernard R. – McPhee, William N. (1968): *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.2307/1247297>
- Maoz, Zeev (2011): *Networks of Nations: The Evolution, Structure, and Impact of International Networks, 1816–2001*. Cambridge – New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511762659.005>
- Maoz, Zeev (2012): How Network Analysis Can Inform the Study of International Relations. *Conflict Management and Peace Science*, 29 (3): 247–256. <https://doi.org/10.1177/0738894212443341>
- Maoz, Zeev – Kuperman, Ranan D. – Terris, Leslie – Talmud, Ilan (2006): Structural Equivalence and International Conflict – A Social Networks Analysis. *Journal of Conflict Resolution*, 50 (5): 664–689. <https://doi.org/10.1177/0022002706291053>

- Matthews, Donald R. (1959): The Folkways of the United States Senate: Conformity to Group Norms and Legislative Effectiveness. *American Political Science Review*, 53 (4): 1064–1089. <https://doi.org/10.2307/1952075>
- McClure, Bud. A. (2005): *Putting A New Spin on Groups: The Science of Chaos*. London: Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9781410611932>
- McDonald, H. Brooke – Rosecrance, Richard (1985): Alliance and Structural Balance in the International System: A Reinterpretation. *Journal of Conflict Resolution*, 29 (1): 57–82. <https://doi.org/10.1177/0022002785029001004>
- Mitchell, James Clyde (ed.) (1969): *Social Networks in Urban Situations: Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*. Manchester: Manchester University Press. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-442450-0.50021-3>
- Monsma, Stephen V. (1966): Interpersonal Relations in the Legislative System: A Study of the 1964 Michigan House of Representatives. *Midwest Journal of Political Science*, 10 (3): 350–363. <https://doi.org/10.2307/2108890>
- Nemeth, Roger J. – Smith, David A. (1985): International Trade and World-System Structure: A Multiple Network Analysis. *Fernand Braudel Center Review*, 8 (4): 517–560.
- Newman, Mark E. J. (2010): *Networks: An Introduction*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199206650.001.0001>
- Patterson, C. H. (1959): Attitudes Toward Work. *Vocational Guidance Quarterly*, 7 (3): 155–158. <https://doi.org/10.1002/j.2164-585X.1959.tb01764.x>
- Perera, Supun – Bell, Michael G. H. – Bliemer, Michiel C. J. (2017): Network science approach to modelling the topology and robustness of supply chain networks: a review and perspective. *Applied Network Science*, 2 (1): 2–25. <https://doi.org/10.1007/s41109-017-0053-0>
- Polacheck, Solomon (1980): Conflict and Trade. *Journal of Conflict Resolution*, 24 (1): 55–78. <https://doi.org/10.1177/002200278002400103>
- Rouff, Garland. C. (1938): Interpersonal relationships and the legislative process. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 195 (1): 129–136. <https://doi.org/10.1177/000271623819500118>
- Russett, Bruce M. (1968): Delineating international regions. In: David J. Singer (ed.): *Quantitative International Politics: Insights and Evidence*. New York: Free Press, 317–352. <https://doi.org/10.1177/002070206802300414>
- Russett, Bruce M. – Lamb, Curtis W. (1969): Global patterns of diplomatic exchange 1963-1964. *Journal of Peace Research*, 6 (1): 37–55. <https://doi.org/10.1177/002234336900600104>
- Scott, John (2000): *Social Network Analysis: A Handbook*. London – New Delhi: SAGE Publication. <https://doi.org/10.2307/2075047>
- Seybolt, Taylor B. (2009): Harmonizing the Humanitarian Aid Network: Adaptive Change in a Complex System. *International Studies Quarterly*, 53 (4): 1027–1050. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2009.00567.x>
- Singer, David J. – Small, Melvin (1982): *Resort to Arms: International and Civil Wars, 1816-1980*. Beverly Hills: SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781608718276>
- Steiber, Steven (1979): The World System and World Trade: An Empirical Exploration of Conceptual Conflict. *Sociological Quarterly*, 20 (1): 23–36. <https://doi.org/10.1111/2Fj.1533-8525.1979.tb02182.x>

- Szántó Zoltán (2011): Egy kettős évforduló kapcsán: a strukturális kiegyensúlyozottság elméletének újrafelfedezése. In: Takács Károly (szerk.): *Társadalmi kapcsolathálózatok elemzése*. Budapest: BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet.
- Szántó Zoltán – Tóth István György (2011): A társadalmi hálózatok elemzése. In: Takács Károly (szerk.): *Társadalmi kapcsolathálózatok elemzése*. Budapest: BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet.
- Victor, Jennifer Nicoll – Montgomery, Alexander H. – Lubell, Mark (eds.) (2017): *The Oxford Handbook of Political Networks*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780190228217.001.0001>
- Walsham, Geoff (1997): Actor-Network Theory and IS Research: Current Status and Future Prospects. In: Lee A. S. – Liebenau J. – DeGross J. I. (eds.): *Information Systems and Qualitative Research*. IFIP – The International Federation for Information Processing. Boston: Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-35309-8_1
- Wasserman, Stanley – Faust, Katherine (1994): *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478.003>
- Wendt, Alexander (2015): *Quantum Mind and Social Science: Unifying Physical and Social Ontology*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781316005163>
- West, Geoffrey (2017): *Scale: The Universal Law of Growth, Innovation, Sustainability, and the Pace of Life, in Organisms, Cities, Economies, and Companies*. New York: Penguin Press. <https://doi.org/10.1177/2399808317735012>
- White, Harrison C. – Boorman, Scott A. – Breiger, Ronald R. (1976): Social Structure from Multiple Networks I: Blockmodels of Roles and Positions. *American Journal of Sociology*, 81 (4): 730–780. <https://doi.org/10.1086/226141>

ADATBÁZISOK

- Bayer, Reşat (2006): *Diplomatic Exchange Dataset*, v2006.1. <http://correlatesofwar.org>, letöltés ideje: 2018.09.20.
- Moyer, Jonathan D. – Bohl, David K. – Turner, Sara (2016): *Diplometrics: Diplomatic Representation*. S. Frederick S. Pardee Center for International Futures. <http://pardee.du.edu/diplometrics>, letöltés ideje: 2018.09.20.

HÁLÓZATMODELLEZÉSI SZOFTVER

- Shannon, Paul et al. (2003): Cytoscape: a software environment for integrated models of biomolecular interaction networks. *Genome Research*, 13 (11): 2498–2504. Version: 3.5.1. <http://www.cytoscape.org>, letöltés ideje: 2018.09.20. <https://doi.org/10.1101/gr.1239303>

RECENZÍÓK

Bartha Eszter

„Semmit rólunk nélkülünk.”

Újbaloldali társadalmi mozgalmak Magyarországon és a világban

Papp Zsófia

Vissza a politikatudományba

„SEMMIT RÓLUNK NÉLKÜLÜNK”

Újbaloldali társadalmi mozgalmak
Magyarországon és a világban

Bartha Eszter
ELTE BTK

Antal Attila [szerk.]: *Mozgalmi társadalom*.
Budapest, Noran Libro Kiadó, 2018, 314 p.

Miközben a társadalmi mozgalmak (TM) kutatása külön diszciplínává fejlődött Nyugaton, Magyarországon kevés kísérlet történt a „mozgalmi társadalom” tudományos megalapozására, annak feltérképezésére, melyek azok a hazánkra is jellemző kelet-közép-európai jellegzetességek, amelyek eltérő dinamikájú és mozgósító erejű társadalmi mozgalmakat eredményeznek Keleten és Nyugaton. A baloldali kötődésű mozgalmak szisztematikus vizsgálata pedig – néhány kivételtől eltekintve¹ – különösen ritkán kap megfelelő tudományos fórumot. Ahogyan a kötet szerkesztője, Antal Attila írja, a *Mozgalmi társadalom* közvetlen előzménye *A civilek hatalma. A politika tér visszafoglalása* c. kötet,² amely már címében jelzi azt a válságjelenséget, amely életre hívta a TM-et: nevezetesen azt, hogy a politika és a politikai elit elszakadt a választóktól, és a klasszikus demokratikus intézmények súlyos legitimációs problémákkal küzdenek. „A köztes politika (meso-politics) az a szerves közeg a nyugati társadalmakban, ami összeköti az alapszintet, a civil társadalmat a nagypolitikával (macro-politics), az állam, a kormány és a pártok világával. Ez a politikai köztér a társadalom dinamikájának, a társadalmi mozgalmak kibontakozásának a színtere. Nyugaton a középszinten, a köztes politikában a társadalmi párbeszéd egész rendszere kiépült”³ – írja a kötet bevezető tanulmányában Ágh Attila. A politikának ez a mezo-szintje a TM színtere, amelynek célja a közélet „visszahódítása” a méltatlannak vagy egyszerűen megbízhatatlannak bizonyuló politikai elitől, a politikai szféra demokratizálása és egy közösségi alapú párbeszédre való felszólítás. Hangsúlyos szerepet kap itt a közösségi elem, hiszen éppen arról van szó, hogy a TM közösségi alapú politikálást ígér vagy nyújt a „nagypolitikából” kiábrándult, a társadalomban elidegenedett választópolgárnak, aki egy közösség tagjaként nemcsak lehetőséget, hanem iránytűt is kap egy demokratikusabb közéletben való részvételhez.

A klasszikus liberális demokrácia válságáról sokat és sokan írtak már, elegendő, ha csak a „trumpizmus” jelenségének kritikai értelmiségi visszhangjaira gondolunk. A *Mozgalmi társadalom* azonban – amellet, hogy ismert kérdéseket is felvet – eredeti módon keresi a választ többek között arra a kérdésre, hogy hogyan konceptualizálható a nyugatival szemben a kelet-közép-európai (és benne a magyar) tapasztalat, milyen *longue durée* társadalmi-politikai folyamatok állnak a régióban is kiépülő „posztdemokráciák” mögött, és hogyan próbálják meg baloldali társadalmi mozgalmak visszahódítani – vagy inkább meghódítani – a kiüresedett demokráciával együtt visszahúzódó közösségi politikai élet színtereit. Miközben Nyugaton is meginogni látszanak a klasszikus liberális demokrácia intézményei (a politikai nyilvánosság refeudalizációjára, a politikai kommunikáció elszakadására az állampolgároktól Habermas nagyon korán felhívta a figyelmet), és felkapott téma lett a jobboldali populizmus előretörése szerte a világban, a kelet-közép-európai régióban – történelmi okok miatt – a klasszikus liberalizmus soha nem tudott hosszú távra berendezkedni, mint ahogyan a nyugati értelemben vett liberális polgárság is történetileg gyenge és zömében idegen etnikumú csoport maradt. A rendszerváltás után ez a polgárosodás megint csak nem a klasszikus nyugati úton haladt; miközben Nyugaton a társadalom kétharmadát sorolják a középosztályhoz, a régióban – és hazánkban is – a „többszörösen félbemaradt modernizáció”, ahogyan Ágh Attila írja, csak egyharmad társadalmat, alul kiszélesedő, „körte alakú” társadalmi rendszert produkált.⁴ Ágh Attila „felülről építkező demokratizálásról” beszél; ha azonban a társadalmi struktúra oldaláról közelítjük meg ezt a kérdést, akkor érdemes utalni arra, hogy a rendszerváltás aránytalanul sok „vesztést” produkált; ráadásul a kádári középosztály korántsem rendelkezett olyan tartalékokkal, mint a nyugati középrétegek, és ezért a „lecsúszást” is sokkal fájdalmasabban élte meg, hiszen az út sokszor a tartós munkanélküliséghez és az ezzel járó – akár „kispolgári” – egzisztencia elvesztéséhez vezetett. A rendszerváltásban való csalódottságot és annak társadalmi okait többen dokumentálták – e folyamatokat itt most nem részletezhetem.⁵ Ez a csalódottság azonban akkor is megágyazhatott a klasszikus liberális demokrácia értékeiből való kiábrándulásnak, ha a demokratikus intézmények komolyabb történeti múltra tekinthettek volna vissza – amit a régióban a két világháború között csak az egykori Csehszlovákiáról lehetett elmondani. Ahogyan Ágh Attila a torlódott struktúrákról megállapítja: „...míg Nyugaton a rendszerváltás kezdetén már kiteljesedett mozgalmi társadalmak voltak, amelyekben a társadalmi mozgalmak a politikai élet szerves részét képezték, vagyis »konvencionálissá« váltak, addig nálunk a mozgalmak a kezdeti lendület után marginális, kivételes jelenségek maradtak. Az időnként, ciklikusan fellángoló proteszt mozgalmak a »normális« működés súlyos zavarait, a társadalom végső elkeseredettségét és mély sérelmeit jelezték.”⁶ A tanulmány a generációs szakadékokra is felhívja a figyelmet; a mai magyarországi fiatalokat nemcsak hogy a

„hagyományos” nagy vagy középpártok nem tudják megszólítani, de sokszor tények helyett csak előítéleteket ismernek/ismerünk a rendszerváltás után született és felnőtt generációkról.

Gagyfi Ágnes egy elméletileg kidolgozott tanulmányban ismerteti a nyugati mozgalomkutatás nagy paradigmáit, és elemzésébe beleépíti a posztkoloniális és dekoloniális kritika, illetve a világrendszer-kutatás kritikai hagyományát, amely élesen bírálja a nyugati modellek általános alkalmazhatóságát, és megkísérli globális történeti perspektívába helyezni és értelmezni a periféria és a félperiféria társadalmi formáit és politikai mozgalmait – valamint az önálló politikai cselekvés objektív akadályait. Gagyi felhívja a figyelmet arra, amit más összefüggésben Ferge Zsuzsa is megállapít: a magyar középosztály nemcsak fogyasztásában és értékeiben tér el a nyugati modelltől, hanem általában az állami újraelosztásnál is megkísérli az alsóbb osztályok kárára érvényesíteni a saját érdekeit, ezáltal nemcsak az egyenlőtlen fejlődés dinamikáját konzerválja, hanem fenntartja az ún. utolérő fejlődés mítoszát és illúzióját – amennyiben azért küzd, hogy utolérje a fejlett kapitalista országok középosztályainak élet- és fogyasztási színvonalát. Gagyi írása színvonalas kritikája a modernizációs tézisnek, és a TM-kutatás példáján mutatja be a (Nyugat-)Európa-centrikus gondolkodás korlátait, illetve adja az utóbbinak átfogó bírálatát.

A kötetet szerkesztő Antal Attila történeti perspektívában mutatja be a demokratikus és antidemokratikus fejlődés dinamikáját, valamint felvázolja azt a társadalmi hátteret, amely Nyugaton elvezetett a liberális demokrácia válságához és az ún. posztdemokrácia (Colin Crouch) kialakulásához. A szerző úgy látja, hogy mind a konzervatívok, mind a szociáldemokraták érzéketlennek mutatkoztak a neoliberais konszenzus által megteremtett új gazdasági-anyagi egyenlőtlenségek iránt, amely az érintett „kisemberekből” kiváltott egy elitellenes dühöt és a politikai antagonizmusok leegyszerűsítő magyarázatai iránti fogékonyságot. „A posztpolitikai megközelítés ugyanakkor ahhoz vezet, hogy a gyűlölet kegyetlen kifejezőmóddhoz jut, amelynek az addig depolitizált politikai szférába való belépése után nem marad más, mint a morálisan, kulturálisan túlfűtött, igen gyakran militáns beszédmód, ahol a politikai ellenfelek ellenségekké válnak, akiket el kell pusztítani.”⁷⁷ Ez már elvezet minket ahhoz a tézishoz, hogy a populizmus egyfajta diszkurzív keretben értelmezhető, „amely azt mondja, hogy a népszuverenitást egy korrump elit birtokolja, és a megoldás nem más, mint az arra érdemes többség politikai mobilizációja [...] Ez hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a populista mobilizációt egyfajta stratégiai jelentéskonstruáló eszközként fogjuk fel, amit a társadalmi mozgalmakat megszervező politikai »vállalkozók« a tömegtámogatás elnyerésére használnak fel. Végére is ez az ellenségképző diskurzus az a közös pont, ami mind a populizmusban, mind egyes társadalmi mozgalmakban megfigyelhető.”⁷⁸ Antal Attila ebben az összefüggésben beszél az állampolgári identitás átpolitizálásáról: „...ha a mozgalom elvárja bizonyos identitás túlréprezentálását a hierarchiából,

akkor az egyén ennek megfelelően előtérbe fogja azt helyezni.”⁹ A populizmus tehát sokkal inkább egy identitás keret, semmint ideológia – „a demokráciára való veszélyességét főként az dönti el, hogy milyen politikai keretrendszer jelenik meg populista köntösben”.¹⁰ A szerző – miután elhelyezte a populizmust a nemzetközi szakirodalomban – arra a következtetésre jut, hogy a demokrácia továbbfejlesztésének letéteményese a transznacionális populizmus lehet, amely paradigmaváltást jelentene a populizmusok történetében, és olyan identitással ruházná fel az állampolgárt, amely ellenáll a rasszizmus, xenofóbia, kulturális esszencializmus és általában a gyűlöletbeszéd „sötét” oldalának.

A kötet második részében kerül sor az egyes esettanulmányok bemutatására: Latin-Amerika és Kelet-Közép-Európa összehasonlítása (Bakó András), a magyar szakszervezeti mozgalom (Pásztóy András), a Magyar Kétfarkú Kutya Párt (Oross Dániel – Farkas Eszter – Papp Réka Kinga), A Város Mindenkié csoport (Misetics Bálint), a Hallgatói Hálózat (Éber Már Áron), a Momentum (Tóth András) és a 2017. tavaszi politikai tiltakozások (Benedek István). E helyütt nem kerülhet sor valamennyi tanulmány bemutatására – én Bakó András és Tóth András munkáját választottam, amelyek elméletileg is érdekes kísérletek egy lehetséges baloldali populizmus lehetőségeinek és korlátainak a felvázolására a régióban.

Bakó András sok tekintetben folytatja Antal Attila gondolatmenetét. Megállapít egy fontos politikai paradoxont: „Ez pedig nem más, mint hogy a kapitalizmus fejlődésének legújabb állomását jelentő globalizációval járó mélyebb integrációs folyamatok egyre inkább szembekerülnek a nemzeti szuverenitással és a nemzeti keretek között működő demokráciával, miközben még mindig ez utóbbi két keret határozza meg a gondolkodásunkat.”¹¹ Miközben mindkét térségben a neoliberális politika elleni tiltakozás vívta ki a populista fordulatot, Latin-Amerikában újonnan alakult pártok vezetésével zajlott le a hatalomváltás, Kelet-Közép-Európában pedig az „establishment” pártjai váltottak politikát. A szuverenitáshoz való viszonyról Bakó megállapítja, hogy míg Latin-Amerikában az imperializmusellenesség nemzetközi hagyományához nyúlnak vissza, addig a kelet-közép-európai „lázas” kormányok a szűkebben vett bezárkózó, nacionalista hagyományt folytatják, szemben a külföldi (globális) tőke intézményeivel és hatalmi struktúráival. A tanulmány érdekessége, hogy a két régió példáján keresztül összeveti a baloldali és jobboldali populizmust, és megállapítja, hogy mindkettő hozhat autoriter fordulatot – ha nem is szükségszerűen ez lesz a végkimenet.

Tóth András tanulmányának az egyik legfontosabb elméleti érdeme, hogy Ferrero nyomán körbejárja a politika rendszerek egyik jellegzetes Achilles-sarkát: a legitimitás elvesztését. Bevezeti a kvázi-legitim és a forradalmi rezsim meghatározását – az előbbire példa Mussolini rendszere, míg a forradalmi rendszer klasszikus példája a nagy francia forradalom, de az utóbbira az

októberi forradalom győzelmével berendezkedő bolsevik uralom is jó példával szolgál. Tóth András rámutat arra, hogy a 2006-os tüntetés éppen a Gyurcsány Ferenc vezette szociálliberális koalíció legitimációvesztését demonstrálta – ezután csak tovább folytatódott a bizalomvesztés a kormány és a baloldal iránt, amely bizalomvesztés az ún. „fülkeforradalomban” mutatkozott meg a nyilvánvalóbban. „A ferrerói értelemben vett kvázi politikai legitimitás létrejöttének oka a demokratikus intézményrendszer meghamisítása és a nyilvánosan meghirdetett játékszabályok morális megsértése a hatalom gyakorlóinak részéről”¹² – állapítja meg a szerző, aki úgy látja, hogy a rendszerváltás (megmaradt) nagy pártjait egyaránt sújtja a legitimitás hiánya: „Az Orbán Viktor vezette új kormány azonban még tovább lépett a demokrácia meghamisításában: a demokratikus játékszabályok megváltoztatásával olyan választójogi rendszert hozott létre, ami praktikusán ellehetetleníti a kormányváltást, és bezárta az ellenzék egy vidámparki elvarázsolt kastélyba, ahol a 22-es csapdájához hasonló egymásnak ellentmondó feltételek miatt nem lehet jó stratégiát kialakítani.”¹³ Ebbe a legitimációhiányos térbe robban(na) be a Momentum, amely a demokrácia „visszaszerzését” ígéri a választóknak – és emellett a populista ígéretekkel sem takarékoskodik, amely program belső ellentmondásaira a szerző is rámutat.

Összességében a kötet nagy érdeme a differenciált, színvonalas elemzőmunka, a populizmusról való gondolkodás „nemzetköziesítése” és a baloldali társadalmi mozgalmak keletkezésének, működésének értő és empatikus bemutatása (ebben az összefüggésben kiemelem Misesics Bálint tanulmányát). Számos olyan kérdést vet fel, amely kiváló elméleti alapot nyújt a populizmusokról és a posztdemokráciáról való további gondolkodásnak. További fontos érdeme a könyvnek az összehasonlító történeti módszer alkalmazása és a Nyugat-Európa-központúság következetes kritikája.

Ahogy írtam, a kötet számos további kérdést vet fel és továbbgondolkodásra készíti a TM-kutatásokban mégoly laikus olvasót. Az első ilyen hiányérzet a közösségi élelmény és a populista mozgalmak közötti összefüggés vizsgálata. Már Ulrich Beck rámutatott arra, hogy a modern fogyasztói társadalmakban előrehaladt az individualizáció, és a hagyományos közösségi kötődéseket felváltják a szubkultúrák, a folyamatosan változó csoportok. Utálnék itt Hannah Arendt klasszikus megállapítására az atomizált tömegek és a totalitárius mozgalmak közötti összefüggésről; az emberek a TM-ben igen gyakran elsősorban közösségi élményt keresnek, és csak másodsorban kívánják „megtölteni” a kiüresedett politikai teret.

A kötet – noha expliciten nem értékeli, de – több tanulmányában mintha azt sugallná, hogy miközben a jobboldali populizmus veszélyes a demokráciára, a baloldali populizmus másfajta minőséget jelent, és ha transznacionális kontextusban jelenik meg, akkor a demokrácia továbbfejlesztését is elősegítheti. Érdemes itt felidézni, hogy a sztálini „nagy terror” éppen hogy együtt jár egy

erősen populista politikával, amikor explicite is biztatják a munkásokat a vezetők „szabotázsakcióinak” leleplezésére, és az elitellenes retorika is igen markánsan megjelenik. Természetesen nem kívánok igazságot tenni abban a vitában, hogy a baloldali populizmus megfelelő „ellenszere” lehet-e a jobboldali populizmusnak; azt azonban mindenképpen érdemes jelezni, hogy a „népre” vagy a „tömegekre” való hivatkozással egy adott rendszer igen különböző bűneit (is) lehet igazolni...

Fontos kérdésre mutat rá Tóth András a legitimáció „posztdemokráciában” elfelejtett szerepének hangsúlyozásával. Az uralom nem pusztán technikai vagy „menedzselési” kérdés; szükség van egy minimális társadalmi tőkére és bizalomra. Itt említem meg a kötet egy további hiányosságát: nem vagy alig kerül magyarázatra az a tény, hogy a mai Magyarországon a jobboldalnak a jelek szerint több társadalmi tőkét és bizalmat sikerült felhalmoznia, mint az ellenzéki pártoknak – erre csak az említett tanulmányban történik kísérlet.

Messzire vezető kérdés, hogy a baloldali társadalmi mozgalmak miért különösen gyengék a régió olyan országaiban, mint Lengyelország vagy Magyarország. Ennek okaival mintha a „hivatalos” baloldal máig nem akarna szembenézni, az „újhullámos” pártok pedig nem tudnak túljutni a pártszervezés – különösen a vidéki szervezetek kiépítése – nehézségein. Mindenesetre hasznos lett volna, ha a kötet hozzásegít ehhez a szembenézéshez – akkor is, ha a szerkesztő és a szerzők inkább az eredmények és a működő modellek bemutatására törekedtek.

Itt merül fel még egy tanulságos hiányérzet. Miközben a kötet igyekszik „lefedni” az újhullámos mozgalmi teret, a gender kérdése egyáltalán nem merül fel a tanulmányokban –holott eköré is szerveződhetne társadalmi ellenállás egy magát vállaltan is konzervatívnak gondoló és a gendert mint diszciplínát alapvetően elutasító kormánnyal szemben. Sajnálatos, hogy a gender még egy rendszerkritikai kötetből is kimarad – pedig a hazai feminista szervezetek is megérdemelték volna legalább egy fejezetet...

Kritikám leglényegesebb pontja következik. Miközben a kötet alaposan körbejárja a posztdemokratikus politikai struktúrát, sajnálatos módon kimarad az a rendszerkritikai baloldal, amely a tulajdonviszonyok megváltoztatásával kívánja megváltoztatni a fennálló politikai rendszert. A rendszerváltásban való csatlódottság legfontosabb oka az anyagi lecsúszás – mint ahogyan a magyar középosztály zömének sincsenek komolyabb tartalékai. A kötet több szerzője rámutat arra, hogy a vizsgált társadalmi mozgalmak – kevés kivétellel – a középosztály társadalmi-politikai követeléseit közvetítik, holott a baloldali radikalizmusok „hagyományosan” az inklúzióra törekednek. Hogy a politikai demokrácia működhet-e (nagyobb) gazdasági demokrácia nélkül, az a jövő kérdése marad; az azonban valószínűnek látszik, hogy a megoldás – ha ezalatt az inklúziót és nem a kirekesztést értjük – nem Kelet-Közép-Európából érkezik.

JEGYZET

- ¹ Lásd pl. Krasztev Péter – Jan van Til: *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelliseknek és békéseknék*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2013.
- ² Antal Attila (szerk.): *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Budapest, Noran Libro Kiadó, 2016.
- ³ Ágh Attila: Generációs metszetek és társadalmi mozgalmak Magyarországon – Az európai kihívás és a kelet-közép-európai válasz, 14.
- ⁴ Ágh Attila: i. m. 33.
- ⁵ Lásd pl. Valuch Tibor kiváló összefoglaló munkáját: *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015; illetve Ferge Zsuzsa összegzését: *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Budapest, Napvilág, 2010. Szalai Erzsébet egy kiterjedt életút-interjú kutatással világít rá arra a társadalmi bizalomvesztésre, amely generációkon át meghatározza a „vesztesek” rendszer-váltás-képét. *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum, 2011.
- ⁶ Ágh Attila: i. m. 33.
- ⁷ Antal Attila: Posztdemokrácia és a populista társadalmi mozgalmak, 91.
- ⁸ Uo. 93.
- ⁹ Uo. 97.
- ¹⁰ Uo. 99.
- ¹¹ Bakó András: Populista mozgalmak a félperiférián – Latin Amerika és Kelet-Közép-Európa összehasonlítása, 113.
- ¹² Tóth András: A Momentum és Magyarország választójai, 271.
- ¹³ Uo. 270.

VISSZA A POLITIKATUDOMÁNYBA

Papp Zsófia

MTA TK Politikatudományi Intézet

Bíró-Nagy András: *Integráció Európába. Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben.* Budapest, Gondolat Kiadó – MTA TK PTI, 2018, 230 p.

Az Európai Unióval és annak intézményeivel foglalkozó kutatások az elmúlt évtizedekben a politikatudomány mostohagyermekének számítottak. A politikatudomány (*Political Science*) és a nemzetközi kapcsolatok (*International Relations*) intézményes szétválasztása nem kedvez az EU-hoz kapcsolódó témák megjelenésének a politikatudomány főáramában. Nemcsak az elkülönülő tanárszékek, folyóiratok, szakmai társaságok, hanem a másfajta olvasottságú olvasóközönség miatt is: értő fülek hiányában nehéz az EU-ról beszélni a főáramú politikatudomány terminusaiban. Bíró-Nagy András magabiztosan küzdi le ezt az akadályt, és hozza vissza az Európai Uniót a politikatudományba.

Az Európai Parlament az Európai Unió egyik legdinamikusabban változó intézménye, amely a 80-as évek közepe óta jelentős szerepkörbővítésen esett át (Follesdal–Hix, 2006). Mindez összhangban van az Unión belüli demokrácia-deficit csökkentésére irányuló erőfeszítésekkel (Lodge, 1994; Williams, 1991), melyek éppen az EP szerepének növelésében látták az EU demokratizálását. Világos tehát, hogy az Európai Parlament vizsgálata és működésének megértése kulcsfontosságú akkor, ha meg akarjuk érteni az Európai Unió működését. Azonban ahhoz, hogy megértsük egy intézmény – jelen esetben az Európai Parlament – működését, „szükség van azok vizsgálatára is, akiknek cselekedetei tartalommal töltik meg az intézményi struktúrákat” (Bíró-Nagy, 2018: 15.). Ebből kiindulva, Bíró-Nagy András az európai parlamenti képviselőről szóló tudományos irodalomra épít, és új empirikus eredményekkel egészíti ki a zömében az EU15-ökről szóló ismereteinket azáltal, hogy vizsgálatának középpontjában a 2004-ben csatlakozó közép-európai országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia) EP-képviselői állnak. *Milyen szerepeket töltenek be a közép-európai EP-képviselők az Európai Parlamentben? Mi befolyásolja a különböző szerepek kialakulását? Milyen következményekkel járnak ezek a szerepek az EP-képviselők tevékenységeire nézve?* Bíró-Nagy könyve ezekre a kérdésekre keres és talál választ.

Bíró-Nagy kutatása neoinstitucionalista elitkutatásnak számít abban az értelemben, hogy az intézményi szabályok rengetegében eligazodni vágyó aktorokat állítja a fókuszba, akik részben stratégiai megfontolások mentén (Strøm, 1997), részben személyes preferenciáiknak (Searing, 1994) megfelelően alakítják ki szerepfelfogásukat. A szerző remekül ötvözi az EP-képviselők profiljával foglalkozó kutatások megközelítéseit (Jahr–Edinger, 2015), és egyszerre vizsgálja a képviselők (1) társadalmi–demográfiai háttérét, karrierútját, politikai szocializációját, (2) szereporientációit és (3) aktivitását. A felhasznált adatok tekintetében a képviselők háttéréről az életrajzok alapján összeállított adatbázisra, a képviseleti szerepekről kérdőíves felmérésekből származó adatokra, a képviselők tevékenységeire vonatkozóan pedig a Votewatch adataira épít. A kérdőíves adatok két forrásból származnak. Egyrészt a szerző felhasználja az European Parliamentary Research Group az EP-képviselők körében 2010-ben végzett kérdőíves adatfelvételének adatait, másrészt mindezt kiegészíti saját kérdőíves adatfelvétellel, melyet 2011–12 során készített a közép-európai EP-képviselők körében. Mindez lehetővé teszi a közép-európai EP-képviselőkre vonatkozó eredmények vizsgálatát komparatív kontextusban, az EU15-ök viszonylatában is.

KÉPVISELŐI SZEREPEK AZ EURÓPAI PARLAMENTBEN

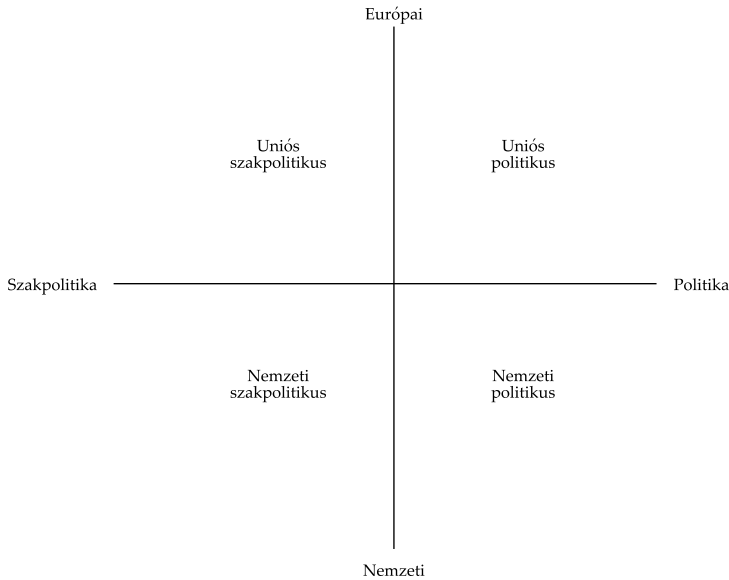
A képviselői szerepek kutatása újra reneszánszát éli a politikatudományban. Sokan sokféleképpen definiálják a szerepeket (Blomgren–Rozenberg, 2011; Searing, 1994; Strøm, 1997; Wahlke–Eulau–Buchanan–Ferguson, 1962), azonban egy dologban minden kutató egyetért: a szerepek fontosak, mert befolyásolják azt, hogy a képviselők milyen tevékenységeket folytatnak a parlamentekben, kiket képviselnek, és ennek milyen hatása van a demokratikus elszámoltatásra. A képviselet-irodalom ugyan kezdettől a nemzeti parlamentek képviselőit vizsgálja, az utóbbi években egyre gyakrabban jelennek meg olyan írások, amelyek az Európai Parlamentet helyezik a vizsgálat fókuszába (ld. pl. Farrell–Scully, 2010; Hausemer, 2006; Katz, 1997; Navarro, 2012; Scully–Farrell, 2003). A szakirodalom által felvázolt szerepeket, azonban – ahogy emellett Bíró-Nagy is érvel — nagyon nehéz az EP kontextusában értelmezni. A szupranacionális és kormányközi elemek keveredése, a „választási kapcsolat” hiánya (vagy legalábbis nem egyértelmű volta) és ebből fakadóan az újraválasztás motívumának gyengülése a képviselők motivációs rendszerén belül, a pártkormányzás hiánya, a konszenzusépítés előtérbe kerülése, a többszintű kormányzás, és a lehetséges karrier-állomások bonyolultabb kombinációi miatt újra kell értelmezni a képviselői szerepeket (Bíró-Nagy, 2018: 50–54.).

Az EP képviselői eleve két megbízó ügynökei (Hix, 2002), és ebből látszólag egyik sem a választó. Egyrészt az országokénti választás és a pártok jelöltállításban játszott szerepe miatt a küldő párt vezetése jelentős hatást gyakorol a

képviselők viselkedésére, másrészt az európai pártcsoport támogatása „jól megfogható előnyökkel járhat saját politikai előmenetelük szempontjából, az európai és a nemzeti politika szintjén egyaránt” (Bíró-Nagy, 2018: 101.). Az EP-képviselőknek tehát kétfelé kell figyelniük, egyensúlyt kell találniuk a két megbízó igényei és elvárásai között. A helyzetet ráadásul tovább bonyolítja, hogy az egyensúlyi helyzet időben nem állandó: akár szavazásról szavazásra változhat. Természetesen nem törvényszerű az, hogy a két megbízó egymásnak feszül, hiszen adott esetben az európai pártcsoportban való előmenetel kedvezően hathat a képviselő pozíciójára a nemzeti pártban, viszont előfordul az is, hogy a képviselő két tűz közé kerül (Hix–Noury–Roland, 2007). Az, hogy az egyes képviselők esetében melyik megbízó bizonyul erősebbnek, közvetlen hatással van a képviselő által viselt szerepre és ezen keresztül a képviselő parlamenti és parlamenten kívüli tevékenységére. A téma kutatását az időbeli változáson túl tovább bonyolítja, hogy a két megbízó jelentősége képviselőről képviselőre is változik. Tehát túl kell lépünk az intézményi-strukturális tényezők vizsgálatán akkor, ha fel szeretnénk tárni az EP-képviselők viselkedésének mozgatórugóit, és egyéni szinten kell vizsgálni a lehetséges motivációk bonyolult összevetését.

Bíró-Nagy András a kérdőíves adatfelvételekre támaszkodva négy szereptípust különít el a képviselők attitűdjei mentén. Hangsúlyozandó, hogy ezek ideáltípusok, amelyek tiszta formában sosem jelennek meg a képviselők attitűdjeiben. Domináns és nem kizárólagos szerepekről van tehát szó, melyek azonban mégis jól elkülönítik egymástól a képviselők különböző csoportjait. A szerző hat változó segítségével alakítja ki a négy fő szereptípust. Figyelembe veszi a képviselő irányát (mennyire tartják fontosnak a jogalkotási munkát és a közös európai stratégiák kidolgozását), a képviselő fókuszát (mi a képviselő tevékenységének a területi fókusz: a saját ország állampolgárainak vagy Európa összes polgárának a képviselője) és a képviselő Európai Bizottsághoz fűződő viszonyát (milyen intenzív kapcsolatokat ápolnak az Európai Bizottság hivatalnokaival és az uniós biztosokkal). Mindezek alapján az EP-képviselők elhelyezhetők egy kétdimenziós koordináta-rendszerben, ahol az egyik tengely a szakpolitikai–politikai affinitást, a másik az európai–nemzeti törésvonalat fedti le. Ennek megfelelően a négy ideáltípus: (1) uniós szakpolitikusok, (2) nemzeti szakpolitikusok, (3) uniós politikusok és (4) nemzeti politikusok. A szereptípusok elhelyezkedését a koordináta-rendszerben az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. Az EP-képviselők által betöltött szerepek

Az uniós szakpolitikusok azok a képviselők, akik az EU közpolitikai hatékonyságának megteremtését tartják legfőbb céljuknak, és ehhez európai szintű közpolitikai javaslatokat dolgoznak ki. Hasonló módon, de a küldő ország érdekeit szem előtt tartva tevékenykednek a nemzeti szakpolitikusok. A fentiekkel szemben az uniós politikusok nem szakpolitikai, hanem olyan politikai kérdésekkel foglalkoznak, amelyek az EU-t mint politikai egységet tekintik, és ennek védelmét célozzák meg. Végül, de nem utolsósorban a nemzeti politikusok célja a nemzeti érdekvédelem a politikai ügyekben. A közép-európai EP-képviselők 62%-a uniós fókusszal bír, köztük is többségben vannak a szakpolitikusok (az összes közép-európai képviselő 38%-a). A nemzeti orientációjú képviselők csoportjában is a szakpolitikai szempontok dominálnak (29%), és a mintának mindössze 9%-a tekinthető nemzeti politikusnak.

MI BEFOLYÁSOLJA A KÉPVISELŐI SZEREPEKET?

A képviselői szerepeket befolyásoló tényezők közül Bíró-Nagy kitüntetett figyelmet szentel a választási szabályoknak és a képviselői karrierutaknak. A választási szabályok közül talán a leghangsúlyosabb tényező a preferenciaszavazás megléte, magyarul az állampolgároknak az a képessége, hogy a szavazatukkal megváltoztassák a jelöltek sorrendjét a pártlistákon. A szakirodalomban előforduló népszerű hipotézis szerint azokban az országokban, ahol a

választók személyekre is szavazhatnak, a képviselők szorosabb kapcsolatot tartanak az állampolgárokkal annak köszönhetően, hogy a választó markánsabban jelenik meg megbízóként a pártok mellett. Bíró-Nagy eredményei a közép-európai országokra vonatkozóan alátámasztják ezt a hipotézist. A képviselők Csehországban, Szlovákiában és Szlovéniában is intenzívebb kapcsolatokat ápolnak a választópolgárokkal, mint pl. Magyarországon.

A karrierutakat tekintve a képviselők aszerint különböztethetők meg leginkább, hogy milyen elképzeléseik vannak a karrierjük jövőbeli alakulásáról. Eszerint ismerünk „európai karrieristákat”, olyanokat, akik a nemzeti politikában képzelik el a jövőjüket, és olyanokat, akik a politikai karrierjük levezetésének tartják az EP-ben végzett munkájukat (Scarrow, 1997). Ez utóbbi kategória miatt nevezik gyakran a közbeszédben az EP-t „politikai elfekvőnek”, amely azonban nem is állhatna messzebb a valóságtól. A könyvben ismertetett eredmények alapján elmondható, hogy a visszavonuló képviselők kisebbségben vannak a közép-európai képviselők körében. A jövőbeli tervek azért is fontosak, mert megadják az EP-ben betöltött szerepek kereteit. A Szerző ugyanis empirikus összefüggést talál a karrierelképzelések és a képviselői szerepfelfogások között: az uniós fókusszal rendelkező képviselők az EU-n belül képzelik el karrierjük folytatását, míg a nemzeti fókuszúak nagyobb arányban ambicionálják a saját ország politikájába való visszatérést.

A képviselői szerepek két dimenzióját (uniós – nemzeti, közpolitikai – politikai) magyarázó modellek eltérő hatásokat fednek fel, amely eredmény tovább erősíti a két dimenzió elkülönítésének szükségességét. Az uniós szerepet az életkor, a pártcsalád, az ideológiai hovatartozás és az EP-szenioritás magyarázza, míg a politikusi szerep magyarázóiban között olyan tényezőket találunk, mint a helyi politikai tapasztalat, a jövőbeli politikai ambíciók és az EP-szenioritás. A nemzeti fókusszal szemben az uniós fókusz erősíti a magasabb életkor, a baloldali orientáció, és gyengíti az EP-képviselői tapasztalat. A politikusi szerep dominanciáját a közpolitikus szereppel szemben erősíti a helyi politikai tapasztalat mellett az EP-n belüli jövőkép, viszont csökkenti az EP-képviselői tapasztalat. Összességében a Bíró-Nagy által prezentált modellek jól leírják a csoportokhoz való tartozást, ami annak bizonyítéka, hogy a szerepek kialakítása valóban olyan struktúrák mentén történik, amelyek mind a stratégiákat, mind a motivációkat meghatározzák.

MIBEN MUTATKOZNAK MEG A KÉPVISELŐI SZEREPEK?

A parlamentek működése szempontjából talán az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a szerepek, ha léteznek, akkor milyen következményekkel járnak. A könyvben tárgyalt fő kérdés az, hogy a különböző szerepek eltérő viselkedési mintákat eredményeznek-e mind a parlamenten kívül, mind a parlamen-

ten belül. A parlamenten belüli tevékenységek leírása a legegyszerűbb, hiszen itt nyilvánosan elérhető adatokkal dolgozhatunk. A legkézenfekvőbb útnak a szavazási magatartás megfigyelése tűnik. Az amerikai politikával szemben Európában az erős pártok és a rendkívüli pártfegyelem miatt ez igen kevés haszonnal kecsegtet, amikor a képviselők közötti különbségeket szeretnénk megmagyarázni (Thomassen–Andeweg, 2004). Ez alól az Európai Parlament sem kivétel. Az európai pártcsaládok amúgy is jelentős kohézióját az új országok csatlakozása – némileg a várttal ellentétben – még tovább erősítette, ami nyilvánvalóan szerepe van az EP jogalkotó szerepe párhuzamos növelésének. A szavazói magatartásban tehát nem találunk olyan mintákat, amelyek a képviselői szerepek mentén alakulhatnak ki.

A képviselők munkájának a szavazással való azonosítása azonban meglehetősen túlhaladottnak számít a parlamenti kutatások irodalmában. Így tekint erre Bíró-Nagy is, és sorra veszi a képviselők rendelkezésére álló egyéb parlamenti műfajokat, mint a parlamenti felszólalás, állásfoglalási indítvány, parlamenti kérdés, írásbeli nyilatkozat (politikai műfajok), riportéri feladat, vélemény és módosító indítvány (közpolitikai műfajok). A közép-európai minta szintjén kimutatható, hogy a képviselői szerepek megjelennek a tevékenységek eloszlásában is. Míg a szakpolitikusok a politikai és közpolitikai műfajokban is legalább az átlag körül teljesítenek, addig a politikusok inkább a politikai műfajokra helyezik a hangsúlyt, és távol tartják magukat a közpolitikai tevékenységektől. A nemzeti politikusokra általános passzivitás jellemző: tevékenységük egyik műfajban sem éri el az átlagot. Ezzel szemben az uniós politikusok minden műfajban jobban teljesítenek, még a kifejezetten szakpolitikai tevékenységeket sem hanyagolják el annak ellenére, hogy nem kifejezetten vág a profiljukba.

Az EP-n kívüli tevékenységek vizsgálata az adathiány miatt ütközik nehézségekbe. Bíró-Nagy a kérdőíves kutatás adatait használja fel, mely az EP-képviselők saját bevallása alapján jellemzi a képviselők kapcsolatait az EP-n kívüli politikai és nem politikai szereplőkkel. Az eredmények legfontosabb tanulsága, hogy az EP-n kívüli nem politikai aktorokkal fenntartott kapcsolatok tekintetében markáns különbség van a politikai–szakpolitikai tengely mentén. A szakpolitikusok azok, akiket a tartalmi eredmények elérése érdekében az állampolgárok, a szervezett érdekcsoportok, lobbisták és újságírók nagyobb arányban keresnek fel, mint a politikusokat. A külső politikai szereplők esetében és különösen az egyéb uniós szereplőkkel ápolt kapcsolatokban ismét megfigyelhető a nemzeti politikusok passzivitása. Továbbá némileg meglepőnek tűnik, hogy a nemzeti szakpolitikusok nem tartanak fent szorosabb kapcsolatokat a hazai szereplőkkel az uniós szakpolitikusokhoz képest, ami kifejezetten annak a jele, hogy az uniós szakpolitikusok (és általában az uniós politikusok) is fontosnak tartják az otthoni politikai szereplőkkel való viszony ápolását.

Mint minden nagy hatású tudományos munka, ez a kötet is felvet kérdéseket a jövőbeli kutatások számára. Véleményem szerint az egyik legfontosabb ezek közül a megbízó fogalmának újraértelmezése (vagy tágítása) az Európai Parlament esetében. Ahogy korábban már szó volt róla, az EP-képviselőkkel kapcsolatos kutatások alapvetően három kérdésre keresik a választ. (1) Mit tudhat az EP-képviselők társadalmi-demográfiai hátteréről, és megkülönböztethetők-e speciális, az EP-képviselőkre jellemző karrierutak? (2) Milyen szereporientációk különíthetők el? (3) Hogyan csapódnak le a szereporientációk az EP-képviselők viselkedésében? A parlamenti kutatások és ezzel párhuzamosan az EP-képviselőkkel foglalkozó kutatások az elmúlt években azonban felvetettek egy régi-új kérdést: milyen hatással bírnak a szerepek által meghatározott tevékenységek a képviselők választási prognózisára? Számít-e, hogy a képviselők mit csinálnak a parlamentben akkor, amikor a pártjuk az újrajelölésről dönt, illetve figyelembe veszik-e a választók a képviselők előző ciklusbeli teljesítményét, amikor leadják szavazatukat? Az Európai Parlament esetében ez utóbbi természetesen nem egyértelmű (Hix–Høyland, 2013; Hix et al., 2007). Azonban kétségtelen, hogy maga a tény, hogy az EU-tagországok jelentős részében flexibilis listákon állítják a jelölteket, felveti a kérdést, hogy ezekben az országokban megjelenik-e a választó is mint megbízó. Az Európai Parlamenttel foglalkozó szakirodalom már megtette a kezdő lépéseket ez irányba (ld. pl. Frech, 2016; Obholzer–Daniel, 2016; Sigalas, 2011; Thomme–Ringe–Victor, 2015; Wilson–Ringe–Thomme, 2016), ami tovább árnyalhatja a demokráciadeficittel kapcsolatos tudásunkat, és újabb megoldási lehetőségeket villanthat fel annak csökkentésére. Bíró-Nagy András könyve azért is különösen fontos ebből a szempontból, mert tudomásom szerint eddig egy tudományos munka sem foglalkozott kifejezetten az újonnan csatlakozó országokkal, és ahhoz, hogy megértsük ezen országok EU-hoz való viszonyát, és gondolkodhassunk azon, hogy hogyan lehet közelebb hozni az EU-t a választókhöz, az első lépés az, hogy megértsük az EP főszereplőinek viszonyát saját képviselői szerepükhöz.

Összefoglalva, Bíró-Nagy András könyve minden bizonnyal számot tart kutatók, szakértők és egyetemi hallgatók érdeklődésére. Olyan hiánypótló munkának gondolom, amelyet minden Európai Unióval és parlamentekkel foglalkozó szakembernek ismernie kell. Követhetősége és könnyed stílusa miatt olyan, a téma iránt érdeklődő olvasóknak is ajánlom, akiknek nincs türelmük megküzdeni a tudományos szövegek gyakran életszerűtlenül bonyolult nyelvezetével.

- Bíró-Nagy A. (2018): *Integráció Európába. Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben*. Budapest: Gondolat – MTA TK PTI.
- Blomgren, M. – Rozenberg, O. (2011): Legislative roles and legislative studies. The neo-institutionalist turning point? In: Magnus Blomgren – Olivier Rozenberg (eds.): *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. London: Routledge, ECPR.
- Farrell, D. M. – Scully, R. (2010): The European Parliament: one parliament, several modes of political representation on the ground? *Journal of European Public Policy*, 17 (1), 36–54. <https://doi.org/10.1080/13501760903465173>
- Follesdal, A. – Hix, S. (2006): Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 44 (3), 533–62. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x>
- Frech, E. (2016): Re-electing MEPs: The factors determining re-election probabilities. *European Union Politics*, 17 (1), 69–90. <https://doi.org/10.1177/1465116515615681>
- Hausemer, P. (2006): Participation and Political Competition in Committee Report Allocation: Under What Conditions Do MEPs Represent Their Constituents? *European Union Politics*, 7 (4), 505–30. <https://doi.org/10.1177/1465116506069441>
- Hix, S. (2002): Parliamentary Behavior with Two Principals: Preferences, Parties, and Voting in the European Parliament. *American Journal of Political Science*, 46 (3), 688–98. <https://doi.org/10.2307/3088408>
- Hix, S. – Høyland, B. (2013): Empowerment of the European Parliament. *Annual Review of Political Science*, 16 (1), 171–89. https://doi.org/10.1057/978-1-137-40709-2_2
- Hix, S. – Noury, A. G. – Roland, G. (2007): *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Jahr, S. – Edinger, M. (2015): Making Sense of Multi-Level Parliamentary Careers: An Introduction. In: M. Edinger – S. Jahr (eds.): *Political Careers in Europe. Career Patterns in Multi-Level Systems*. New York: Bloomsbury.
- Katz, R. S. (1997): Representational roles. *European Journal of Political Research*, 32 (2), 211–26. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00339>
- Lodge, J. (1994): The European Parliament and the Authority-Democracy Crises. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 531 (1), 69–83. <https://doi.org/10.1177/0002716294531001006>
- Navarro, J. (2012): The cognitive rationality of role choices: evidence from the European Parliament. In: M. Blomgren – O. Rozenberg (eds.): *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. Oxon: Routledge.
- Obholzer, L. – Daniel, W. T. (2016): An online electoral connection? How electoral systems condition representatives' social media use. *European Union Politics*, 17 (3), 387–407. <https://doi.org/10.1177/1465116516630149>
- Scarrow, S. E. (1997): Political Career Paths and the European Parliament. *Legislative Studies Quarterly*, 22 (2), 253–63. <https://doi.org/10.2307/440385>

- Scully, R. – Farrell, D. M. (2003): MEPs as Representatives: Individual and Institutional Roles. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 41 (2), 269–88. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00422>
- Searing, D. (1994): *Westminster's World: Understanding political roles*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sigalas, E. (2011): When quantity matters: Activity levels and re-election prospects of Members of the European Parliament. RECON Online Working Paper Series.
- Strøm, K. (1997): Rules, Reasons and Routines: Legislative Roles in Parliamentary Democracies. In: W. C. Müller – Thomas Saalfeld (eds.): *Members of Parliament in Western Europe. Roles and Behaviour*. London: Frank Cass, 155–74.
- Thomassen, J. – Andeweg, R. B. (2004): Beyond collective representation: individual members of parliament and interest representation in the Netherlands. *The Journal of Legislative Studies*, 10 (4), 47–69. <https://doi.org/10.1080/1357233042000322463>
- Thomme, J. van – Ringe, N. – Victor, J. N. (2015): Explaining Reelection in the European elections 2014. Expertise, Influence, and Intergroups. In: M. Keating – N. Switek (eds.): *Die Europawahl 2014. Spitzenkandidaten, Protestparteien, Nichtwähler*. Springer.
- Wahlke, J. C. – Eulau, H. – Buchanan, W. – Ferguson, L. C. (1962): *The Legislative System. Explorations in Legislative Behavior*. New York: Wiley.
- Williams, S. (1991): Sovereignty and Accountability. In: R. O. Keohane – S. Hoffmann (eds.): *The New European Community*. Boulder, Colorado: Westview.
- Wilson, S. L. – Ringe, N. – Thomme, J. van (2016): Policy leadership and re-election in the European Parliament. *Journal of European Public Policy*, 23 (8), 1158–79. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1186213>

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2018. 4. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2018. november 12.

JOG

MIKES Lili – SZABÓ Zsolt – KERESKÉNY JAKÓ Nóra: Alkotmányjog
3., átdolgozott kiadás
Patrocinium, 2018

SMUK Péter (szerk.): Magyar és európai pártjog
Gondolat, 2018. 227 p.

TERCSÁK Tamás: A joggal való visszaélés
A joggal való visszaélés elmélete, bírói gyakorlata és munkajogi jelentősége
HVG, 2018. 552 p.

TÖRÖK Bernát (szerk.): Szabadon szólni, demokráciában
A szólásszabadság magyar doktrínája az amerikai jogirodalom tükrében
HVG, 2018. 184 p.

KÖZGAZDASÁGTAN

BERNEK Ágnes: Közép- és Kelet-Európa a 21. század
geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban
Akadémiai K., 2018. 200 p.
(Nemzetközi gazdaságtan)

Michael JACOBS – Mariana MAZZUCATO: A kapitalizmus újratervezése
Kossuth, 2018, 384 p.

KÖNYVFIGYELŐ

SMUK Péter (szerk.): Demokrácia, piacgazdaság, hatalommegosztás
Gondolat, 2017. 306 p.

VIG Ádám: Az Üzlet
Underground K., 2018. 182 p.

MÉDIA

NAGY Krisztina: Műveltség – Média – Szabályozás
Gondolat, 2018, 278 p.
(Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok)

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

BÖCSKEI Balázs – SZABÓ Andrea: Várakozások és valóságok
Parlamenti választás 2018
MTA TK Politikatudományi Int., Napvilág, 2018

DEMETER M. Attila: Korunk politikai filozófiája
Pro Philosophia, 2018. 357 p.
(MŰHELY sorozat)

KISS Lajos András: Nagy tér vagy nagy gondolat
Az európai identitás dilemmái
Liget Műhely, 2018

LAKNER Zoltán – TÓTH Ákos: Volna itt egy ország
Art Nouveau, 2018

Steven LEVITSKY – Daniel ZIBLATT – HITSEKER Mária:
A demokráciák halála
Kossuth, 2018. 304 p.

NYIRKOS Tamás: Politikai teológiák – A demokráciától az ökológiáig
Typotex, 2018. 160 p.

ÖRDÖGH Tibor: Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének
összehasonlítása 1990 és 2016 között
Dialóg Campus, 2018. 414 p.

SCHIFFER András: Zöld jelzés
Vázlat egy új politikához
Pesti Kalligram, 2018

SCHLETT István: A politikai gondolkodás története Magyarországon, 3. kötet
Századvég, 2018. 640 p.

SCHLETT István: A politikai gondolkodás története Magyarországon,
Appendix
Századvég, 2018. 420 p.

STEPPER Péter: Central Europe and the Visegrad Cooperation – Historical and
Policy Perspectives
Antall József Tudásk., 2018. 336 p.

SZALAI Erzsébet: Hatalom és értelmiség a globális térben
Kalligram, 2018. 224 p.

TAKÁCS Erzsébet: A szolidaritás alakváltozásai
Az együttműködés lehetőségei és gátjai a mai Magyarországon
Napvilág, 2018. 218 p.

POLITIKATÖRTÉNET

ANTAL Attila – FÖLDES György – KISS Viktor (szerk.): Marx 200
Interpretációk, irányzatok, iskolák
Napvilág, 2018. 420 p.

Ralph BREWSTER: Hontalanul Budapesten 1940–1944
Corvina, 2018. 344 p.

FRENYÓ Zoltán: Prohászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászületés
Kairosz, 2018. 284 p.

GANTNER Péter: A finn út lehetősége a magyar külpolitikában – 1945–47
I A T Kiadó, 2018. 254 p.

HAJBA Ferenc: Napló a vagonból
Adalékok a Németországba elhurcolt magyar leventékről
Magánkiadás, 2018. 62 p.

KÖNYVFIGYELŐ

HATOS Pál: Az elátkozott köztársaság
Az 1918-as összeomlás és forradalom története
Jaffa K. 2018, 488 p.

James HAWES: Németország legrövidebb története
ALEXANDRA, 2018. 272 p.

Sven Felix KELLERFOFF: Mein Kampf – Egy német könyv karrierje
Lazi K. 2018. 296 p.

PAPP Gábor: Az Osztrák–Magyar Monarchia
II. rész: A századfordulótól az összeomlásig
Kossuth, 2018. 144 p.

ROMSICS Ignác: A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi
forradalmak
Helikon, 2018. 331 p.

TÓKÉCZKI László: Tisza István eszmei, politikai arca
Közép- és Kelet-Európai Tört. Közalapítv., 2018. 268 p.

SZOCIOLÓGIA

BERGER Viktor: Térré szőtt társadalmiság
A tér kategóriája a szociológiaelméletekben
L'Harmattan, 2018. 276 p.

Noel BURCH – Thomas GORDON: Emberi kapcsolatok
Hogyan építhetjük, hogyan ronthatjuk el
Gordon K., 2018. 114 p.

CSÁNYI Vilmos: A globális elme
Elmélkedések a világról
Libri, 2018

FÁBER Ágoston: Pierre Bourdieu
Elmélet és politika
Napvilág, 2018

Yuval Noah HARARI: 21 lecke a 21. századra
Animus K., 2018. 304 p.

KOLOSI Tamás – TÓTH István György (szerk.): Társadalmi riport – 2018
TÁRKI, 2018. 463 p.

Friedrich NIETZSCHE: A vidám tudomány – „La gaya scienza”
Attraktor, 2018. 259 p.

Eberhard STRAUB: Az élő város
Az urbánus életformák változásai
Typotex, 2018

SZÁRAZ Miklós György: Székelyek – Történelemről és hagyományról
Scolar K., 2018. 259 p.

ZSINKA László: Európa felemelkedése
A nyugati hegemonia kezdetei
Typotex, 2018. 270 p.
(Panta)

PUBLICISZTIKA, RIPORT, ÉLETRAJZ

BAYER Zsolt – SZAKÁCS Árpád: A kultúra diktatúrája
Kárpátia stúdió, 2018. 272 p.

Brené BROWN: Bátran a vadonban
Hogyan tapasztaljuk meg a valódi összetartozást és álljunk ki önmagunkért
Bookline, 2018. 188 p.

David CORN – Michael ISIKOFF: Orosz rulett
Putyin Amerika ellen vívott háborúja és Donald Trump megválasztásának
titkos története
Alexandra, 2018. 383 p.

Thomas L. FRIEDMAN: Köszönet a késésért
Optimisták kalauza a boldoguláshoz a gyorsulás korában
HVG, 2018. 640 p.

KUN Zsuzsa (szerk.): Kortalan kortársaink
Cser K. 2018. 191 p.

MORVAI Krisztina – KOVÁCS Zsolt: Tíz év az Európai Parlamentben
Kairosz, 2018. 212 p.

Jaap SCHOLTEN: Báró elvtárs
Utazás az erdélyi arisztokrácia letűnő világában
Corvina, 2018. 405 p.

SZVÁK Gyula – GYÓNI Gábor: Nem lelkendezhetek főállásban
Beszélgetések Oroszországról
Gondolat, 2018. 219 p.

Bob WOODWARD: Félelem
Trump a Fehér Házban
Gabo K., 2018

ABSTRACTS

DOBOS GÁBOR – GYULAI ATTILA – PÓCZA KÁLMÁN

Political positions and networks of judges. Dissenting opinions of Constitutional Court judges in politically relevant matters between 1990 and 2015

The study investigates three phases in the activity of the Hungarian Constitutional Court through an analysis of dissenting opinions added to majority decisions in politically relevant cases. Dissenting opinions reveal individual judicial behaviour which, according to the attitudinal model, might be linked to the political position of the parties that nominated the judges. Beyond examining individual decision-making, the article applies network-analysis to identify whether patterns in dissenting opinions might be differentiated according to political positions and a left-right partition. According to our findings, political blocs did not emerge and become dominant after 2010; rather, this phenomenon was already present during the second phase of the Court (1999–2010) as the judges could be differentiated along the political positions they adopted in their dissenting opinions. During the third phase (2010–2015), the network of judges proved to be less polarised, and beyond a left-right opposition a separation between old and new judges also emerged.

Keywords: Constitutional Court, dissenting opinion, network, attitudinal model

KÖNCZÖL, MIKLÓS

‘Family voting’: Two possible interpretations of ‘proxy voters’

In the last decade, the proposal to abolish the lower age limit for suffrage, with parents voting as proxies on behalf of their children (‘family voting’), has been raised in Hungarian constitutional scholarship. This proposal is part of the effort to find institutional solutions to problems related to sustainability. Arguments supporting it go, however, beyond the issue of sustainability, and raise fundamental questions of legal and political theory. This paper examines the proposal with a focus on the concept of ‘representation’, which can be interpreted in at least two ways in the context of family voting. That, then, allows for two different (but not unrelated) arguments in favour of the proposal. The first one is based on the notion that parents’ extra votes do not violate the prin-

ciples of equal and direct suffrage. In contrast, I argue that parental voting cannot be considered as merely expressing children's preferences, and that persons who are regarded as unable to make a decision themselves cannot be represented in this way. The second argument gives up the claim of equal and direct suffrage, and seeks to justify the proposal by saying that parents' extra votes are necessary for the sufficient representation of children's interests. Such an argument can find support in the notion that parents are better situated to represent their children's interests than the average voter. Here, I focus on three characteristics often mentioned in scholarship: parents' privileged access to information, their shared interests with their children, and their selflessness. It is shown, however, that these arguments are either irrelevant or unconvincing, and therefore that the second line of argument, too, fails to provide adequate justification for family voting.

Keywords: political representation, suffrage, constitutional law, family voting

JANKY BÉLA

The political economics of the social security system. A brief history
of attempts at rational explanation

This paper provides a non-exhaustive survey of the political economy literature on intergenerational redistribution. We concentrate on the explanations of the emergence, persistence and some specific features of pay-as-you-go public pension systems. The major question of the surveyed literature is how to explain the popularity of a social security system which reduces the welfare of the median voter. After a short survey of the history of the field, we present four models which represent four distinct approaches to the problem, and belong to four different periods of the history of the research program. The studies presented here highlight the possible roles of rigid institutions, an implicit intergenerational contract, intergenerational altruism and uneven lobbying capacities in shaping modern social security systems. The major novel feature of our perspective is the strong emphasis on the analysis of empirical foundations of behavioral assumptions of political economy models.

Keywords: pay-as-you-go pension systems, intergenerational redistribution, gerontocracy, new political economy, rational voter

GÁL RÓBERT IVÁN – MEDGYESI MÁRTON
The welfare state: redistribution among age groups?

In our study, we attempt to provide new empirical evidence about the claim that the welfare state is primarily an institution of life-cycle financing, while its poverty-reducing and income-equalizing role is weaker. In order to support this statement, we use regression analysis to separate the relative importance of economic status and age in the distribution of welfare expenditures and revenues. Our results confirm our expectations: age is considerably more important than economic status in explaining access to welfare expenditures. This result is obtained both based on comparison of the coefficients of the regression equations and the variances explained by age and economic status. This observation has a number of consequences for the examination of the welfare system, of which we are discussing one politically relevant element: if the welfare system actually finances a life-cycle through the transfer of resources between age groups, then the statements about elderly-bias in public expenditures and “gerontocracy” have to be reconsidered.

Keywords: targeting of welfare benefits, intergenerational transfers, poverty, welfare state, gerontocracy

DESSEWFFY TIBOR – MEZEI MIKES – NASZÁLYI NATÁLIA
Harry Potter, or the political philosophers’ stone? Popular culture
and political activism

In our study, we briefly review the literature on mass media effects and the fandom universe. We examine the differences in the values of Harry Potter fans with multiple techniques: online questionnaires and with data from their Facebook activity. We showed a positive connection between socio-political ideological values, a high level of public interest and the degree of Harry Potter fandom-affinity through our analysis.

Keywords: political values, fans, popular culture, Facebook, digital data

KACZIBA PÉTER
Network science approaches to International Relations

The increasing complexity of the international sphere and of interactions at the international level challenges the traditional methodological possibilities of the International Relations (IR) discipline. The dramatic increase in the number of state and non-state actors and the accelerated interactions of technical innovations and globalization require the development of new methodological

tools that can trace and analyze international complexity. Of these methodological possibilities, this study focuses on the disciplinary application of network science: it examines the history, the essential bibliographical milestones, methodological alternatives, as well as the opportunities and limitations of the network science approach to International Relations. The primary purpose of this paper is to briefly present the most important trends of the network approach in the field of international studies.

Keywords: network research, international relations, social network analysis, methodology

CONTENTS

CONSTITUTIONAL ADJUDICATION

- *Dobos Gábor – Gyulai Attila – Pócsa Kálmán*: Political positions and networks of judges. Dissenting opinions of Constitutional Court judges in politically relevant matters between 1990 and 2015 7

INSTITUTIONS AND GENERATIONS

- *Könczöl Miklós*: ‘Family voting’: Two possible interpretations of ‘proxy voters’ . . . 39
- *Janky Béla*: The political economics of the social security system. A brief history of attempts at rational explanation 57
- *Gál Róbert Iván – Medgyesi Márton*: The welfare state: redistribution among age groups? 74

MASS CULTURE AND POLITICAL ATTITUDES

- *Dessewffy Tibor – Mezei Mikes – Naszályi Natália*: Harry Potter, or the political philosophers’ stone? Popular culture and political activism 101

LOOKING OUT

- *Kacziba Péter*: Network science approaches to International Relations 129

BOOK REVIEWS

- *Bartha Eszter*: “Nothing about us without us!” New left social movements in Hungary and in the world (Antal Attila, ed.: *Mozgalmi társadalom /A society of movements*) 155
- *Papp Zsófia*: Back to political science (Bíró-Nagy András: *Integráció Európába. Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben / Integration into Europe. Central European representatives in the EP*) 162

BOOK WATCH 171

ABSTRACTS. 177

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illeszkedjen be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
 - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
 - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
 - c. kulcsszavakat, valamint
 - d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjeget alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): „Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press.

c. folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): „On the Dimensionality of European Union Legislative”. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16., No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 1590 forint,
előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (1453 Budapest, Pf. 25.),
valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.
Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT
Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

ELTE TáTK HALLGATÓI BOLT
Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ
Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA
Bp., VI., Andrásy út 45.

NYITOTT MŰHELY
Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4

ANTIK KFT.
Pécs, Ferencesek utcája 1.